

MLUVNICE ESPERANTA

1. Jazykový vývoj

1.1. Snadnost jazyka

Stručná mluvnice esperanta, která se vejde na pohlednici postačí začátečníkovi, ale je zcela nedostatečná pro toho, kdo chce mezinárodní jazyk zvládnout dokonale. Vždyť jazyk se neskládá pouze ze slov a mluvnických koncovek. Důležitou roli hrají i stylistické prvky, které musí být dostatečně složité, aby dokázaly vyjádřit i nejjemnější odstíny lidského myšlení. Protože esperanto přejímá svá slova z nepravidelných národních jazyků, dostávají se do něho některé nepřesnosti a nepravidelnosti, které jsou patrné hlavně při odvozování nových výrazů. Určitá dávka nelogičnosti je však nutná pro životaschopnost jazyka. Matematicky přesný jazyk bychom nedokázali používat, protože naše myšlení má sklon ke zjednodušování a k přibližnému vyjadřování. Mnoho věcí si raději domýšlíme ze souvislostí. Esperanto je však pravidelnější a logičtější než národní jazyky. Potíže, které vznikají při jeho učení, jsou většinou způsobeny tím, že do něho vědomě vnášíme navyklé nelogičnosti své mateřštiny, aniž si uvědomujeme, že budou pro esperantisty jiných národností nesrozumitelné. Podrobná esperantská mluvnice je tedy potřebná proto, aby si lidé uvědomili rozdíly ve vyjadřování stejných myšlenek ve své mateřštině a v esperantu. O relativní snadnosti i složitosti esperanta svědčí to, že esperantská mluvnice nejsou seznamy nepravidelností jako mluvnice národních jazyků, nýbrž ponořují se hluboko do nitra jazyka, tak hluboko, kam se žáci jiných cizích jazyků obvykle vůbec neodvažují.

Takto je také třeba chápat snadnost esperanta, která se často přehání. Nespočívá v tom, že by bylo možno ovládnout esperanto rychle a bez námahy. Vždyť nestačí si slovíčka a mluvnická pravidla pouze pamatovat, je třeba si jejich používání zautomatizovat, vytvořit si jazykový cit, naučit se esperantsky myslet. A to bez houževnatého a vytrvalého tréninku není možné. Myšlení totiž závisí na biologických vlastnostech našeho mozku a nedá se ničím oklamat. Snadnost esperanta tedy spočívá v tom, že je lze zvládnout mnohem důkladněji než jiný cizí jazyk.

1.2. Dokonalost

Jazyk je nástrojem myšlení a dorozumívání lidí. Musí být tak dokonalý, aby vyjádřil všechny myšlenky, které jeho uživatelé potřebují. To dokáže každý jazyk, pokud se společensky vyvíjí, tedy pokud je prakticky používán a svými uživateli doplňován o nové slovní kořeny, o nové odvozeniny i o nové frazeologické obraty. Pokud nějaký vyjadřovací prvek v některém jazyce chybí,

neznamená to, že by tento jazyk byl méně dokonalý. Buď vyjádří stejnou myšlenku jiným způsobem nebo uživatelé jazyka zatím tuto myšlenku vyjádřit nepotřebovali. Jestliže se taková potřeba objeví, tak si lidé příslušné vyjadřovací prostředky do jazyka zavedou, ať už z vlastních zdrojů (odvozenina, složenina, sousloví) nebo převzetím cizího slova oběma způsoby. Neexistuje tedy absolutní jazyková dokonalost, každý jazyk je dokonalý pouze relativně, podle společenské potřeby.

Z řečeného vyplývá, že všechny jazyky světa (3-5 tisíc) jsou si rovny, ať vypadají jakkoliv. Laické hodnocení jazyků podle vnějšího vzhledu je subjektivní a nevědecké. Je neoprávněné přisuzovat jazykům vlastnosti (krásu, chytrost, vědeckost apod.), které mohou mít pouze konkrétní jazykové projevy nezávisle na použitém jazyce. Proto i časté útoky esperantistů proti "škaradosti" volapüku jsou z tohoto hlediska nesmyslné. Volapük nevypadá o nic hůř než maďarština, turečtina a neevropské jazyky, na které jsme zvyklí, a kdyby se stal pro své uživatele mateřštinou, sloužil by stejně dobře jako kterýkoliv národní jazyk. Jiná věc je, že se nehodí jako jazyk mezinárodní. Používá podobné, velmi těžko vyslovitelné a rozlišitelné samohlásky (a-ä-ö, i-ü), nesnadno pochopitelné a neobvyklé slovesné časy, téměř vůbec nepoužívá mezinárodní slova. Jazyky typu esperanta či volapüku se nacházejí ve zvláštní společenské situaci, protože nejsou pro své uživatele mateřštinou, nýbrž jazykem cizím, musí být proto této situaci přizpůsobeny. Tím je dána větší nebo menší vhodnost jednotlivých projektů mezinárodní řeči k tomuto účelu, ale to neznamená, že by nemohly být všechny stejně dokonalými vyjadřovacími prostředky (s výjimkou hudebního jazyka sol-resol, jehož slova jsou poskládána pouze ze sedmi solmizačních slabik, takže nemůže mít stejné vyjadřovací možnosti jako esperanto, jehož slovní zásoba se skládá ze dvou tisíc různých slabik).

1.3. Přirozenost a umělost

Jazyk není přirozeným výtvozem přírody, nýbrž umělým vyjadřovacím nástrojem lidské společnosti. Jako každý nástroj je i jazyk lidskou společností neustále upravován a přizpůsobován svému účelu podle měnících se společenských potřeb. Toto přizpůsobování může probíhat živelně nebo cílevědomě. V každodenním životě hovoříme se svými blízkými obvykle "jak nám zobák narostl", často vymýšlíme i nová slova, většinou žertem, a příliš se neohlížíme na jazykovou správnost toho, co říkáme, protože mnohá, původně žertem vyslovená slova se vžívají a stávají se trvalou součástí jazyka. To je vývoj živelný, který převládal především v minulosti. Dnešní společnost působí na vývoj jazyka i cílevědomě. Zakládají se jazykové instituce, které jazyk studují, sepisují jejich slovní zásobu, odhalují vývojové zákonitosti a tendence, na základě těchto poznatků třídí slova na spisovná a nespisovná, snaží se ovlivňovat další vývoj jazyků. Činí tak ovšem nepřímou, ovlivňují jazykovou osvětou veřejnost, v jejíž kompetenci je jazykový vývoj i nadále. Dodnes se stává, že v jazyce platí jako správná i nesprávně vytvořená slova (např. mrakodrap), jestliže se vžila, zatímco správně odvozeným výrazům není jejich správnost nic platná, jestliže většina uživatelů jazyka nový výraz nepřijme. Cílevědomé působení se nejméně projevuje v hovorovém stylu, nejvíce pak ve stylu odborném. Avšak ani v něm nemají hlavní slovo jazykovědci, nýbrž pracovníci jednotlivých oborů, kteří znají dorozumívací potřeby své profese. Jazykovědci mají jen poradní hlas. Odborné názvosloví se sice vytváří uvědoměle, avšak musí být přitom přihlíženo i k živelně vytvořeným názvům, které se běžně používají na pracovištích. Vidíme tedy, že přirozenost a umělost jsou vlastně jen neuvědomělost a cílevědomost, které se uplatňují při vývoji jazyka. V celonárodních spisovných jazycích je už značná dávka umělosti (kolik českých slov vymyslel jen Jungmann), u jazyků typu esperanta je cílevědomý výběr výrazových prostředků ještě o stupeň vyšší. Tyto jazyky však mají v podstatě stejné vyjadřovací možnosti a stejnou použitelnost jako jazyky národní, proto bývají někdy zařazovány mezi jazyky přirozené, aby se odlišily od skutečně umělých jazyků matematických, logických, počítačových apod.

1.4. Univerzálnost a mezinárodnost

Jazyky typu esperanta bývají nazývány univerzálními nebo mezinárodními. Je třeba si uvědomit nepřesnost těchto termínů. Univerzálním je v podstatě každý jazyk v tom smyslu, že slouží pro dorozumívání ve všech oblastech lidského života, že jím hovoří lidé různého věku, vzdělání i různých profesí, že má tedy univerzální použití. Hovoříme-li o jazycích, je nevhodné používat slovo "univerzální" v jiném smyslu.

U "mezinárodnosti" nesmíme zapomínat, a že se nejedná o mezinárodnost celosvětovou, nýbrž evropskou, zasahující jen do oblasti, kde evropské jazyky převládly (Amerika, Austrálie). Pro Asii, Afriku však mezinárodnost našich "mezinárodních" slov neplatí; jejich jazyky mají vlastní slova i pro takové pojmy jako "revoluce, socialismus" apod. Mnohé výrazy jsou mezinárodní jen částečně nebo dokonce zdánlivě i v oblastech evropských jazyků (např. "benzin" je ve Francii "essence", v Británii "petrol", v USA "gasoline"). Různé nepravidelnosti (např. masáž – masírovat – masér) jsou tudíž také známé jen v oblastech působnosti evropských jazyků, proto je z celosvětového hlediska vhodnější používat v esperantu pravidelné odvozeniny (masaĝo, masaĝi, masaĝisto). Na druhé straně je tradice natolik silná, že mnohé nepravidelné odvozeniny pronikly do esperanta po boku tvarů pravidelných (reformatoro – reformisto).

Mezinárodnost jazyka tedy není také zcela pravdivá, tím spíše, že esperanto ještě neplní své poslání v plném rozsahu. Proto bývá někdy navrhováno, aby esperanto bylo nazýváno jazykem pomocným nebo plánovým.

1.5. Fundamento de Esperanto a Akademie

Velkou zásluhou Zamenhofovou je, že pochopil společenský charakter jazyka a nutnost jeho společenského vývoje. Úmyslně omezil své autorství na minimum, když zveřejnil jen základy jazyka a vzdal se autorských práv, aby nebrzdil kolektivní vyvíjení jazyka. Formuloval t.zv. Fundamento de Esperanto, které zajišťuje celosvětovou jednotnost esperanta, protože v něm nikdy nikdo nemá právo nic škrtat nebo měnit, ale rozvoji jazyka na překážku není. Esperanto je neustále doplňováno o nové výrazové prvky, aniž by staré ztrácely na platnosti. Novinky má právo navrhopvat kdokoliv, avšak jen společenská praxe rozhodne, co nového se trvale vžije a ujme a co upadne opět do zapomnění a přirozenou cestou tak z jazyka zase zmizí. Nedotknutelné základy má v podstatě každý jazyk. Ani v češtině nelze svévolně zrušit čtvrtý pád nebo ohebnost přídavných jmen, do angličtiny je zase nelze zavést. Při změně základu jazyka vznikne jazyk nový, který sice je jiný, nikoliv však lepší, protože za každou získanou výhodu platí nějakou nevýhodou (např. za ztrátu 4. pádu se platí pevným slovosledem a menší přesností). Návrhy různých reformátorů jen vyjadřují jejich osobní libůstky, objektivně však jazyk nezdokonalují. Proto se esperanto – podobně jako národní jazyky - zdokonaluje jen rozšiřováním slovní zásoby. Každé slovo je nejdříve používáno neoficiálně, a teprve když je po desetiletí běžně uplatňováno, může ho Esperantská akademie jako nejvyšší jazykový orgán esperanta zařadit do oficiální slovní zásoby. Akademie se snaží působit na uživatele jazyka svými doporučeními, avšak i ona musí trpělivě čekat, až budou její návrhy v praxi přijaty aspoň většinou esperantistů. Je nutno si ovšem uvědomit, že úzce odborné výrazy do oficiální slovní zásoby nikdy patřit nebudou a že u odborného stylu by byla více žádoucí více cílevědomá a méně živelná vývojová práce než např. u stylu uměleckého a hovorového. V tomto směru zůstává Esperantská akademie esperantu hodně dlužna.

1. 6. Pravidelnost

Esperanto patří mezi projekty vysoce pravidelné, protože přebírá z mezinárodních slov většinou jen kořeny, upravuje si jejich pravopis a přidává vlastní předpony, přípony a koncovky. Tím činí přebíraná slova ve svém mluvnickém systému produktivní, tedy schopná ohýbání a dalšího odvozování. Srovnejme např. v češtině přizpůsobené slovo "hokej" (anglická výslovnost je "hoki", pravopis "hockey"), které lze skloňovat (hokeje, hokeji, hokejem) a od kterého lze odvozovat další slova (hokejový, hokejista, hokejka), a nepřizpůsobeným anglickým slovem "hobby", z něhož nemůžeme odvozovat nic, ani je ohýbat. V esperantu jsou přizpůsobena a produktivní obě tato slova (hokeo, hokeon, hokea, hokei, hokeilo, hokeisto - hobia, hobia, hobiulo, hobiaĵo). Snadné a pravidelné odvozování slov umožnilo zapojit do vývojového procesu velkou část esperantistů, proto se esperanto může společensky vyvíjet, přestože není pro své uživatele mateřštinou. To však neznamená, že by nebylo možno vytvořit jazyky stejně dobré nebo i lepší z hlediska mezinárodního použití. Možností, jak správně zpracovat mezinárodní slovní zásobu, je mnoho. Četné projekty dokazují, že i bez esperanta by bylo po ruce dost vhodných řešení, že tedy myšlenka mezinárodní řeči není náhodná, nýbrž zákonitá a aktuální. Esperantu k jeho relativnímu společenskému úspěchu pomohla mimo jiné i vhodná doba, kdy se objevilo na scéně historie. Vytvořilo si již takové zázemí, že jinému projektu se stěží podaří uplatnit, i kdyby byl ještě zdařilejší.

2. Fonetika

2.1. Fonologie a fonetika

Fonologie studuje hlásky, které tvoří zvukový systém jazyka. Fonetika nás poučuje jak tyto hlásky vyslovovat.

2.2. Fonémy, alfony a hlásky

Fonéma (nebo foném) je základní fonologická jednotka, schopná rozlišit významy. V esperantu je takovou fonémou i znělé DZ na rozdíl od neznělého C (edzo – eco). Existuje denzální (zubná) nosovka N (sono, puno), která před K nebo G smí být vyslovována jako velární (zadopatrová) nosovka N (manko, anglo), avšak význam slov se nezmění, bude-li tato hláska vyslovena dentálně. Dentální i velární nosovka N tvoří jednu fonému, jsou to alfony fonémy N. Samohláska O má čtyři alfony, neboť může být vyslovena otevřeně i zavřeně, krátce nebo dlouze (tyto rozdíly pozorujeme hlavně u zahraničních esperantistů, u sebe je nevnímáme), avšak význam slov se tím nezmění. Všechny způsoby vyslovení foném jsou hláskami, tedy každý jazyk má mnohem více hlásek než foném. V běžné praxi však pod termínem hláska myslíme obvykle foném.

2.3. Zvukový systém esperanta

Esperanto má 29 foném. 5 samohlásek (a, e, i, o, u), 1 polohlásku (ŭ) a 23 souhlásek (b, c, ĉ, d, f, g, ĝ, h, ĥ, j, ĵ, k, l, m, n, p, r, s, ŝ, t, v, z, dz). (Nezaměňujte zvukový systém s grafickým, zatím nehovoříme o písmenech, jen o zvucích).

2.4. Samohlásky

Při vyslovování samohlásek nejsou vydýchnutému proudu vzduchu kladeny překážky. Podle účasti rtů rozlišujeme samohlásky labializované (zaokrouhlené – o, u) a nelabializované (nezaokrouhlené – a, e, i). Podle horizontálního posunu jazyka rozlišujeme samohlásky přední (i, e), střední (a) a zadní (u, o), podle vertikálního posunu jazyka samohlásky vysoké (i, u), středové (e, o) a nízké (a). Důležitou vlastností samohlásek je jejich slabikotvornost

samohlásky	vysoké	středové	nízké
přední	- / i	- / e	- / -
střední	- / -	- / -	- / a
zadní	u / -	o / -	- / -
labializované / nelabializované			

2.5. Polohláska a dvojhlásky

Polohláska Ů není slabikotvorná, ale tvoří dvojhlásky (aů, eů, oů), které jsou již schopny tvořit slabiky. Výjimečně se Ů může nacházet před samohláskou: ůa (dětský pláč), ůaks (žába), ůo (název písmene).

2.6. Délka samohlásek

Přízvukné slabiky jsou vyslovovány poněkud delší než nepřízvukné. Mnohé slabiky jsou dlouhé již samy o sobě: manko, sendi, finno, tondro, laúdo, firsto. U ostatních prodlužujeme samohlásku: a:mi, pe:ti, fi:no, ko:ro, e:dzo, re:ĝo, bele:eco. Jestliže druhá ze dvou následujících souhlásek je R nebo L, může být samohláska vyslovena krátce nebo dlouze podle osobního vkusu: patro i pa:tro, kadro i ka:dro, ebla i e:bla, pantoflo i panto:oflo.

2.7. Hiát

Hiát je setkání dvou souhlásek (hiato, mia, kreu, balau, la amo, flava ovo). Je-li uvnitř slova jedna ze samohlásek I, obvykle se mezi nimi vyslovuje slabé J: nia instruisto (nyja instrujisto).

2.8. Souhlásky

Při vyslovování souhlásek vznikají v různých místech ústního kanálu překážky, které proud vydechovaného vzduchu musí buď překonat nebo se jim vyhnout nosem. Při vyslovování znělých souhlásek (b, v, d, z, ĵ, ĝ, g, h, dz, j, m, n, r, l) se hlasivky chvějí, při neznělých souhláskách (p, f, t, s, š, č, k, ĥ, c) se hlasivky nechvějí. Podle místa vzniku rozeznáváme souhlásky retné (labiály), zubné (dentály), dásňové (gingivály), patrové (palatály), zadopatrové (veláry), hrtanové (laryngály) atd. Podle způsobu vzniku jsou souhlásky výbuchové (plozivy), třené (frikativy), výbucho-třené

(afrikáty), nosové (nazály), plynné (likvidy) atd. Druhů třídění je mnohem více (okluzivy, konstriktivy, spiranty, laterály, vibranty, bilebiály, uvuláry atd.) podle různých autorů, ale tím se nebudeme podrobně zabývat.

Náš způsob je převzat z Kolocsaye-Waringhiena:

souhlásky	labiály	dentály	gingivály	palatály	veláry	laryngály
plozivy	p / b	t / d	- / -	- / -	k / g	- / -
frikativy	f / v	s / z	- / -	- / j	- / -	- / h
afrikáty	- / -	c / dz	- / -	- / -	- / -	- / -
nazály	- / m	- / n	- / -	- / -	- / -	- / -
likvidy	- / -	- / l, r	- / -	- / -	- / -	- / -
neznělé / znělé						

2.9. Asimilace

Při setkání dvou souhlásek se první v pořadí může přizpůsobit výslovností té druhé co do znělosti či neznělosti: subteni (supteni), okdek (ogdek), ekzemple (egzemple). Tento způsob výslovnosti je povolený, avšak nedoporučenívhodný.

2.10. Zdvojené souhlásky

Esperanto se zdvojování souhlásek vyhýbá, přesto se objevují u některých odvozenin a složenin (mallonga, interrompi, ekkanti, rebbirdo), někdy u slov jdoucích po sobě (sed do, kaj jam, nek kanti) a u nemnohých mezinárodních slov, která je nutno odlišit od slov podobných (brutto – bruto, finno – fino). Zdvojené souhlásky musí být zdvojeně vysloveny.

2.11. Přízvuk

Slovní přízvuk je v esperantu na předposlední slabice. Jednoslabičná slova jsou všeobecně nepřívzvučná, ale ve větě na ně může padnout slabší vedlejší přízvuk větný, stejně jako na některou z prvních slabik víceslabičných slov: Mi ĝin metis sur la tablon, karulino. Zdůrazněná slova získávají silnější přízvuk důrazový: Serĉu ĝin ne sur la tablo, sed sub la tablo. Faru tion vi, ne li.

2.12. Vliv mateřštiny na výslovnost

Každý člověk přenáší do výslovnosti esperanta návyky ze své mateřštiny, aniž si je toho většinou vědom. V češtině automaticky asimilujeme znělé a neznělé souhlásky, pokud se setkají, proto je stejně automaticky asimilujeme i v esperantu. Angličané asimilaci neznají a dokáží bez nesnáží vyslovit znělou a neznělou souhlásku vedle sebe. Poněvadž tak lze rozlišovat významy (subtaso – suptaso), je neasimilovaný způsob výslovnosti správnější. V češtině nemůže otevřená

nebo zavřená výslovnost samohlásky změnit význam slova, proto jsme k otevřenosti či zavřenosti samohlásek hluší, nevnímáme je. Zato Francouzi nebo Maďaři slyší zcela zřetelně, zda samohláska byla vyslovena otevřeně nebo zavřeně. Z toho důvodu je v Plena Gramatiko správné výslovnosti samohlásek z tohoto hlediska věnována celá kapitola, která ale pro nás nemá význam. Patříme však k málo národům, které dokáží rozlišit H i Ĥ. Většina ostatních národů má jen jednu z těchto dvou hlásek, proto je vnímají jako jeden zvuk, nedokáží je od sebe rozlišit. Např. Maďaři obě hlásky vyslovují jako H (ĉehino), Bulhaři jako Ĥ (mi ĥavas ĉambron en ĥotelo). Pro Italy a Francouze, kteří ve své mateřtině nemají žádnou z těchto dvou hlásek je velkým problémem naučit se aspoň jednu z nich. Proto je mezi esperantisty silná tendence nahrazovat Ĥ hláskou K (tekniko, arkitekturo, korpuso = tehniko, arĥitekturo, ĥoro), i když to nejde vždy (ĉeĥo – Čech, ĉeko – šek).

Číňané a Japonci zase vnímají jako jeden zvuk R a L, jenže Číňané jej vždy vyslovují jako L (mi aŭskultas ladion), Japonci jako R (mi aŭskultas radion). Hláska R je různě vyslovována i evropskými národy: my ji vyslovujeme hrčivě (jazyk kmitá), Angličané temně (jazyk se nehýbe), Francouzi ji vyslovují hrdlem a u Němců se na konci slabik (lerni, gardi) mění téměř v H (lehni, gahdi).

3. Pravopis

3.1. Pravopis

Pravopis (ortografie) je systém pravidel, jak písemnými znaky zachytit řeč některého jazyka. Pravopisné principy jsou: fonetický (fonetika – každé fonémě odpovídá jeden grafický znak), morfemický (morféma – každé morfémě – tedy kořenu, předponě, příponě nebo koncovce – odpovídá vždy stejný znak, i když je různě vyslovován: subteni, i když vyslovíme supteni), historický (pravopis se opozdil za výslovností, např. v angličtině). Esperanto má pravopis fonetický.

3.2. Graféma

Graféma (grafemo) je základní pravopisná jednotka: písmeno, diakritické znaménko, interpunkční znak. Varianty grafémy jsou alografy. Písmena mají čtyři alografy: malá písmena (minuskuloj – a, b, c, ...), velká písmena (majuskuloj – A, B, C ...), tištěná a psaná. V esperantu se jako diakritická znaménka (supersignoj) používají stříška nebo-li cirkumflex (ĉirkumflekso) a polokroužek (duoncirklo). Interpunkční znaménka (interpuncioj) jsou tečka (punkto .), čárka (komo ,), středník (punktokomo ;), dvojtečka (dupunkto :), tři tečky (tripunkto ...), vykřičník (krisigno !), otazník (demandsigno ?), pomlčka (haltostreko –), rozdělovací znaménko (dividstreko -), uvozovky (citiloj "), závorky (krampoj ()), hvězdička (steleto nebo asterisko *), apostrof (apostrofo '), lomítko (oblikva streko /), kladné znaménko (plussigno +) a rovnítko (signo de egaleco =). Rozdělovací znaménko slouží i jako spojovník a záporné znaménko.

3.3. Abeceda

Esperantská abeceda (alfabeto) má 28 písmen, pro každou fonému jedno písmeno (litero): 5 samohlásek (vokaloj, 1 polohlásku (duonvokalo), 22 souhlásek (konsonantoj),

a b c ĉ d e f g ĝ h ĥ i j ĵ k l m n o p r s ŝ t u ŭ v z

Pouze pro fonému DZ neexistuje samostatné písmeno (spojení těchto dvou písmen však nemusí vždy tvořit fonému: ledzono – kožený pásek). Esperanto nepoužívá písmena Q W X Y (kvalito, vagono, eksperto, ekzisti, sistemo).

3.4. Hláskování (literumado)

Písmena mají v esperantu tyto názvy: a bo co ĉo do e fo go ĝo ho ĥo i jo ĵo ko lo mo no o ro so ŝo to u ŭo vo zo. V matematice jsou používána i písmena Q (kuo), W (duobla vo), X (ikso), Y (ipsilono) a řecká písmena (alfa, beta, gama, delta, epsila, dzeta, eta, teta, jota, kapa, lambda, mu, nu, ksi, omikra, pí, ró, sigma, taŭ, upsila, fi, ĥi, psi, omega). Objevily se i jiné návrhy názvu písmen v esperantu (a ba co ĉo da e fo ga, a be ce ĉe de e ef ge a další).

3.5. Zkratky (mallongigoj)

V písmu bývají často zkracovány tituly osob (s-ro = sinjoro, k-do = kamarado, d-ro = doktoro, d-rino – doktorino, s-ano = samideano), hodně užívaná slova (vd. = vidu, ekz./ekz-e = ekzemple), skupiny slov (k.t.p./ktp = kaj tiel plu; t.e. = tio estas; k.a. = kaj aliaj; k.s. = kaj simile) i názvy (E-o = Esperanto; GDR = Germana Demokratia Respubliko; UEA = Universala Esperanto-Asocio; SET = Somera Esperanto-Tendaro; PIV = Plena Ilustrita Vortaro; KIK = Konstanta Internacia Kvalifikejo). Viz též bod 4.25.

3.6. Velká písmena

Velkými písmeny se píší začátky vět a vlastních jmen (Petro, Anglio), iniciály různých názvů států, institucí nebo akcí (Germana Demokratia Respubliko, Universala Esperanto-Asocio, Konstanta Internacia Kvalifikejo) a zkratky vytvořené z těchto iniciál (GDR, UEA, KIK). Mnozí autoři píší velkými počátečními písmeny také všechna slova (s výjimkou členu, předložek a spojek, nejsou-li na začátku celé skupiny) v titulech knih a kapitol (La Faraono, La Knaboj de Paŭlo-Strato), jiní píší velké počáteční písmeno jen u prvního slova (La faraono, La knaboj de Paŭlo-strato).

3.7. Asimilace vlastních jmen

Mnohá vlastní jména si esperanto plně přizpůsobilo; dalo jim svůj pravopis, přízvuk i koncovku: Ŝekspiro, Voltero, Francio, Parizo, Zeŭso atd. Tímto způsobem jsou přizpůsobována jen nejslavnější jména a pouze v populární a umělecké literatuře, protože lze z nich snadno odvozovat další slova (Ŝekspira tragedio, Venecia vivo, vivi Parize). Jména mezinárodně neznámá, jména autorů na titulních stránkách knih, zeměpisná jména na poštovních zásilkách jsou nepřizpůsobená (Blažejovice, Shakespeare, Paris). Jména převzatá z jazyků, které nepoužívají latinská písmena nebo mají zvláštní znaky nebo nefonetický pravopis, mohou být transkribována podle výslovnosti (Fujijama, Ŝekspir, Kandid) nebo transliterována, písmeno po písmenu (Ĉeĥov, Ĉapek).

3.8. Interpunkce

Interpunkce není v esperantu jednotná, uživatelé mohou používat zvyklostí ze svých národních jazyků, protože interpunkce je považována jen za papírovou záležitost, která nezmění význam vět. Přestože se za stoletou existenci esperanta vyvinuly jisté tendence, které je vhodné dodržovat – tím spíše, že v některých případech může i interpunkce změnit význam vět.

3.8.1 Tečka (punkto)

Tečka se používá na konci věty a po některých zkratkách (t.s., vd., ktp.). Tečka se nepoužívá, má-li zkratka koncovku (E-o, d-ro, s-ro, ekz-e) nebo jsou-li zkratky užívány také ústně (UEA, ĈEA, HEJ).

3.8.2 Čárka (komo)

Čárka odděluje od ostatní věty oslovení (Venu, ho kara, al mi.) a přístavek (Prago, la urbo centtura, aperis antaŭ mi). Odděluje od sebe také větné členy stejné úrovně, pokud mezi nimi není spojka (La patro, patrino kaj mi aĉetis panon, buteron kaj lakton). Čárku píšeme i u přechodníkových vazeb a příslovečných doplňcích, jestliže předcházejí větu hlavní (Veninte hejmen, ŝi tagmanĝis. Malsata kiel lupoj, li venis hejmen.). Také věty v souvětí jsou oddělovány čárkou, a to i věty souřadné (Mi venis, kaj li diris, ke mi povas tuj foriri.). Pouze v případě, že souřadné věty jsou spojeny spojkou KAJ nebo AŬ (nikoliv však SED) a mají stejný podmět, který není opakován, čárka se nepíše (Mi venis kaj tuj foriris. Mi iros teatron aŭ rigardos televidon. Mi foriris, sed restis.). Větné členy spojené spojkou nejsou oddělovány čárkou (Bela kaj juna sed ne saĝa nek prudenta). Přívlasky shodné oddělujeme čárkou, jestliže se každý z nich bezprostředně vztahuje ke stejnému podstatnému jménu (juna, bela, saĝa viro), ne však v případě, že poslední přívlastek tvoří s podstatným jménem celek, tedy souvisí (bela juna viro = bela junulo). Existují případy, kdy čárka může změnit smysl vět (Homo, kiu vin serĉis, hodiaŭ venos ankoraŭ. – Homo, kiu vin serĉis hodiaŭ, venos ankoraŭ. - Mi volas pupon, kiu havas ruĝan robon kaj blankan ĉapelon. - Mi volas pupon, kiu havas ruĝan robon, kaj blankan ĉapelon. = Mi volas blankan ĉapelon kaj pupon, kiu havas ruĝan robon.

3.8.3. Středník (punktokomo)

Středník odděluje dvě věty v souvětí důrazněji a logičtěji než pouhá čárka nebo pouhá tečka. Porovnejte: Donu al mi tiun libron, mi volas ĝin legi. – Donu al mi tiun libron. Mi volas ĝin legi. – Donu al mi tiun libron; mi volas ĝin legi.

3.8.4. Dvojtečka (dupunkto)

Dvojtečka se používá před přímou řečí (Li diris: "Jes."), před objasňujícími výčty (mi amas legomojn: pizon, fazeolon, karoton), před objasňující vysvětlivkou (facila pruvo: iru tien kaj rigardu), před resumujícím ekvivalentem (la plej fidela amiko de la homo: la hundo).

3.8.5. Vykřičník a otazník (krisigno, demandsigno)

Vykřičník se používá po větách zvolacích (Tuj revenu!) a po důrazech (Mi perdis la ŝlosilon!), otazník po větách tzázacích (Kien vi iras?). Otazník se používá pouze v případě, je-li otázkou věta hlavní (Mi ne scias, kiam li venos.) – Ĉu vi ne scias, kiam li venos?)

3.8.6. Tři tečky (tripunkto)

Tři tečky nahrazují chybějící text a naznačují pokračování (unu, du, tri... ktp.). Naznačují nedokončenou myšlenku (Kaj vi opinias, ke li...?), vypuštěnou část citátu (La plej gravaj trezoroj de la homo ... estas lia vivo kaj sano.) nebo vypuštěný vulgarizmus (mi piedbatis lin en la ...-on).

3.8.7. Pomlčka (haltostreko)

Pomlčka zdůrazňuje něco nečekaného (kaj tio estis – urso!) nebo vloženého (kaj nun – por esti sincera – mi konfesas, ke...), zakončuje utajené slovo (en la jaro 19– sinjoro N– vivis en la urbo B–), nahrazuje ĜIS (en jaroj 1955 – 1960 la fabriko produktis nur 300 – 400 maŝinojn) nebo minus (9 – 5 = 4).

3.8.8. Rozdělovací znaménko (dividstreko)

Rozdělovací znaménko slouží k rozdělení slov na konci řádku a přenesení slova na další řádek. Slova je možno dělit v esperantu podle libosti (p-l-i-k-l-a-r-i-g-i), ale je vhodné dávat přednost dělení sov po slabikách (pli-kla-ri-gi) a vůbec za nejlepší se považuje dělení na předpony, kořen slova a přípony (pli-klar-igi). Ve formě spojovníku (ligstreko) slouží rozdělovací znaménko k vyznačení hranic v méně přehledných složeninách (poŝtmark-kolekto, kurac-herbo, am-uzo), u těsných přístavkových spojení podstatných jmen nebo přídavných jmen (sportistoj-kuracistoj, angla-ĉeĥa vortaro).

3.8.9. Lomítko (oblikva streko)

Lomítko ukazuje buď zlomek (3/5) nebo příbuznost termínů (virĉevalo/ĉevalino, labialoj plozivaj p/b). V esperantských slovnících odděluje koncovku (patr/o).

3.8.10. Apostrof neboli odsuvník (apostrofo)

Odsuvník vyznačuje vypuštěné písmeno, například při vyznačeném koktání (bo´an ta´on, sin´oro). V esperantu se apostrof objevuje nejčastěji při vypuštění koncovky -o u podstatných jmen (fabrik´, hom´), koncovky -e u výrazu DANKE AL (dank´ al), což je jediný případ vypuštění příslovečné koncovky, a písmene -a u členu (de l´ kor´). Vypouštění koncovky se používá hlavně v poezii, aby se přízvuk dostal na konec slova a aby se ušetřila jedna slabika.

3.8.11. Uvozovky (cituloj)

Uvozovky citují přímou řeč (Li diris: "Bone".) nebo myšlenku jiné osoby (vi skribis, ke la "teorio pli gravas ol la praktiko", sed mi ne konsentas), popřípadě slouží jako výraz ironie (li estas vera "bonulo").

3.8.12. Závorky (krampoj)

Závorky se používají pro vložení myšlenky nebo vysvětlivky, která je na ostatním textu gramaticky nezávislá. Informace uvnitř závorky se nazývá parenteze (parentezo).

3.8.13. Hvězdička (steleto, asterisko)

Hvězdička upozorňuje na poznámky, které jsou uvedeny dole na stránce textu. Některé esperantské slovníky označují hvězdičkou oficiální slova.

4. Tvorba slov

4.1. Tvoření slov

Tvoření slov je velice důležité v každém jazyce, ale v esperantu má význam přímo mimořádný. Umožňuje totiž uživatelům esperanta – pro které esperanto není mateřštinou – ovládnout značnou část slovní zásoby a pružně přizpůsobovat jazyk novým dorozumívacím

potřebám. V esperantu se slova tvoří změnou slovní kategorie (tablo – tabla), skládáním (patrolingvo), odvozováním (patrino), tvořením sousloví (unudirekta konvertilo), zkratkami a zkratkovými slovy (UEA, Usono, zoo), přenášením významů kapo – kapo de ŝraubo) a přejímáním slov z cizích jazyků (sputniko, rogalo). Ke správné tvorbě slov je třeba umět slova rozložit a každou část slova správně ohodnotit.

4.2. Analýza, syntéza, polysyntéza

Pomocí slov vyjadřujeme nejen významy, ale i různé mluvnické vztahy mezi nimi. Jestliže mluvnický a významový prvek tvoří dvě samostatná slova (je patro), mluvíme o analytických tvarech, tvoří-li jedno slovo (patron), jedná se o syntézu. Při polysyntéze se spojuje v jedno slovo několik plnovýznamových prvků (patrolando). Tyto tři principy je možno kombinovat, třeba i uplatnit všechny tři zároveň (por skribmaŝinoj). Také český výraz "budu dělat" je analytický ve srovnání se syntetickým "udělám", avšak samotné slovo "budu" je syntetické ve srovnání s analytickým esperantským překladem "mi estos". Anglický překlad je ještě analytičtější (I shall be). Analýza je tedy tendence k rozkladu (mi iĝos riĉa), syntéza naopak usiluje o stmelování (mi riĉiĝos).

4.3. Morfémy lexikální a gramatické

Morféma je nejmenší zvuková jednotka mající vlastní význam. Např. slovo "maljunolinojn" lze rozložit na tyto morfémy: mal-jun-ul-in-o-j-n. Lexikální morfémy (mal, jun, ul, in) představují základní plnovýznamové znaky (označují substance, kvality, děje apod.), kdežto gramatické morfémy (o, j, n) představují jakési pomocné znaky, označující vedlejší okolnosti a gramatické vztahy. Gramatickým morfémům se lidově říká koncovky (finaĵoj).

Lexikální morfémy můžeme roztrždit na kořen (radiko), který tvoří základ slova (jun), a afixy (afiksoj z latinského affixus = připojený), které tento kořen blíže určují a obměňují. Svoji-li afix před kořenem (mal-), nazývá se prefixem neboli předponou (prefikso), stojí-li za kořenem (-ul, -in), jedná se o sufix neboli příponu (sufikso). Lexikální morfémy jednoho slova bez morfém gramatických tvoří kmen slova (maljunulin). Proto rozlišujeme kořen a kmen (radiko – radikalo).

4.4. Aglutinace a flexe

Při skládání slov z morfémů aglutinujícím (přilepujícím) způsobem jsou jednotlivé morfémy neměnné jak co do vzhledu, tak co do významu (patr-o, patr-in-o, ge-patr-o-j, patr-o-land-o), jako by se k sobě přilepovaly. U flektivních (ohýbacích) jazyků dochází ke změně kořene (nés-t, nos-it, při-náš-et), stejná koncovka může mít odlišné významy (peč-u pán-u hus-u), stejný význam se u různých slov tvoří odlišně (4. pád: muž-e, pán-a, stroj-e, žen-u, nůš-i, měst-o, staven-í). Čeština patří k jazykům flektivním, esperanto aglutinujícím jako maďarština, turečtina, gruzínština a další. Po stránce vyjadřovací jsou oba typy rovnocenné, ale z hlediska pedagogicko-psychologického je výhodnější typ aglutinující, protože díky větší pravidelnosti je snáze naučitelný. Jím se esperanto stává blízkým i jazykům mimoevropským. V esperantu pouze přípony -ĉj- a -nj- jsou schopny změnit kořen slova (patr-o - paĉj-o, panj-o). Protože však čerpalo svoji slovní zásobu z jazyků flektivních, jsou stopy tohoto původu rozpoznatelné dodnes (agi - akto - reakcio; fikcio - fiktiva a pod.). Běžní uživatelé jazyka však zacházejí s těmito slovy, jako by to byly samostatné slovní kořeny, a jen odborníci znají jejich etymologickou příbuznost. Existují i jiné typy jazyků. Arabština

má vnitřní flexi, při které se nové tvary tvoří změnou kořene (kalbun - pes, kilabun - psi), polysyntetická indonézština tvoří množné číslo zdvojením (orag - člověk, orag-orag - lidé), čínština je naopak příkladem izolujícího typu, u kterého nedochází ke spojování lexikálních a gramatických morfémů.

4.5. Slovní kategorie

Ze slovních kořenů (martel, bel, kur), kmenů (tagmez, maljunul, herbriĉ) i některých neohebných slovních druhů (tri, nun, antaŭ, fi) mohou gramatické morfémy -o, -a, -e, -i tvořit základní slovní kategorie:

- substantivní čili kategorii podstatných jmen (martelo, belo, kuro, tagmezo, maljunulo, trui, nuno, aŭtuno, fio)
- adjektivní, čili kategorii přídavných jmen (martela, bela, kura, tagmeza, maljunula, herbriĉa, tria, nuna, aŭtuna, fia)
- příslovečnou (martele, bele, kure, tagmeze, maljunule, herbriĉe, trie, nune, aŭtune, fie)
- slovesnou (marteli, beli, kuri, tagmezi, maljunuli, herbriĉi, trii, nuni, aŭtuni, fii).

V esperantu téměř všechny kořeny a kmeny mohou být realizovány ve všech čtyřech kategoriích. V tom se skrývá velké výrazové bohatství esperanta, které naši slovníkáři dosud neocenili a esperantisté je proto dosud neumí využívat. Zvlášť působivá je tvorba sloves z podstatných a přídavných jmen. Posuďte sami několik příkladů: La ĝardeno riĉas/abundas je fruktoj. (Zahrada oplývá ovocem). Tigro diskarnis antilopon (Tygr rozsápal antilopu). Oni dispordis la ĉambron fenestrantan en ĝardenon. (Rozevřeli dokořán dveře pokoje vyhlížejícího okny do zahrady). Antaŭ ni turis fabriko fumtubo. (Před námi se tyčil tovární komín). Li ekkomfortis en la fotelo. (Uvelebil se v křesle). Via robo eltempigis. (Tvé šaty vyšly z módy).

4.6. Charaktery kořenů

Některé slovní kořeny se dostaly do esperanta v podobě slovesa (labori) a lze z nich snadno odvodit název činnosti (laboro), vztah k činnosti (labora), místo činnosti (laborejo), osobu, vykonávající činnost (laborulo, laboranto, laboristo), vlastnost této osoby (laborema), nástroj pro činnost (laborilo) a výsledek činnosti (laboraĵo). Jiné kořeny přešly do esperanta už přímo jako přídavná jména vyjadřující vlastnost i bez přípony (bela, granda, verda), další kořeny pronikly do jazyka jako podstatná jména představující přímo bez přípony osobu (tajloro), místo (fabriko), nástroj (martelo) nebo výsledek činnosti (foso, produkto, verko). Teprve dodatečně byly z těchto slov odvozeny i jiné slovní kategorie (belo, beli, bele, tajlora, tajlore, tajlori, marteli, fabriki, fosi, produkti atd.). Při odvozování nových slov z těchto kořenů musíme pamatovat na to, že jim nesmíme dávat přípony, jejichž význam už mají v sobě obsažený: tajloro (ne: tajloristo), fabriko (ne: fabrikejo), martelo (ne: martelilo), produkto (ne: produktaĵo) atd. Některé kořeny dávají velmi podobný význam v kategorii slovesné (produkti = fabriki – vyrábět; remi – veslovat; pagaji – pádlovat), ale rozcházejí se v kategorii substantivní (fabriko = produktejo – továrna; fabrikaĵo = produkto – výrobek; remol – záběr veslem; remilo – veslo; pagajo – pádlo). Musíme si dávat pozor hlavně tam, kde je odlišná situace než v češtině (ŝoveli – házet lopatou; ŝovelo – hod lopatou; ŝovelilo – lopata). V některých případech můžeme k slovnímu kořenu přidat i příponu, jejíž význam již obsahuje, ale dostaneme jiný smysl (foso – jáma; fosaĵo – podélný příkop; martelo – kladivo; martelilo – přibíjadlo, tedy jakýkoliv předmět, který není kladivem, ale je použit v jeho funkci).

Abychom se snáze v esperantských slovních kořenech vyznali a aby bylo snazší odvozování, byla vytvořena teorie o charakterech slovních kořenů. Těm kořenům, které v nás i bez koncovky vyvolávají představu osoby, zvířete nebo věci (knab, hund, tabl), byl přisouzen charakter subsantivní, pokud v nás vyvolávají představu kvality (bon, alt, flav), jsou označovány jako adjektivní a kořeny označující děje a stavy (lir, pens, star) jsou slovesné. O teorii se půl století vedly spory, až byla v květnu 1967 oficiálně přijata Esperantskou akademií. Přesto mají jazykovědci proti této teorii výhrady. Tvrdí, že rozdíly mezi kořeny nejsou dány jejich gramatickým charakterem, nýbrž jejich významovým obsahem. Z čistě praktických důvodů je však dobré a výhodné si tuto teorii zapamatovat.

4.7. Vlastní a nevlastní funkce koncovek

Podle teorie o charakterech kořenů má gramatický morfém nevlastní funkci v případě, je-li připojen ke kořeni stejného gramatického charakteru, tedy koncovka -o k subsantivnímu kořeni (martelo, homo, rozo), koncovka -a k adjektivnímu kořeni (bela, ruĝa, akra) a koncovka -i ke kořeni slovesnému (kuri, esti, labori). V těchto případech je koncovka téměř zbytečná, protože její význam je už v kořeni obsažen. Dává se vlastně jen z formálních důvodů, protože ji vyžadují pravidla esperantské mluvnice, avšak není nositelem nové informace. Naproti tomu není-li mezi koncovkou a kořenem slova gramatická shoda, naznačuje koncovka změnu slovní kategorie (marteli, homa, ruĝo, esto), podává tedy novou informaci. Říkáme, že gramatické morfémy jsou použity ve své vlastní funkci, nahrazují v podstatě slova (martela = martelrilata, martele = martelmanaierie, marteli = martelbati, beli = esti bela apod.).

4.8. Substantivní kořeny

Substantivní kořeny označují osoby (knabo, frato, viro), mezi nimi příslušníky různých povolání (soldato, tajloro, reĝo, profesoro), dále zvířata (papago, hamstro, serpento, simio), rostliny (arbo, rozo), nástroje (broso, bremso, pioĉo), místa (fabriko, uzino, foiro, placo, urbo), výsledky činností (verko, produkto, foso), abstrakta (muziko, ideo) atd. Připojená adjektivní koncovka většinou vyjadřuje vztah (tabla lampo, reĝa palaco), ale někdy i kvalitu (reĝa donaco – královský dar; amika helpo – přátelská pomoc). Slovesná koncovka naznačuje u jmen profesí vykonávání příslušného povolání nebo činnost podobnou (profesori, soldati, reĝi, tajlori), u nástrojů práci pomocí těchto nástrojů (brosi, bremsi, pioĉi), u jmen míst činnost v těchto místech (fabriki, uzini, foiri, kongresi), u jmen výsledků činnosti vedoucí k těmto výsledkům (produkti, verki, fosi, muziki), u zvířecích jmen podobné chování (papagi, simii, serpenti, porki, hamstri), u jmen rostlin růst (ĝermi, radiki, branĉi, burĝoni, flori) atd. Jména činností jsou vytvářena příponou -ado (brosado, florado, tajlorado), jména vlastností příponou -eco (homeco, tajloreco, branĉeco).

4.9. Adjektivní kořeny

Adjektivní kořeny vyjadřují míru (alta, eta, granda), barvu (blanka, ruĝa, verda), vzhled (bela, ĉerma, turpa – ošklivý) apod. Slovesná koncovka jim dává význam "být nějaký" alti = esti alta; verdi = esti verda), avšak slovesné je aktivnější a důraznější (porovnejte: la herbo estas verda) la herbo verdas – tráva je zelená, tráva se zelená). Z některých adjektiv vznikají i přechodná slovesa

(ĉarmi iun = sorĉi iun per sia ĉarmo – okouzlit někoho svým půvabem; avidi monon = sopiri pri mono – lačnět po penězích). Substantivní koncovka vytváří z adjektivních kořenů názvy kvalit jako realit (birdo flugas en alto de dek metroj – pták letí ve výši deseti metrů; unuo de longo estas metro – jednotkou délky je metr; tempo kaj temperaturo estas fizikaj grandoj – čas a teplota jsou fyzikální veličiny), zatímco přípona -eco vytváří názvy kvalit jako něčích vlastností (la alteco de la birdo estis dek centrimetroj – výška ptáka byla 10 cm; la longeco de la ekvatoro – délka rovníku; la grandeco de Dickens – velikost Dickensova; la beleco de pejzaĝo – krása krajiny) a přípona -aĵo názvy konkrétních předmětů charakterizovaných určitou kvalitou (altaĵo – výšina, vrchovina; belaĵoj de pejzaĝo – krása krajiny, konkrétní objekty kráslicí krajinu, např. louky řeky, jezera, hrady apod.). Názvy činností se vyjadřují příponou -ado (ĉarmado – okouzlování; avidado – lakotění, lačnění; abstraktado – abstrahování; rapidado – spěchání).

4.10. Slovesné kořeny

Slovesné kořeny vyjadřují děje (labori, salti, remi) a stavy (esti, sidi, resti). Substantivní koncovka z nich vytváří názvy těchto dějů a stavů (laboro – práce; remo – záběr veslem; esto – bytí; resto – zůstatek, zbytek), většinou však jen jeden pohyb, zatímco opakování pohybů nebo dlouhé trvání stavu vyjadřuje přípona -ado (salto/saltado – skok/skákání; sido/sidado; resto/restado). Adjektivní koncovka většinou vyjadřuje vztah (ama letero – milostný dopis; morta lito – smrtelná postel; nutra komitato – stravovací výbor; manĝa karto – jídelní lístek; naĝa kapablo – schopnost plavat), někdy také kvalitu (nutra manĝaĵo – výživné jídlo; konfuza parolo – zmatená řeč; flua raporto – plynulá zpráva).

4.11. Skládání slov

Skládání slov je způsob tvoření slov, při němž se spojují dva (nebo více) slovní kořeny v jeden celek. Jedná se tedy o polysyntézu. Hlavní prvek stojí na konci složeniny a určuje její hlavní význam i slovní kategorii. Předcházející prvky pouze charakterizují prvek hlavní (skribmaŝino/maŝinskribo – psací stroj/strojové písmo; pafarko/arkpafi – luk/střilet z luku). Víceprvkové složeniny jsou vlastně složeniny složenin (poŝtmarkkolekto) a dají se vždy rozdělit na dvě hlavní části (poŝtmark-kolekto). Při skládání slov hraje velkou roli slovní charakter hlavního prvku.

4.12. Substantivní složeniny

Substantivní hlavní prvek substantivizuje i prvek vedlejší, i když charakter slovního kořene je jiný (homkoro = koro de homo; varmenergio = energio de varmo; labortago = tago de laboro). Vedlejší prvek vyjadřuje buď vztah (paperkorbo = korbo por paperoj – odpadkový koš na papíry) nebo materiál (paperskatolo = skatolo el papero – krabice z papíru) nebo přístavek soldatkamarado = soldato, kiu estas ankaŭ kamarado – kamarád z vojny; kverkarbo = kverko-arbo – dub jako strom). Plena Gramatiko nazývá tyto tři typy analýzou R (rilato), analýzou M (materialo) a analýzou E (epiteto) Vidíme, že i slova stejným způsobem vytvořená mohou mít odlišnou analýzu (paperkorbo – paperskatolo), která je dána konvenční, nepsanou dohodou mezi uživateli.

Vztah mezi hlavním a vedlejším prvkem je možno vyjádřit i přídavným jménem, pokud nevyjadřuje kvalitu, ale jen vztah: homkoro = homa koro (homa = apartenanta al homo) – lidské

srdce; ŝtona ponto (ŝtona = farita el ŝtono) kamenný most. Zato přídavnými jmény vyjadřujícími kvalitu nelze vyjádřit podobné vztahy: belkulto = kulto de belo – kult krásy (ne bela kulto – krásný kult); belreĝino = reĝino de belo – královna krásy (ne bela reĝino – krásná královna); varmenergio = energio de varmo – energie tepla, tepelná energie (ne: varna energio – teplá energie); voluptamo = amo al voluto – láska k rozkoši (ne: voluta amo – rozkošná láska či rozkošnická láska). Složené slovo vyjadřuje „druh“ něčeho (dikfingro – palec; altforno – vysoká tavební pec), kdežto samostatné přídavné jméno je vyjádřením ohodnocení (maldika dikfingro – hubený palec ve srovnání s palci jiných lidí; malalta altforno – nízká vysoká pec, nízká ve srovnání s jinými vysokými pecemi). I v češtině máme něco podobného: Zelenina nemusí být vždy zelená, mládenec nemusí být vždy mladý apod. Proto nelze výrazy „bela kabino, juna knabo, granda libro“ apod. prostě krátit na „belknabino, junknabo, grandlibro“, protože tato slova by měla jiný význam. Aby však složenina měla smysl, musí mít reálný podklad ve skutečném životě: kdyby nás příroda neobdařila palcem nápadně silnějším než ostatní prsty, bylo by slovo „dikfingro“ nesmyslem.

4.13. Adjektivní složeniny

Také adjektivní hlavní slovní prvek substantivizuje prvek vedlejší (herbriĉa = Riga je herbo – bohatý na trávu; belriĉa = Riga je belo – bohatý na krásu; varmplena = plena je varmo – plný tepla; prespreta = preta je preso – hotový, připravený k tisku; servopreta = preta je servo – hotový ke službě; di-simila = simila je dio – podobný bohu). Existuje ovšem i prosté kladení přídavných jmen vedle sebe (vortaro angla-rusa – slovník anglicko-ruský; blanka-ruĝa-blua standardo bílo-rudo-modrý prapor). Přídavná jména odvozená z jiných slovních druhů (když koncovka –a je použita ve vlastní funkci) se chovají jako slova složená, v nichž koncovka –a nahrazuje některé přídavné jméno (homa – homrilata, homspeca). Tento princip umožňuje vytvořit adjektivní složeniny i ze skupin slov, v nichž je podstatným jménem morfém před koncovkou (plenkreska = estanta en plena kresko – dospělý, jsoucí v plné vzrůstu; dupieda = havanta du piedojn; junknabina koro = koro de juna kabino – mladistvé srdce, srdce mladé dívky; bluokula infant = infant kun bluaj okulo – modrooké dítě; senlabora profito = profito akirita sen lahodo – bezpracný zisk. Tyto složeniny ale neopravňují k substantivním obdobám (ne: plenkresko, dupiedo, junknabino, bluokulo, senlaboro. I v češtině lze říci „modrooký“, nikoliv však „modrooko“. Pokud k takovým odvozeninám přece jen dochází, jedná se vždy o posunutý, metaforický význam (tripiedo – trojnožka, trojnohá židle). Lze však tímto způsobem odvozovat názvy vlastností příponou –eco (plenkreskeco – plnoletost, dospělost; dupiedeco – dvojnohost; junknabineco – mladistvost; bluokuleco – modrookost; senlaboreco – nezaměstnanost).

4.14. Slovesné složeniny

U slovesných složenin vyjadřuje vedlejší prvek buď výsledek činnosti nebo způsob činnosti. Výsledek činnosti se dá analyzovat jako přídavné jméno (kunrasti = rasti ion kuna), způsob činnosti jako příslovce (kunludi = ludi kune). Vidíme, že stejný vedlejší prvek může mít u různých sloves různý výklad, podle významového obsahu slovesa a podle užitelských zvyklostí (hrát si spolu, ale shrabat něco na hromadu, nikoliv hrabat spolu). Způsob činnosti lze analyzovat i podstatným jménem a předložkou PER (martelbati = marteले bati, bati per martelo). Jako vyjádření způsobu lze analyzovat i slova, v nichž je koncovka –i použita ve vlastní funkci a nahrazuje některé sloveso (marteli – agi martele, verdi – impresi verde), i když tato slova nebudeme považovat za složeniny.

4.15. Příslovečné složeniny

Koncovka –e je vždy použita ve vlastní funkci a má význam způsobu, proto se příslovečné složeniny tvoří ze složenin substantivních, adjektivních i slovesných (presprete, herbriče, sangvide, bonfarte, mašinskribe, senlabore).

4.16. Odvozování

Odvozování (derivace) je způsob tvorby slov pomocí předpon (prefixů) a přípon (sufixů), kterým se společně říká derivační afixy, na rozdíl od afixů gramatických (koncovek). Většinou se však termínem afixy myslí právě derivační afixy, tedy lexikální morfémy, které modifikují lexikální význam slovního kořene (bázového lexikálního morfému). Historicky se afixy vyvinuly (v národních jazycích) ze samostatných slov, která se začala používat hlavně ve složeninách, až ztratila svou samostatnost. V esperantu si afixy ponechávají možnost samostatného užití (for, fora, disa, aĉa, eta, ino, ulo atd.), avšak i ony se používají hlavně v odvozeninách. Mnohá slova, která nejsou afixy, se začala tímto způsobem používat i v esperantu (fi-, ĉef-, vir-, ama-, hava-, -tuko), takže jsme svědky podobného vývoje, jaký probíhal a probíhá v národních jazycích (v češtině např. –vod: vodovod, plynovod, ropovod, světlovod atd.).

Pravé afixy jsou takové, které vůbec neposlouchají pravidla skládání slov, např. nestrhávají na sebe hlavní význam odvozeniny, i když se nacházejí na konci výrazu (knabeto = eta knabo, nikoliv knaba eto). Naproti tomu afixoidy jsou takové afixy, které částečně poslouchají pravidla skládání slov, např. jsou nositeli hlavního významu slova (junulo = juna ulo). Za skutečné skládání to však považovat nemůžeme, protože v takovém případě by „junulo“ bylo stejný prohřešek jako „junviro“. Derivace má tedy oproti skládání určité zvláštnosti. Kromě oficiálních afixů pronikají do esperanta i afixy neoficiální, mezi nimi řecko-latinské skrze cizí slova. Běžně se ve funkci prefixů používají předložky.

4.17. Pravé afixy

Pravé afixy (veraj afiksoj) neposlouchají pravidla skládání slov. Pravé předpony (bo, eks, ge, mal, pra) nejsou slovním kořenem substantivizovány, nýbrž adjektivizovány (bopatro = boa patro; prapatro = praa patro; gepatroj = geaj patroj; malamiko = mala amiko; eksministro = eksa ministro – ne: patro de boo, amiko de malo, ministro de ekso), přestože se spojují se substantivními kořeny. Pravé (průzračné – diafanaj) přípony (aĉ, et, eg, ĉj, nj) nemění charakter kořene (knabaĉo = aĉa knabo; knabeto = eta knabo; knabego = ega knabo; knabĉjo = aminda knabo, ne: knaba aĉo, knaba eto atd.). K pravým příponám počítá Plena Gramatiko i příponu UM, která sice mění kořen (plandumo = umo sur plando), avšak pro svůj neurčitý význam nemá charakter samostatného kořene. Se zařazením číslovkových přípon (obl, on, op) mezi pravé přípony lze stěží souhlasit, protože mění charakter kořene (duoblo = oblo de du) a mají přesný význam i samostatné použití. K zařazení číslovkových přípon mezi pravé afixy vedlo zřejmě to, že násobek pěti (oblo de kvin) nebo zlomek pěti (ono de kvin) nemusí být vždy pětinašobek (kvinoblo) ani pětina (vinono), že tedy mezi oběma částmi slova platí zvláštní vztahy. K pravým příponám by se hodila i slovesná přičestí (ent, int, ont, at, it, ot), která nemají samostatné použití.

4.18. Afixoidy

Afixoidy (afiksoidoj) jsou všechny afixy, které se chovají jako kořeny při skládání. Prefixoidy (dis, ek, for, mis, re) fungují před slovesnými kořeny jako příslovce (miskonduki = konduki mise) nebo jako přídavné jméno v doplňku (forsendi = sendi ion, por ke ĝi estu fora; diskuri = kuri por esti disaj, nebo jako přívlastek vedlejšího prvku (diskarnigi = igi disa karno). Suffixoidy jsou všechny přípony, které přebírají hlavní význam odvozeniny (hundino = hunda ino). Tyto analýzy jsou samozřejmě jen přibližné: např. mezi „junulo“ (mladík) a „juna ulo“ (mladý chlap) nebo mezi „spritaĵo“ (vtip) a „sprita aĵo“ (vtipná věc) jsou rozdíly.

4.19. Cizí afixy

S řeckolatinскими slovy pronikly do esperanta i některé řecké a latinské afixy, které se v esperantu nepoužívají samostatně, nýbrž jen jako části těchto slov. Je to například PRE- (preludo, prepozici, precioso) nebo přípona –ACIO (deklaracio, konjugacio, deklinacio). Esperantisté se tato slova obvykle učí jako jeden celek, mnozí si to ani neuvědomují, že se jedná o odvozeniny. V poslední době se objevují pokusy tyto afixy osamostatňovat a používat je i u ostatních esperantských slov, hlavně v odborném jazyce. Plena Gramatiko nazývá tyto afixy nesprávně „ŝajnaj“ nebo „pseŭdoafiksoj“, přestože nejsou ani zdánlivé ani falešné. Jsou pouze latentní (=skryté, neprojevující se navenek).

4.20. Slova používaná ve funkci afixů

Ve funkci předpon jsou zcela běžně používány předložky (alveni, laŭvera, senplumigi) a některé slovní kořeny (ĉefverko, virĉevalo, fihomo). Ve funkci suffixoidů se používají některé slovní kořeny (tablotuko, flugilhava, pacama, vermoplana). Plena Gramatiko je nazývá „kvazaŭsufiksoidoj“, což je termín v jazykovědě neznámý a proto nevhodný. Předložky ve spojení s příponami -IGI, -ĜI tvoří vlastně cirkumfixy (sen-vest-igi, sen-vest-iĝi, sur-tabl-igi, en-poŝ-igi), tedy jakési obchvacující afixy, které často (ne vždy) substantivizují slovní kořen (endormigi = enigi en dormon) a činí věc jím označovanou cílem pohybu (albordiĝi – přistát u břehu; surteriĝi - přistát na zemi). Tohoto jevu lze s výhodou využívat: ŝtatigi landon – zřídit v zemi stát (igi ŝtaton, fari ŝtaton); alŝtatigi – zestátnit, přimknout ke státu (fari ŝtata, apartenanta al ŝtato) fini – končit; fino – konec; enfinigi – ukončit (enigi en finon); enfinigo – ukončení, dokončení. Je však třeba dávat pozor na jiné způsoby analýzy: alproprigi – přivlastnit si (igi propra al si), alsidiĝi – přisednout si (sidiĝi al iu); enkurigi – vehnat (igi, ke oni enkuru) atd.

4.21. Odborné afixy

Pro potřeby odborného stylu se zavádějí do esperanta nové předpony a přípony, které jsou považovány za neoficiální afixy. Jsou to například předpony PRE- (preludo – antaŭludo), HIPER- (hiperstrukturo = superstrukturo), PSEŬDO- (pseŭdobazo = ŝajna bazo, kvazaŭbazo, a hlavně přípony -OZA (sabloza = sabloriĉa), -IVA (produktiva = kapabla multe produkti), -IZI (gluizi = ŝmiri per gluo; pasteŭrizi = apliki metodon de Pasteŭr), -IFI (varmifi = igi varmon / varmigi = igi varma, -ESKA (japaneska = japanstila, japansimila), -IKO (poetiko = scienco pri poezio; informadiko = scienco pri informado), -OIDO (homoido = homsimila simio). V chemii se používají přípony -ITO, -ATO a -IDO pro jména solí (sulfito, sulfato, sulfido), v zoologii přípona -EJOJ pro jména čeledí (cervedoj = jelenovítí) a přípona -ENOJ pro jména podčeledí (cervenoj – subfamilio de cervosimilaj bestoj), v botanice slouží přípona -ALOJ pro jména řádů (rozaloj = růžokvěté) a

přípona -ACOJ pro jména čeledí (rozacoj = familia de plantoj parencaj al rozo).

4.22. Víceprvkové složeniny (odvozeniny)

Víceprvkové složeniny mají dvojnásobný buď hlavní prvek (kest-ŝlos-ilo) U složitějších složenin je vhodné psát spojovník, aby bylo slovo srozumitelnější (poŝtmark-kolekto; dompord-ŝlosilo; turhorloĝ-montrilo). Víceprvková slova lze vždy rozdělit na dvě hlavní části.

4.23. Obrácený (invertní) slovní účin

V některých složeninách (senforta, grandlabora) vedlejší prvek substantivizuje prvek hlavní (estatnta sen forto, estante granda laboro), tedy opačně než u ostatních složenin, v nichž hlavní prvek ovlivňuje vedlejší. Při obráceném slovním účinku je koncovka -a použita ve vlastní funkci i u adjektivního kořene, protože ve slově je jakoby ukryta ještě koncovka substantivní: senforta = (sen forto)-a. Vidíme, že je třeba odlišovat charakter slovního kořene, slovní kategorie kořene v konkrétním slově a slovní kategorii celého slova, celé odvozeniny. Např. ve slově „grandlabora“ má kořen (labor) charakter slovesný, avšak slovní kategorii substantivní, celé slovo má pak slovní kategorii adjektivní.

4.24. Sousloví (vortgrupoj)

Některé pojmy se nadají vyjádřit jedním slovem, jsou proto vyjadřovány skupinou slov (souslovím), které funguje jako jeden celek. Sousloví se nejčastěji vyskytují v odborném stylu (např. latentaj flankelementoj, kompleksa frazo, egaligo de kunkudroj, ŝmirado per brilpliiga solvaĵo). Tato metoda je používána tehdy, chceme-li se vyhnout obudným složeninám (kunkudregaligo, latentflankelemento) nebo měla-li by složenina jiný význam (ligna ŝraŭbo = dřevěný šroub; lignoŝraŭbo = šroub do dřeva, vrut).

4.25. Zkratky a zkratková slova

V esperantu existuje několik druhů zkratk. Některá slova nebo skupiny slov se zkráceně píšou, ale plně vyslovují (d-ro, s-ro, ktp., k.s.), jiná se zkráceně i vyslovují (sulfo = sulfuro; labo = laboratorio; zoo = zoologia ĝardeno. Zkrácené názvy chemických prvků se používají při vytváření odvozenin (sulfo – sulfato, sulfito, sulfido), ostatní usečené podoby slov bývají většinou slangové (labo, zoo, aŭto, stereo). Iniciálová jména (akronimoj) vznikají z iniciál jednotlivých slov názvu; někdy jsou hlásková (GDR – godoro = Germana Demokratia Respubliko), jindy čtena jako samostatná slova (UEA – čti uea = Universala Esperanto-Asocio; KIK – čti kik = Konstanta Internacia Kvalifikejo). Zvláštním případem je slovo Usono, které bylo na začátku století navrhováno mezinárodně (z iniciál USN = United States of North America), avšak ujalo se pouze mezi esperantisty, zatímco ostatní svět používá zkratku USA. Slovo Usono tvoří odvozeniny umožňující odlišit názvy týkající se státu od názvů týkajících se celého kontinentu (Usona – Amerika; Usonano – Amerikano). Z jiných jazyků bývají do esperanta přejímána už hotová zkratková slova vytvořená z iniciál (lasero . Light of Amplifier with Stimulated Emission of Radiation) nebo od počátečních slabik (komsomolo - KOMunističeskij SOjuz MOLodjoži).

4.26. Změna slovního významu

Mnohá slova z obecného jazyka získávají nový význam v odborném stylu, a to buď upřesněním významu (metalo = kov jiná definice je ve fyzice, jiná v chemii) nebo metaforickým přenesením významu (kapo de ŝraŭbo, rentoj de rado, kruro de tablo, informa kanalo apod.). O metonymii hovoříme v případě, je-li výraz použit ve významu, který by měl být správně utvořen odvozeninou (rikolto = rikoltado nebo rikoltaĵo; la tuta tablo ekridis = la tablonaro ekridis) nebo přenesením vlastního jména na název předmětu (damasko, pergameno, rentgeno, pasteŭrizi – ze jmen Damašek, Pergam, Roentgen, Pateur).

4.27. Cizí slova

Podle 15. pravidla základní mluvnice může esperanto přijmout kterékoliv mezinárodní slovo, jen s úpravou pravopisu a doplněním gramatické koncovky (toreadoro, vindsurfingo, agrikulturo apod.). Přesto je vhodnější vzít jen slovní kořen a ostatní slova odvodit podle pravidel esperantského tvoření slov (toreisto, surfotabulo, agrokulturo). Mnohá slova se dají přeložit (micetologio = fungoscienco); odborný styl dává přednost výrazům mezinárodním, populární literatura slovům přeloženým. Jazyk se brání přijímání nových slov, protože už i tak je slovní zásoba v esperantu tak velká, že je téměř nemožné ji zvládnout. Musíme také dávat pozor na falešné přátele, na slova jen zdánlivě mezinárodní (např. „benzin“ je ve francouzštině „essence“, v britské angličtině „petrol“, v americké „gasoline“; esperanto zvolilo „benzino“, ale ne vždy vítězí nám známé výrazy, např. „bagr“ se řekne „dragmaŝino“).

4.28. Principy tvorby odborného názvosloví

Odborné názvosloví je v esperantu nedostatečně vyvinuto (odborné knihy se špatně prodávají), což je v současné době největší nedostatek našeho hnutí. Poněvadž každý esperantista má svoji profesi, měl by znát alespoň hlavní zásady tvorby odborné terminologie a zapojit se do tvorby termínů svého oboru. Principy tvorby odborného názvosloví v hlavních světových jazycích stanovil (r. 1931) německý profesor dr. E. Wüster – můžeme být hrdi, že byl esperantistou. Každý odborný pojem (představa) musí být přesně definován. Pojem je vyjádřen termínem, tedy konkrétním slovem nebo souslovím. Každý pojem má být vyjádřen jen jedním termínem (synonyma jsou nevhodná) a každý termín musí vyjadřovat jen jeden pojem v rámci jednoho oboru. Nevadí, je-li stejný termín odlišně definován v různých oborech (např. „operace“ v lékařství, finančnictví, vojenství). Termíny se dělí na značkové, nemotivované (seĝo, tablo, ŝraŭbo), a motivované, popisné (brakseĝo, ligna ŝraŭbo, lignoŝraŭbo, ŝraŭbilo apod.). Je třeba dbát, aby výrazy byly motivovány správně, kdežto nesprávně motivovaným termínům je třeba se vyhýbat (proto byla zrušena „koňská síla – ĉevalforto“, vždyť nešlo o jednotku síly, nýbrž výkonu). Jiná věc je ztratí-li slovo svůj popisný charakter a je dále pocíťováno jako značkové (např. „atom“ značí „nedělitelný“, ale nikdo tento význam nepocíťuje, proto slovo zůstalo, i když dávno víme, že atomy se skládají z menších částic). Termín musí co nejpřesněji vystihovat pojem, ale zároveň se musí vyhýbat zbytečnému opakování informací (je např. zbytečné říkat „transformátor střídavého proudu“, vždyť transformovat lze pouze střídavý proud. I zde platí známé pravidlo nutnosti a dostatečnosti. Důležitou vlastností je produktivnost, tedy schopnost termínu odvozovat další slova (brakseĝo - brakseĝa). Ze sousloví obvykle nelze tvořit odvozeniny (ŝranko por libroj), proto je snaha vytvářet termíny jednoslovné, je-li to možné (libroŝranko – libroŝranka).

Velice důležitá je mezinárodnost termínu. Při tvorbě odborného názvosloví určitého oboru se obvykle na mezinárodní úrovni stanoví výběr pojmů a jejich definice, potom se v jednotlivých jazycích hledají vhodné termíny na vyjádření těchto pojmů. Různojazyčné termíny se mohou shodovat na třech stupních. Někdy mají shodný pouze pojmový obsah (lignaĵisto = stolař), ale odlišnou pojmovou formu (ligno ≠ stůl), jindy se shodují jak obsahem (lavistino = pradlena), tak formou (lavi = prát), někdy je shodnost termínů v pojmovém obsahu, pojmové formě i zvukové formě (konvertoro = konvertor), což je nejvyšší stupeň mezinárodnosti. Je ovšem třeba dávat pozor, protože někdy mýlí jak zvuková shodnost (trafiko ≠ trafika), tak shodnost pojmové formy (mizerulo ≠ bídák; eminentulo ≠ výtečník).

Nejdůležitější vlastností termínů je třeba jejich utříděnost do soustavy, což je jeden z četných důvodů, proč esperanto opouští známá mezinárodní slova, která narušují systémovost, a nahrazuje je vlastními systémovými výrazy (transformilo místo transformatoro, informadiko místo informatiko, homoidoj místo hominoidoj apod.).

Kdo se chce vážně zabývat tvorbou odborného názvosloví, musí se s principy jejich tvorby seznámit důkladněji. Diletantské střílení termínů „od oka“ by našemu hnutí jen uškodilo.

4.29. Pravidlo nutnosti a dostatečnosti

René de Saussure stanovil dvě protichůdná pravidla o tvorbě slov, která vymezují slovo tvornou libovůli: kořen má mít tolik afixů, kolik je nutné, ne však více (pentraĵo místo petritaĵo, laboremo místo laboremece apod.). Nazývají se pravidlo nutnosti a dostatečnosti (principoj de neceso kaj sufiĉo).

5. Morfologie

5.1 Slovní druhy

V esperantu existují následující slovní druhy:

- a) podstatné jméno (substantivo): domo, strato, penso, belo
- b) přídavné jméno (adjektivo): bona, bela, doma, pensa
- c) zájmeno (pronomo): mi, mia, tio, io, ĉiu, neni, kio
- d) číslovka (numeralo): unu, tria, duono, duobla
- e) sloveso (verbo): pensi, labori, beli, kuri
- f) příslovce (adverbo): nun, hodinu, bele, surstrate, kiam, tial
- g) předložka (prepozicio): antaŭ, sub, super, al
- h) spojka – souřadící (konjunkcio): kaj, aŭ, nek, sed
– podřadící (subjunkcio): ke, se
- i) citoslovce (interjekcio): ho! fi! ve! miaŭ

Hranice mezi jednotlivými slovními druhy nejsou vždy přesné. Mnohá slova patří ke dvěma slovním druhům zároveň, protože mají vlastnosti obou. Například zájmena „mia, tia“, číslovky „kelkaj, multaj, dua, duona, duobla, duopa“ a slovesa „laboranta, kaptita“ jsou zároveň přídavnými jmény. Číslovky „due, trioble“ a slovesa „laborante, kaptite“ jsou i příslovci. Tázací tabulková zájmena a příslovce (kiu, kiam) slouží i jako podřadící spojky. Ve větách „mia kara ne venis“ (má milá nepřišla), „ami estas pli nobla ol malami“ (milovat je ušlechtilejší než nenávidět), „ĉiu li havas sian ŝi“ (každé on má své ona – každé proč má své proto), „via morgaŭ estos pli feliĉa ol mia hieraŭ“ (vaše zítra bude šťastnější než mé včera) jsou přídavné jméno, sloveso, zájmeno a příslovce použity ve funkci podmětu věty, jako by to byla podstatná jména.

Podstatné jméno

5.2. Podstatné jméno

Podstatná jména jsou názvy osob (knabo, Petro), zvířat (hundo, papilo), věcí (arbo, tablo), vlastností (beleco, bono), dějů (kuro, salto), a stavů (sidado, esto).

5.2.1. Jména obecná a vlastní

Rozdíl mezi nimi není vždy přesně vymezen. V pohádkách a bajkách jsou obecná jména (komunaj nomoj) často používána jako jména vlastní (propraj nomoj), např. patro Urso kaj patrino Ursino (otec Medvěd a matka Medvědice), onklino Vulpino (teta Liška), Forto mokis Saĝon (Síla se posmívala Moudrosti) apod. Obecná jména "suno, luno, tero" (slunce, měsíc, země) jsou z astronomického hlediska vlastními jmény (Suno, Luno, Tero). Pod vlivem angličtiny se psávaly s velkými počátečními písmeny i názvy dnů a měsíců (Lundo, Januaro), avšak dnes se dává přednost malým písmenům (lundo, januaro). V počátcích hnutí se psaly jako vlastní jména i názvy národů (Slavo, Ruso), ale později převládlo psaní písmen malých (slavo, ruso), protože být např. Rusem není individuálnější vlastnost než být třeba vousáčem nebo silákem. V mnohých jazycích (např. právě v ruštině) se názvy národů považují za jména obecná. Nicméně v poslední době Plena Ilustrita Vortaro a Plena Analiza Gramatiko opět přicházejí s myšlenkou, že by bylo výhodnější považovat jména národů za jména vlastní, protože by je tak bylo možno odlišit od homonymních obecných jmen: Romano - romano (Říman - román), Ligo - ligo (Lýg - liga), Parto - parto (Part - část), Medo - medo (Méd - medovina) a pod. Z podobných důvodů se rozlišují slova Esperanto - esperanto (esperanto – doufající), Ido – ido (ido – potomek, mládě). Všimněte si, že v češtině se jména obou jazyků píší malými počátečními písmeny. (K vlastním jménům viz ještě body 3.6. a 3.7.)

5.2.2 Rod a pohlaví

Mluvnický rod v esperantu neexistuje. Přesto existují prostředky pro rozlišení pohlaví u živých bytostí.

U osob nemá mužské pohlaví speciální afix (patro, junulo, kantisto, Paŭlo, Karolo). Ženské osoby přijímají koncovku -ino (patrino, junulino, kantistino, Paŭlino, Karolino), u vlastních jmen častěji jen koncovku -a (Paŭla, Karola, Maria, Eva, Ana, Katarina apod.). Naopak koncovka -o může z typicky ženského vlastního jména udělat jméno mužské, např. Mario je v Itálii běžné mužské jméno. Mazlivá slůvka tvoříme příponou -eto (junuleto, junulineto – mladíček, dívka), u vlastních jmen a názvů členů rodiny v mužském rodě i příponou -ĉjo (Joĉjo, paĉjo – Pepíček, tatínek), v ženském rodě příponou -njo (Manjo, panjo – Mařenka, maminka). Existují jména, která

označují pouze ženy (amazono, najado, nimfo, damo, matrono, primadono – amazonka, rusalka, nymfa, dáma, matrona, primadona apod.), a slova, která vůbec neoznačují pohlaví (homo, persono, bebo, infano, ĝemelo – člověk, osoba, robě, dítě, dvojče). U některých slov (např. názvech povolání a funkcí) není ženská přípona povinná: Nia prezidanto estas sinjorino Nová, profesoro de gimnazio, mia bona amikino. (Naším předsedou je paní Nová, profesorka na gymnáziu, moje dobrá přítelkyně).

U zvířat má mužské pohlaví předponu vir- (virĉevalo, virkato, virbovo – hřebec, kocour, býk), která byla v počátcích hnutí používána i jako přípona (kokviro, kotviro), což však vedlo k nedorozuměním (kaproviro = fauno; ĉevalviro = centauro), a proto se tento způsob už nepoužívá (je však možno se s ním setkat ve starší literatuře). Ženské pohlaví je vyjadřováno příponou -ino (ĉevalino, katino, bovino, kokino – kobyla, kočka, kráva, slepice). Několik slov vyjadřuje jen jedno pohlaví (masklo – samec; femalo – samička; stalono – hřebec; boko – kozel, tauro – býk; okso – vůl; kapono – kapoun). Pro vykastovaná zvířata se někdy používá přípona eks- (eksvirbovo, ekstauro, eksbovino, eksstalono, ekskokino apod.), což však není vhodné, proto byla navržena přípona -uko (bovuko, bovinuko), která teprve bojuje o přijetí (převzato z "eünuko" – eunuch, kleštěnec).

Zvířecí jména bez předpon a přípon neoznačují ani pohlaví, ani kastraci, pouze zoologický druh: Mi havas katon – Mám kočku (Může to být kocour, kočka i kotě). Přesto základní zvířecí názvy mají blíže k mužskému rodu, proto lze říci kato kaj katino (kocour a kočka), koko kun dek kokinoj (kohout s deseti slepicemi), patro urso kaj patrino ursino (otec medvěd a matka medvědice). Tyto vztahy však nelze vyjádřit obráceně (tedy ne: virkato kaj kato, virkoko kun dek kokoj, patro virurso kaj patrino urso). Proto v pohádkách a bajkách je lépe říkat "sinjoro Lupo" (pan Vlk), "sinjorino Lupino" (paní Vlčice), "fraŭlo Vulpo" (mládenec Lišák), "fraŭlino Vulpino" (slečna Liška), knabino Leporino (dívenka Zaječice), "frato Fiŝo" nebo "fratino Fiŝino" (sestra Ryba). Někteří autoři pod vlivem mateřštiny přiřazují ženský rod i základním výrazům (fratino Hirundo – sestra Vlaštovka), což však tahá za uši jinojazyčné esperantisty, v jejichž mateřštině je stejné slovo rodu mužského. Českého esperantistu by sotva napadlo dát papouškovi ženskou podobu (fratino Papago), zatímco polskému takový výraz připadá přirozený (polsky: papuga). Lépe je dodržovat logiku esperantskou, která je vskutku mezinárodní. Pouze u personifikovaných předmětů a ideí je možno aplikovat obě pohlaví podle libosti: sinjoro Luno – sinjorino Luno; frato Forto – fratino Forto, knabo Kverko – knabino Kverko apod.

5.2.3. Číslo (nombro)

Esperanto má dvě gramatická čísla: jednotné (singularo) a množné (pluralo). Jednotné číslo vyjadřuje jednu bytost a má koncovku -o (amiko, tablo, ideo), množné číslo vyjadřuje dvě a více bytostí stejného druhu a má koncovku -j (amikoj, tabloj, ideoj).

Esperanto má ještě další prostředky, kterými může vyjadřovat množství. Předpona ge- vyjadřuje osoby obou pohlaví (geamikoj – přítel a přítelkyně nebo přátelé a přítelkyně), u zvířat vždy značí jen jeden pár (gekolomboj – holub s holubicí). Přípona -aro vyjadřuje souhrn bytostí stejného druhu (homaro, arbaro, vortaro, brutaro, hararo), u živých bytostí již obsahuje informaci o obou pohlavích (junularo – mládež, chlapani a dinkoj). Přípona -ado může vyjádřit řadu dějů (pafado – střílení, rada výstrelŭ, saltado – skákání, rada skokŭ). Některá slova vždy vyjadřují mnoho jedinců (grupo – skupina, popolo – lid, nacio – národ, lando – země, gregoj – stádo, armeo – armáda). Dvoudílné předměty mohou mít formu množného čísla (okulvitroj – brýle), nebo jednotného (biciklo – jízdní kolo, tondilo – nůžky, pantalono – kalhoty).

Porovnejte několik vět: Sur la tablo kuŝis tri tondiloj kaj du paroj da okulvitroj. – Na stole ležely troje nůžky a dvoje brýle. V poslední době se objevuje pro celé brýle i jednotné číslo (okulvitro), takže je možno též říci: Sur la tablo kuŝis du okulvitroj. Na stole ležely dvoje brýle. Ĉiuj levis la kapon. – Všichni zvedli hlavu (ne hlavy, protože každý má jen jednu). Ĉiuj levis la manon. – Všichni zvedli ruku (každý zvedl jenu ruku). Ĉiuj levis la manojn. – Všichni zvedli ruce (každý zvedl obě ruce). La tri pomoj havas sian arbon en nia ĝardeno. – Ta tři jablka pocházejí z jednoho stromu v naší zahradě. La tri pomoj havas ĉiu sian arbon en nia ĝardeno. – Tato tři jablka pocházejí každé z jiného stromu v naší zahradě.

5.2.4. Skloňování

V esperantu existuje nominativ (1. pád), mající koncovky -O, -OJ (domo, domoj) a akuzativ (4. pád) s koncovkami -ON, OJN (domon, domojn). Pátý pád (vokativ) se v esperantu vždy shoduje s nominativem, avšak nikdy nemá člen (Knabo, venu al mi. – Chlapče, pojď sem.). Ostatní pády se vyjadřují předložkami stojícími před nominativem (en la domo, pri la domoj). Říká se jim proto předložkové pády (Plena Gramatiko je nazývá "prepozitivoj"). Přibírá-li předložkový pád akuzativní koncovku -n, nejedná se o zvláštní pád, nýbrž o vyjádření směru (en la domon, antaŭ la domojn – do domu, před domy). Nelze proto tvrdit, že se předložkový pád tvoří i z akuzativu, protože v tomto případě se o akuzativ nejedná. Koncovka -n má prostě dvě funkce: akuzativ a směr. Akuzativem však lze vyjadřovat nejen přímý předmět (aĉeti libron – koupit knihu), nýbrž i příslovečná určení vzdálenosti, míry, váhy, doby (la gastejo estas unu kilometron malproksime – hostinec je kilometr vzdálen; li altas preskaŭ du metrojn – měří skoro dva metry; mi atendis du horojn – čekal jsem dvě hodiny). V češtině je tomu také tak, i když si to většinou neuvědomujeme, protože podstatná jména mají v češtině často stejný tvar v 1. i 4. pádě. Stačí však vybrat slova s akuzativem rozdílným od nominativu a přesvědčíme se, že v češtině se 4. pád používá stejným způsobem (čekal jsem dvě hodiny, hostinec je míli vzdálen, váží tunu apod.). U esperantských sustantiv lze nominální singulární koncovku -o vypustit a nahradit apostrofem, hlavně v poezii (Mi amas vin, ho mia karulin'.).

5.2.5. Člen (artikolo)

Člen je hlavní prostředek pro vyjádření určitosti podstatného jména. Podstatná jména jsou neurčitá sama o sobě (Venis virino kaj volis paroli kun vi. – Přišla jakási žena a chtěla s vámi hovořit.). Neurčitost je možno zdůraznit neurčitými zájmeny (iu virino, ia virino), případně číslovkou "unu" (unu virino), avšak používání této číslovky ve funkci neurčitého členu se nedoporučuje. Jinak esperanto neurčitý člen nemá.

Člen určitý (difina artikolo) má tvar LA pro obě čísla a pro všechny pády. Po předložce zakončené na samohlásku může být člen zkrácen a doplněn apostrofem (ĉe l' tablo, pri l' patro, pro l' malsano, de l' patrino), což se používá hlavně v poezii. Nedoporučuje se zkracování po jiných družích (ke l' homo, se l' virino, kvazaŭ l' infano, doni l' panon) ani před slovy začínajícími samohláskou (l' amo, l' afero, l' avo), protože může snadno dojít k omylu (lamo, la fero, lavo).

Význam určitého členu se blíží významu zájmen TIU, TIUJ, je však méně důrazný, není v něm ukazování prstem. Člen pouze upozorňuje, že hovoříme o známé bytosti nebo záležitosti, o které jsme již dříve hovořili nebo kterou máme před očima nebo která je jediná svého druhu na světě nebo je nám jinak známá. V podstatě se používá členu v esperantu stejně jako v angličtině, francouzštině nebo němčině, avšak ani tyto jazyky se ne vždy shodují v jeho použití, rozdíly jsou

dokonce i v jednotlivých krajích v rámci jednoho jazyka. V esperantu jsou situace, v nichž člen musí být použit, v jiných situacích být použit nesmí, v mnohých být použit může, ale nemusí, podle osobního gusta nebo národnosti hovořícího. V pochybných případech je menší chybou člen nepoužít, než ho použít nesprávně.

U souřadně spojených podstatných jmen se nemusí člen opakovat: la domo kaj ĝardeno (dům a zahrada).

5.2.5.1. Člen se užívá

- a) hovoříme-li o něčem, o čemž již byla dříve zmínka, o něčem ležícím před našima očima, prostě o něčem, o jehož totožnosti nemůže být pochyb: Fine mi mendis la robon. - Konečně jsem objednal ty šaty (říká manžel o šatech, o kterých manželka mluví už měsíc). Mi aĉetis ĉapelon. - Koupila jsem klobouk (oznamuje manželka nečekaně). Donu al mi la panon. - Podej mi chleba (říkáme u stolu, na jehož opačné straně leží chléb). Donu al mi panon. - Dej mi chleba (říkáme, když na stole žádný chléb není). Kie estas la ĵurnalo? - Kde jsou noviny (ptá se otec na dnešní noviny, které chce číst). Donu al mi ĵurnalon. - Podejte mi noviny (říká matka dětem, když chce nějakými novinami podpálit v kamnech). Me ne loĝas en tendo, sed en kabano. - Nebydlím ve stanu, nýbrž v chatce (hovoříme o způsobu bydlení). Mi ne loĝas en la tendo, sed en la kabano. Nebydlím v tomto stanu, nýbrž v tamté chatce (stan i chatku vidíme, cílem věty je udat přesnou adresu ubytování).
- b) když nahrazuje zvrtné zájmeno u oblečení, částí těla a příbuzných: Mi demetis la jakon. - Odložil jsem sako (své sako). La knabo frotis al si la okulojn. - Chlapec si protřel oči (své oči). Li loĝas ĉe la gepatroj. - Bydlí u rodičů (u svých rodičů).
- c) jestliže podstatné jméno představuje reprezentanta své kategorie: La historio estas pli arto ol scienco. - Dějepis je spíše umění než věda. (Ale: Rakontu al mi belan historion. - Vyprávěj mi pěknou historku.). La papero estas tre blanka, sed la neĝo estas pli blanka. Papír je velmi bílý, avšak sníh je bělejší. (Ale: Sur la tablo kuŝas blanka papero. - Na stole leží bílý papír.). La hundo estas fidela amiko de la homo. = La hundoj estas fidelaj amikoj de la homoj. - Pes je věrný přítel člověka. = Psi jsou věrní přátelé lidí. - U abstrakt a u materiálů není člen povinný: (La) Lakto estas pli nutra ol (la) vino. - Mléko je výživnější než víno. (La) Vitro estas rompebla kaj travidebla. - Sklo je křehké a průhledné. (La) Malfeliĉo kunigas la homojn, (la) feliĉo disigas ilin. - Neštěstí spojuje lidi, štěstí je rozlučuje. - Ale: La fero el Svedujo estas bona. - Železo ze Švédska je dobré (neshodný přívlastek). - La grandaj malfeliĉoj estas silentaj (shodný přívlastek).
- d) jedná-li se o všechny části celku: Oni traserĉis la domojn en la strato. - Prohledali domy v ulici (všechny domy). Oni traserĉis domojn en la strato (ne všechny domy). Jen staras la infanoj de mia amiko. - Táhle stojí děti mého přítele (všechny děti nebo ty, o kterých jsme již mluvili). Jen staras infanoj de mia amiko (jen některé z jeho dětí). Tie iras filo de sinjoro N (některý z jeho synů). Tie iras la filo de sinjoro N (buď má pan N jen jednoho syna nebo je to ten z jeho synů, o kterém jsme předtím už mluvili).
- e) jedná-li se o něco unikátního, jedinečného svého druhu: la suno (slunce), la luno (měsíc), la ĉielo (nebe), la tero (země), la mondo (svět), la alteco de domo (výška domu - má jen jednu výšku), la longeco de la ekvatoro (délka rovníku - je jen jeden rovník, který má jen jednu délku), la tria etaĝo (třetí poschodí - každý dům má jen jedno třetí poschodí). Také přívlastek ve třetím stupni představuje unikát: La plej rapida aŭtomobilo de la mondo. - Nejrychlejší automobil na světě. Vi estas la plej bela knabino, kiun mi konas. - Jsi (ta) nejkrásnější dívka, kterou znám. Li estas la plej

bona studento de nia lernejo. – Je nejlepším studentem naší školy (ve škole je jen jeden nejlepší student). – Člen se však neužívá u tzv. absolutního stupňování, kdy se nejedná o skutečné srovnávání, nýbrž pouze o zdůraznění: *Ŝi surhavis plej valorajn juvelojn.* – Měla na sobě nejcennější šperky (= velmi cenné šperky). *Ŝi surhavis la plej valorajn juvelojn el ĉiuj ĉeestantaj damoj.* – Měla na sobě nejcenější šperky ze všech přítomných dam (v tomto případě se jedná o srovnávání).

f) před přívlastkem adjektivním i subjektivním: *la fama kapitano Cook* – slavný kapitán Cook; *la malgranda Petro* – malý Petr; *la stulta Johano* – hloupá Jana; *la granda Parizo* – velká Paříž; *Karolo la Kvara* – Karel Čtvrtý; *Amoro la Arkpafanto* – Amor Lukostřelec; *la Sankta Virgulino la Nemakulita* – Svatá Panna Neposkvrněná; *la instruisto Novotny* – učitel Novotný; *la urbo Praha* – město Praha; *la rivero Vultavo* – řeka Vltava; *la frato Fabiano* – bratr Fabián; *la sinjoro doktoro* – pan doktor. – Člen se neužívá před tituly se jmény, bez přívlastku: *sinjoro doktoro Novák* (ale: *la bona sinjoro doktoro Novák*), *profesorino Ondrová*, *fraŭlino Černá*, *kapitano Smith*, *kardinalo Richelieu*. – U jmen lodí, hospod apod., u nichž je substantivní přívlastek zamlčen, se člen také používá: *Li ekloĝis ĉe Tri Strutoj kaj post tri tagoj forvojaĝis per la Titanic.* – Ubytoval se U tří pŝtrosů a po třech dnech odcestoval Titanicem.

g) před přívlastňovacím zájmenem, zastupuje-li vynechané podstatné jméno: *via libro kaj la mia* – tvá kniha a moje (kniha); *tiu libro estas (la) mia* – ta kniha je moje.

h) jestliže se záležitost týká věci, o níž se už hovořilo: *Vi veturas al Brno; ĉu vi jam aĉetis la bileton?* – Jedete do Brna; koupil jste si už jízdenku? (= jízdenku do Brna).

i) Před slovem TUTA: *en la tuta mondo* – na celém světě; *mi prenis la tutan panon* – vzal jsem si celý chléb;

j) většinou před vlastními jmény víceslovnými: *la Unua de Majo* – První máj; *la Monto Blanka* – Mont Blanc (ne naše Bílá hora); *la Ruĝa Maro* – Rudé moře; *la Renkontiĝo de Pacdefendantoj* – Setkání obránců míru.

k) před slovesnými podstatnými jmény, vyjadřují-li právě provedený čin nebo reprezentanta své kategorie nebo následuje-li DE, které uvádí neshodný přívlastek: *Ĉu vi aŭdis la krion? Slyšel jste ten křik? Mi ne komprenis la aludon.* Nepochopil jsem tu narážku. *Finite la skribadon, li kaŝis la paperon.* - Ukončiv psaní, schoval papír. *La kantado estas agrabla okupo.* - Zpívání je příjemné zaměstnání. *La hirundoj anoncis la alvenon de la printempo.* Vlaštovky ohlásily příchod jara. *Mi tre ĉagrenas la perdiĝo de tiu letero.* Velice mě mrzí ztráta toho dopisu. *La irado de la aferoj.* - Běh věcí.

l) většinou před přídavným jménem, ke kterému se vztahuje doplněk: *Li pentris la sinjorinon sidanta.* - Namaloval tu paní sedící (na obraze je v sedící póze). *La okulojn li havis ruĝaj.* - Oči měl červené (nemocné). *La knabinoj dancis nudpiedaj.* - Děvčata tančila bosa. *Li trovis la vinon bona.* Shledal to víno dobrým. - Avšak vztahuje -li se k podstatnému jménu místo doplňku přívlastek, člen v podobných situacích nebývá: *Li pentris sidantan sinjorinon.* - Namaloval jakousi sedící paní. *Li pentris la sidantan sinjorinon.* Namaloval tuto sedící paní (právě ji vidíme sedět, i když na obraze možná stojí). *Vi havas bluajn okulojn.* Máš modré oči. *Tie dancis nudpiedaj knabinoj.* - Tam tančily bosé dívky. *Tie dancos la nudpiedaj knabinoj.* - Tam budou tančit ty bosé dívky (kterých se již mluvilo nebo které právě vidíme bosé, i když budou třeba tančit obuté). *Li trovis bonan vinon.* Našel dobré víno (o kterém nevěděl). *Li trovis la bonan vinon.* Našel to dobré víno (které hledal).

m) jestliže dle použitého slovosledu vystupuje podstatné jméno jako skutečnost známá: *La stacidomo estas du kilometroj de ĉi tie.* – Nádraží je dva kilometry odtud (umístění slova "nádraží" na začátek věty ukazuje, že už o něm byla řeč.). *Du kilometroj de ĉi tie estas stacidomo.* – Dva kilometry odtud je nádraží (v tomto případě vystupuje "nádraží" jako nová informace. – *La libro kuŝas sur la tablo.* - Kniha leží na stole (odpověď na otázku: Kde leží kniha?). – *Sur la tablo kuŝas libro.* - Na stole leží kniha. (Co leží na stole?).

5.2.5.2. Člen se nepoužívá

- a) před vlastními jmény a jejich tituly, nemají-li přívlastek: Petro, Novák, Vultavo, Parizo, Bucefalo, kapitano Brown, sinjoro majoro Lee (ale: la stulta Petro - hloupý Petr; la urbo Parizo - město Paříž; la ĉevalo Bucefalo - kůň Bucefal; la sinjoro majoro - pan major).
- b) je-li podstatné jméno určeno už zájmenem: mia frato - můj bratr; tiu domo - ten dům; kiu urbo - které město; iu knabo - nějaký chlapec; ĉiu homo - každý člověk; tia laboro - taková práce; kia domaĝo - jaká škoda; ia libro - nějaká kniha; ĉia klopodo - všechno úsilí; ies infanoj - něčí děti; nia plej granda sukceso - náš největší úspěch apod.
- c) je-li superlativ (3. stupeň) použit v absolutním smyslu, bez srovnání: La lernejon vizitadis plej bonaj knabinoj. - Školu navštěvovaly nejlepší dívky (velice dobré dívky, prostě z lepších rodin apod.)
- d) nebyla-li o záležitosti dosud zmínka: Proksime de ĉi tie estas lernejo. - Blízko odtud je škola. - Ale: La lernejo estas proksime de ĉi tie. - Škola je blízko odtud (už slovosled napovídá, že se o škole už hovořilo). Proksime de ĉi tie estas la lernejo. - Blízko odtud je ta škola (v tomto případě jsme už o ní museli hovořit předtím).
- e) nejsme-li si jisti, zda ho použít. Člen vlastně jen potvrzuje, že stále hovoříme o určité, známé věci, na kterou i posluchači myslí. Kdybychom řekli "hodiaŭ brilis suno" (dnes zářilo slunce), posluchači by se právem mohli domnívat, že se nejedná o naše, všem dobře známé slunce, ale o nějaké jiné. Nemohou-li posluchači vědět, o co se jedná, člen se nepoužívá. Sur la tablo kuŝis libro. - Na stole ležela kniha (posluchači znají stůl, ne však tu knihu).

Přídavné jméno

5.3. Přídavné jméno

Přídavná jména vyjadřují vlastnosti nebo vztahy osob, zvířat a věci nebo je blíže určují: bela - krásný; tabla - stolní; certa - jistý.

5.3.1. Skloňování a číslo

V jednotném čísle 1. pádu je vždy koncovka -a, která v množném čísle přibírá koncovku -j, v akuzativu navíc koncovku -n (bela, belaj, belan, belajn). Coby přívlastek má přídavné jméno vždy stejný tvar jako podstatné jméno, ke kterému patří: bona amiko, bonaj amikoj, bonan amikon, bonajn amikoj. Lze tak upřesňovat vyjádření: fratinoj de la knabo, laborantaj en la vendejo - sestry chlapce pracující v té prodejně; fratinoj de knabo, laboranta en la vendejo - sestry chlapce pracujícího v té prodejně.

Patří-li přídavné jméno k několika podstatným jménům zároveň, musí mít tvar množného čísla: belaj domo kaj ĝardeno - krásný dům a (krásná) zahrada; bela domo kaj ĝardeno - krásný

dům a zahrada (pouze dům je krásný). Vztahuje-li se více přídavných jmen k jednomu podstatnému jménu, které ale vyjadřuje víc jedinců stejného druhu, pak má tvar množného čísla podstatné jméno: la angla kaj franca lingvoj - anglický a francouzský jazyk (dva jazyky); la Ŝekspira kaj Bajrona lingvo - Shakespearův a Byronův jazyk (jeden jazyk - angličtina). Ovšem i v druhém případě by bylo možno použít množné číslo (lingvoj), kdybychom neměli na mysli angličtinu, nýbrž dva odlišné básnické styly: la Ŝekspira kaj Bajrona lingvoj (= stiloj).

5.3.2. Druhy přídavných jmen

Přídavné jméno může vyjadřovat:

- a) kvalitu, vlastnost - tato přídavná jména jsou většinou původní, neodvozená (bela knabino, saĝa viro - krásná dívka, moudrý muž) nebo odvozená příponami -ema, -inda, (laborema knabo, skribinda letero - pracovitý chlapec, napsáníhodný dopis), výjimečně bývají odvozena z podstatných jmen a sloves (fantazia filmo, bombasta reklamo, efika laboro, loga propono - fantastický film, bombastická reklama, účinná práce, lákavá nabídka);
- b) vztah - tato přídavná jména jsou nejčastěji odvozena z podstatných jmen a sloves (patra domo, subtegmenta ĉambro, ligna tablo, labora tago - otcovský dům, podkrovní pokoj, dřevěný stůl, pracovní den), ovšem i z dalších slovesných druhů (porĉiama amo - láska na vždy);
- c) určení - kromě pravých přídavných jmen (certaj homoj - jistí lidé) mají vždy určovací funkci i přičestí (venintaj infanoj - příšlé děti; kaptitaj kanajloj - chycení darebáci), člen (la libro), číslovky (tri pomoj - tři jablka; tria pomo - třetí jablko) a některá zájmena (mia libro - má kniha; tiu plumo - to pero; iu sinjoro - jeden pán).

Některá přídavná jména mohou podle situace vyjadřovat buď kvalitu nebo vztah nebo určení: certa sukceso - jistý úspěch, nepochybný úspěch (kvalita); certa sinjoro - jistý pán, nějaký pán (určení); reĝa trono - královský trůn, trůn krále (vztah); reĝa donaco - královský dar, skvělý dar (kvalita); nutra programo - potravinový program (vztah); nutra manĝaĵo - výživná strava (kvalita).

5.3.3. Stupňování (komparacio)

Stupňují se vesměs jen přídavná jména kvality (tre bela kampo, pli bela kampo, la plej bela kampo - velmi krásné pole, krásnější pole, nejkrásnější pole), ne přídavná jména vztahu (pli tabla lampo - stolnější lampa?) ani určení (pli certa sinjorino - jistější paní?). Existuje stupňování relativní, které srovnává vlastnosti dvou nebo více bytostí či věcí, a stupňování absolutní, které pouze zdůrazňuje některou vlastnost (bez srovnávání).

5.3.3.1 Stupňování relativní

Relativní stupňování má tři stupně:

1. stupeň (pozitivo) - bela - hezký, krásný
2. stupeň (komparativo) - pli bela, malpli bela - hezčí, méně hezký

3. stupeň (superlativo) - plej bela, malplej bela - nejhezčí, nejméně hezký

Stejně věci jsou srovnávány výrazy TIEL - KIEL (tak - jak), TIOM - KIOM (tolik - kolik), SAME - KIEL (stejně - jak), SAMGRADE - KIEL (stejnou mírou - jak). Příklady: Li estas tiel rapida, kiel lertmova. Je tak rychlý jako mrštný. - Ŝi estas tiom bela, kiom saĝa. Je tolik krásná, kolik moudrá. - La oranĝo estas same saniga kiel citrono. Poměranč je stejně zdravý jako citron. - Li estas samgrade inteligenta kiel forta. Je stejnou měrou inteligentní jako silný.

Nestejně věci srovnáváme komparativem a výrazy PLI OL (více než) a MALPLI OL (méně než), např. Li estas pli riĉa ol mi, mi estas malpli riĉa ol li. Je bohatší než já, já jsem méně bohatý než on. Srovnání lze zdůraznit dalšími příslovci: Li estas konsiderinde pli granda ol vi. Je značně větší než ty. - Petro estas nur iom malpli forta ol Johano. Petr je jen trochu méně silný než Jan. Petro estas ĝuste tiom alta kiel Paŭlo. Petr je právě tak vysoký jako Pavel. Při srovnávání dvou věcí nebo bytostí má komparativ hodnotu superlativu a vyžaduje člen: Li havas du filinojn; Maria estas la pli juna. Má dvě dcery; Marie je ta mladší. - Li levis la pli grandan el la tranĉiloj. Zvedl ten větší z nožů (je zřejmé, že nože byly jen dva).

Superlativ vyjadřuje, že někdo nebo něco má určitou vlastnost ve větší nebo menší míře než kdokoliv jiný. Taková bytost nebo věc je vždy svým způsobem unikátní, jedinečná a tudíž určitá. Proto vyžaduje člen: Li estas la plej bona amiko, kiun mi havas. Je to nejlepší přítel, jakého mám. - Li estas mia plej bona amiko. Je to můj nejlepší přítel (přivlastňovací zájmeno nahrazuje člen). - Li estas la plej bona mia amiko. Je to nejlepší můj přítel. - Li estas la plej bona inter miaj amikoj. Je to nejlepší z mých přátel. - Li estas la plej bona lernanto de nia lernejo. Je nejlepším žákem naší školy. - Mi volas tiun plej bonan el la libroj. Chci tu nejlepší z těchto knih. Superlativ je možno zdůraznit slůvkem MULTE: Li estas la multe plej fama verkisto en nia lando. Je daleko nejslavnější spisovatel v naší zemi.

5.3.3.2. Stupňování absolutní

Absolutní stupňování se vyjadřuje příslovci před přídavnými jmény (tre bela, malmulte saĝa, iom, etc, normala, vere, multe, ege, treege, ekstreme, perfekte, terure, tute, diable, tro, kiel eble plej, superhome forta), předponami a příponami (duonvarma, varmeta, varmega), různými slovními obraty (obstina kiel azeno - tvrdohlavý jako osel; longa, longa distanco, velká, velká dálka; kiel stulta li estas - jak je hloupý; kresko mamuta, sed saĝo liliputa - mamutí vzrůst, ale trpasličí rozum), synonymy (frida, friska, varma, arda - studený, vlažný, teplý, horký) a superlativem bez členu (ŝi surhavis plej valorajn juvelojn - měla na sobě nejceněnější, tedy velmi cenné klenoty; sur la tablo troviĝis plej bongustaj dolĉaĵoj - na stole se nacházely nejchutnější sladkosti; plej malgranda infano tion scias - i nejménší dítě to ví). V češtině i v některých dalších jazycích se používá v absolutním smyslu i 2. stupeň (přišel nějaký starší pán), ale v esperantu se nedoporučuje; místo něj je možno použít jiné způsoby (fvenis ia nejunu sinjoro - přišel nějaký staší pán; mi aĉetis ne novan ŝrankon - koupil jsem starší skříň; fortranĉi konsiderinde grandan pecon de viando - odrkojit větší kus masa; esti ne tro inteligenta - být méně inteligentní; esti ne sen riĉaĵoj - být bohatším). Komparativ se používá skutečně jen pro porovnání.

5.3.4. Použití přídavných jmen ve funkci podstatných

V esperantu není tak časté jako v češtině, ale vyskytuje se:

Mia kara, venu! Mŭj drahý (Má drahá), přijď! Tiom da knabinoj, sed la plej ĉarma mankas. Tolik dívek, ale ta nejpŭvabnějši chybí. Tie estis du tranĉiloj, kaj mi prenis la pli akran. Byly tam dva nože a já vzal ten ostřejší. La malsana restis hejme.- Nemocný zůstal doma.

Zájmeno

5.4. Zájmeno

Zájmeno nahrazuje podstatné nebo přídavné jméno nebo je určuje: mi, via, tiu, ĉio atd.

Zájmena jsou osobní (personaloj), přivlastňovací (posesivoj) a tabulková (korelativoj), která dále rozdělujeme na ukazovací (demonstrativoj), vztažná (rilativoj) a tázací (interogativoj), neurčitá (indefinitivoj), záporná (negativoj) a zevšeobecňující (kolektiv - pronomoj).

5.4.1. Osobní zájmena

a) Osobní zájmena jsou zakončena na -i (mi - já; ci - ty; li - on; ŝi - ona; ĝi - ono, ni - my; vi - vy; ili - oni, ony, ona; si - se, si; oni - neurčité osobní zájmeno); v akuzativu přibírají -n (min, vin, sin, onon ...) a mohou před nimi stát předložky (pri li, de ŝi, al ni ...).

b) Neurčité osobní zájmeno ONI se vztahuje k lidem (Oni ne kredus, ke tio estas ebla - nevěřili byste, že je to možné), výjimečně ke zvířatům (en la ĝangalo oni mortigas sin reciproke - v džungli se všichni zabíjejí navzájem), avšak nikdy k neživé přírodě (pluvas - prší; ŝajnas, ke ... - zdá se, že ...; estas malvarne - je chladno). Ve vztahu k ONI lze použít číslo jednotné (oni estas certa, ke la afero sukcesos - jsme si jisti, že se věc podaří) i množné (oni estas certaj, ke la afero sukcesos), avšak jednotné číslo je vhodnější. Neurčité osobní zájmeno překládáme do češtiny různě: (oni diras - lidé říkají, člověk říká, říká se, říkáte, říkají apod. Je třeba dávat pozor zvláště při překládání z češtiny do esperanta, abychom tyto výrazy nepřeložili doslova (homoj diras, homo diras, ni diras, vi diras, ili diras), pokud nemáme na mysli konkrétní určité osoby. Hovoříme-li obecně, je nutno použít ONI.

c) Zvratné zájmeno SI se používá pouze ve třetí osobě obou čísel: Petro lavis sin. Petr se umyl. - Petro lavís lin. Petr ho umyl (někoho jiného). - Ana kaj Eva aĉetis panon al si. Anna a Eva si koupily chléb. - Ana kaj Eva aĉetis panon al ili. Anna a Eva jim koupily chleba (někomu jinému). - Ale: mi lavas min myji se; vi aĉetis al vi - koupil sis, koupili jste si; ni kantas por ni mem - zpíváme si pro sebe. Zvratné zájmečno se vztahuje k podmětu věty (Petro konatiĝis kun bela knabino, rompinte al si la kruron. - Petr se seznámil s hezkou dívkou zlomiv si honu, když si zlomil nohu) nebo k podmětu slovesného přičestí (Petro konatiĝis kun bela knabino, rompinta al si la kruron. - Petr se seznámil s hezkou dívkou zlomovší si nohu; která si zlomila nohu).

d) Zájmeno CI (ty) se téměř nepoužívá, nikdy nebylo rozšířeno. Po vzoru angličtiny se v esperantu všeobecně vyká, protože zájmeno VI nevyvolává rozpaky při oslovení jiné osoby a povzbuzuje tak k navazování rozhovorů, Zájmeno CI je však nutné v některých literárních dílech, v nichž má tykání speciální úlohu. Pro malé rozšíření nemá citový náboj, proto se v milostné poezii používá mnohem vřelejšího VI, vyká se i dětem a zvířatům. Zájmeno VI se vlastně jako vykání ani

nepociťuje. Je však nutno rozlišovat číslo: vi estas prava - máš pravdu, máte pravdu (jedna osoba); vi estas pravaj - máte pravdu (několik osob). Zájmeno CI je s výhodou používáno pro zesílení nadávek (ci kanajlo! - ty darebáku!). Poměrně často se používají slovesa odvozená z těchto zájmen (cii = ci-diri - tykat; vi-diri - vykat).

e) Zájmeno LI se týká mužské osoby, ŜI ženské osoby a ĜI se vztahuje na věc nebo zvíře. Při použití slov "homo, persono, infano, bebo" (člověk, osoba, dítě, robě) používáme LI (Se venus ia persono, gastigu lin. - Přejde-li nějaká osoba, pohosti ji.), ovšem ne tehdy, víme-li určitě, že se jedná o člověka ženského pohlaví (Suzanjo alkuris al mi, mi prenis la infanon sur la brakojn kaj balancis ŝin. Zuzanka přiběhla za mnou; vzal jsem dítě do náruče a pochoval je.). U "bebo, infano" lze použít i ĜI (la bebo rampis sur la planko: subite ĝi ekploris - batole lezlo po podlaze: najednou se rozplakalo). Při hovoru o "grupo, nacio, armeo" apod. (skupina, národ, armáda) se používá ĜI (li levis la manojn al la popolo kaj benis ĝin - pozvedl ruce k lidu a požehnal mu), vyjimečně ILI (la juna paro sidis sur la benko; ili kisis unu la alian - mladý pár seděl na lavičce; líbali se). U zvířat se běžně používá ĜI, i když je vyjádřeno pohlaví (mi havas hejme virkaton, mi tre amas ĝin - mám doma kocoura, mám ho velmi rád). Přesto existují situace, kdy jsou možné výjimky. Například je-li třeba pohlaví rozlišit (mi kondukis kapron kun kaprino al foiro; subite ŝi haltis, dum li trotis plu - vedl jsem kozla s kozou na trh; najednou se ona zastavila, zatímco on klusal dál) nebo chce majitel ukázat svou lásku ke zvířeti (mi havas pudelon; li nomiĝas Azoro - mám pudla; jmenuje se Azor). Při personifikaci zvířat, rostlin a věcí v pohádkách se používají zájmena LI - ŜI, u zvířat a rostlin podle libosti (li Rozo - ŝi Rozo; li Forto, ŝi Forto), u zvířat podle pohlaví (li Hirundo - ŝi Hirundo; li Fiŝo - ŝi Fiŝino; li Birdo - ŝi Birdino). Pokud se používají jen základní zvířecí tvary bez přípony -ino (Ansero, Anaso, Kato, Porko - Husa, Kachna, Kočka, Prase) patří k nim zájmeno LI.

f) Zájmeno ĜI je částečně synonymní s ukazovacím TIO (ĝi estas virino mezaĝa = tio estas virino mezaĝa - to je žena středního věku; ĝi ne estas io grava = tio ne estas io grava - to není nic vážného). V některých situacích je však mezi nimi rozdíl: Li skribis la leteron, mi vidis ĝin. - Napsal ten dopis, viděl jsem to (psaní toho dopisu). Li rakontis historion; ĝi estas vera. - Vyprávěl tu historku; je pravdivá. Li rakontis la historion; tio estas vera. - Vyprávěl tu historku; je to pravda (že ji vyprávěl).

g) Může-li se osobní zájmeno vztahovat ke dvěma podstatným jménům (la knaboj venis al la knabinoj; ili donas al ili pomojn. - Chlapci přišli k děvčatům; dávají jim jablka.), je lépe vyjádřit se jednoznačněji: La knaboj venis al la knabinoj kaj donas al ili pomojn. - Chlapci přišli k dívkám a dávají jim jablka. La knaboj venis al la knabinoj, kiuj donas al ili pomojn. Chlapci přišli k dívkám, které jim dávají jablka).

h) Osobní zájmena mohou být zdůrazněna příslovcem MEM, které se klade hned za zdůrazněné slovo (faru ĝin por vi mem - udělej to pro sebe samého; faru tion vi mem - udělej to ty sám; prenu mem la akvon - vezmi si sám tu vodu; tio estas komprenebla per si mem - to se rozumí samo sebou; li amas sin mem - miluje sebe samého). Rozlišujte: Mi mem tion vidis - Já sám jsem to viděl (na vlastní oči). Mi sola vidis tion. - Viděl jsem to sám (nikdo jiný to neviděl).

i) Zájmeno MI se občas používá ve významu podstatného jména, ve stejném významu i MEM, se substantivní koncovkou i bez ní, synonymem je slovo EGOO (mé vlastní já - mia propra mi = mia propra mio = mia propra mem = mia propra memo = mia propra egoo). Poslední slovo známe z výrazu "egoisto, egoismo" (sobec, sobectví).

5.4.2. Zájmena přivlastňovací

- a) Přivlastňovací zájmeno se tvoří ze zájmem osobních adjektivní koncovkou -a (mia, cia, lia, ŝia, ĝia, nia, via, ilia, sia, onia). V množném čísle přibírají -j (viaj, siaj), v akuzativu -n (mian, miajn).
- b) Zvratné zájmeno SIA je používáno pouze ve třetí osobě obou čísel: Li havas sian libron. Má svou knihu. - Li havas lian libron. Má jeho knihu (někoho jiného). Illi havas siajn librojn. Mají své knihy. - Oni havas sian libron. Člověk má svou knihu. - Mi havas mian libron. Mám svou knihu. - Vi havas viajn librojn. Máte své knihy. - Ni havas niajn librojn. Máme své knihy.
- c) Neurčité přivlastňovací zájmeno ONIA se téměř nepoužívá: La onia parolo diras, ke la prezoj malaltiĝas. - Obecná řeč praví, že ceny klesají.
- d) Před přivlastňovacím zájmenem, které zastupuje podstatné jméno, se používá člen: Ĉi tie kuŝas mia libro kaj tie la via. Tady leží moje kniha a tam ta tvoje. - Viaj poŝtmarkoj al mi plaĉas pli ol la miaj. Tvoje známky se mi líbí více než moje.
- e) Přivlastňovací zájmeno dostatečně určuje podstatné jméno, proto je člen nadbytečný: via hundo - váš pes; mia plej bona kamarado - můj nejlepší kamarád. Změní-li se slovosled, hlavně v poezii, je člen užíván: la plej bona mia kamarado - nejlepší můj kamarád; mia kamarado la plej bona - můj kamarád nejlepší; la voko via ne atingis min - volání tvoje mne nezastihlo; via hundo la rapida - tvůj pes rychlý.
- f) Přivlastňovací zájmena je možno kombinovat s jinými slovy: unu mia konato - jeden můj známý; iu mia amiko - jeden můj přítel; lia unua verko - jeho první dílo; la unua el liaj verkoj - první z jeho děl; ĉia lia klopodo - každá jeho snaha; tiuj miaj amikoj ti mi přátelé; kelkaj liaj libroj - několik jeho knih; du miaj libroj - dvě mé knihy; unu el miaj kamaradoj - jeden z mých přátel atd.
- g) Místo LIA, ŜIA, ĈIA a ILIA možno použít ve vedlejší větě ukazovací zájmeno TIES, které se vztahuje k poslednímu podstatnému jménu věty hlavní: Petro venis kun sia frato, sed ties helpo ne plu estis bezonata. Petr přišel se svým bratrem, ale toho pomoc (= bratrova pomoc) už nebyla potřebná. Petro venis kun sia frato, sed lia helpo ne plu estis bezonata. Petr přišel se svým bratrem, ale jeho pomoc (= Petrova) už nebyla potřebná. - Pokud jednající postavy jsou různého pohlaví, není toto rozlišení potřebné. Petro venis kun sia fratino, sed ŝia helpo ne plu estis bezonata. Totéž při různých číslech: Petro venis kun siaj fratoj, sed ilia helpo ne plu estis bezonata.

5.4.3. Korelativa (tabulková slova)

- a) Ke korelativům patří zájmena ukazovací (tiu, tia, tio, ties), neurčitá (iu, ia, io, ies), tázací a vztažná (kiu, kia, kio, kies), zevšeobecňující (ĉiu, ĉia, ĉio, ĉies) a záporná (neniu, nenia, nenio, nenies).
- b) Tvary zakončené na -ES jsou neměnné. Určují podstatné jméno: ies kapo - něčí hlava; ĉies favoro - přízeň každého; ties mano - toho (člověka) ruka; nenies afero - ničí záležitost; kies hundo - čí pes. Tvary na -O existují pouze v jednotném čísle, mohou mít akuzativ (ion, tion, ĉion, nenion, kion) a stojí vždy samostatně (tio estas libro - to je kniha) nikdy ne před podstatným jménem. Tvary na -A a -U mají obě čísla a oba pády (iuj, tiujn, kiaj, neniajn) a mohou stát buď samostatně (Kia li estas? - Jaký je? Tiu ne venos. - Ten nepřijde.) nebo před podstatným jménem (Kiu urbo ĝi estas? - Které je to město? Ĉia homo povos tion fari. - Každý člověk to bude moci udělat.).
- c) K ukazovacím zájmenům je možno přidat příslovce ĈI, které ukazuje blízkost určovaného podstatného jména: ĉi tiu libro = tiu ĉi libro - tato kniha (ne: tiu-ĉi, ĉi-tiu). - Používá se také u ĈIO: ĉi ĉio efektiviĝis - tohle všechno se uskutečnilo (méně vhodné je: tio ĉio efektiviĝis). - K zájmenům vztažným, neurčitým, zevšeobecňujícím a záporným je možno přidat příslovce AJN, zdůraňující všeobecnost: Kiu ajn vi estas, estu bonvenigita. - Ať jsi kdokoliv, buď vítán. Mi bezonas helpon de

iu ajn. Potřebuji pomoc kohokoliv (aspoň jednoho člověka). Mi bezonas helpon de ĉiu ajn. Potřebuji pomoc kohokoliv (všech lidí, kteří se namanou). Venis neniu ajn. Nepřišel naprosto nikdo. - KIU AJN se používá jen ve vedlejších větách jako vztažné zájmeno, jinak je potřeba použít IU AJN (aspoň jeden) nebo ĈIU AJN (úplně všichni), i když všechny tři výrazy překládáme do češtiny stejně (kdokoliv). - K ukazovacím a vztažným zájmenům lze přidat i JEN: Jen tiu knabino al mi plaĉas. - Tamhleta dívka se mi líbí. Jen kion mi faris! Hle, co jsem udělal.

d) Zájmena začínající na KI- mohou sloužit buď jako zájmena tázací (Kiu vi estas? Kdo jsi? Kiu libro al vi plaĉas? Která kniha se ti líbí? Kies estas la hundo? Či je ten pes? Kion vi faras? Co děláte? Kian laboron vi deziras? Jakou práci si přejete) nebo jako vztažná ve funkci podřadících spojek (Mi aĉetis libron, kiun mi bezonas. Koupil jsem knihu, kterou potřebuji. Mi faras, kion mi volas. Dělán, co chci. Tio estas la knabo, kies fratino al mi plaĉas. To je chlapec, jehoŝ sestra se mi líbí. Ŝi havas okulojn, kiajn neniu alia. Má oči, jaké nikdo jiný.).

e) Zájmena zakončená na -U při samostatném použití označují osoby, zatímco zvířata a věci se vyjadřují zájmeny zakončenými na -O (Kiu falis? Kdo spadl? Kio falis? Co spadlo? Iu aperis. Někdo se objevil. Io aperis. Něco se objevilo. Ĉiu ridas. Každý se směje. Ĉio perdiĝis. Všechno se ztratilo. Neniu kredas. Nikdo nevěří. Neniu respondis. Nic neodpovědělo. Tiu respondis. Ten odpověděl. Tio estas vero. To je pravda.). Při dotazu na profesi nebo pohlaví se používá KIO i u osob (Kio vi estas? Co jste? Ĉim jeste? Mi estas instruisto, mi estas viro. Jsem učitel, jsem muž.). Také na otázku "Kiu estas? Kdo je ...? je možno použít TIO i u lidí (Kiu estas tiu sinjorino? Kdo je ta paní, Tio = Ĝi = Ŝi estas sinjorino Brown. To je paní Brownová.). Naopak pod tvary na -U lze chápat i zvířata a věci z určitého konkrétního počtu. (Vi havas multajn hundojn. Kiu ĉi nokte tiom hurlis? Máte mnoho psů. Který v noci tak vy! Mi havas kvin bildojn, ĉiuj estas belegaj. Mám pět obrazů, všechny jsou nádherné. Mia libro kaj tiu de mia frato. Moje kniha a bratrova.). I při dotazu na více osob se KIU používá v jednotném čísle (Kiu estas tiuj homoj? Kdo jsou ti lidé? Ili estas gesinjoroj Brown. Jsou to pán a paní Brownovi).

f) Před podstatným jménem ukazují zájmena KIU, TIU druh, kdežto zájmena KIA, TIA kvalitu, a to u lidí, zvířat i věcí (Kiu urbo ĝi estas? Prago, tiu urbo estas Prago. Které město to je? Praha, to město je Praha. Kia urbo ĝi estas? Granda kaj bela, tia urbo kiel Prago ne povas esti malbela. Jaké město to je? Velké a krásné, takové město jako Praha nemůže být škaredé. Kiun libron vi legas? Tiun ĉi: la Faraonon. Kterou knihu čteš? Tuto: Faraona. Kian libron vi legas? Tre interesan. Jakou knihu čteš? Velmi zajímavou. Mi ne estas tia, kia vi. Nejsm takový jako ty. Sidis tie grandaj birdoj, kiajn mi neniam antaŭe vidis. Seděli tam velcí ptáci, jaké jsem nikdy před tím neviděl. Mi miras, kia bruo estas ĉi tie. Žasnu, jaký je tu hluk. Rigardu, kiajn okulojn ŝi havas! Podívej, jaké má oči! Ne skribu al mi tiajn longajn leterojn. Nepiš mi takové dlouhé dopisy. Kiun libron vi havas, la novan aŭ malnovan? Kterou knihu máš, novou nebo starou? Kian nomon vi havas? Belan. Jaké máš jméno? Pěkné.). V některých situacích jsou KIU - KIA používány jako synonyma (Kiun = Kian aĝon vi havas? Mi estas tridekjara. Jak jsi starý? Je mi třicet. Kiun = Kian libron vi legas? La Faraonon. Kterou = Jakou knihu čteš? Faraona. Kiun = Kian nomon vi havas? Kia = Kio estas via nomo? Petro. Jaké je tvé jméno? Petr.). Správnější je ovšem v těchto případech KIU. Je-li možno říci "některý z ...", nikdy nepoužíváme KIA (Kiun libron de Dickens vi legis? = Kiu el la libroj de Dickens vi legis? Oliwer Twist. - Kterou Dickensovou knihu jsi četl? Oliwera Twista.). - Ptáme-li se na kvalitu, je naopak nutno použít pouze KIA (Kian libron de Dickens vi legis? Tre interesan. Jakou Dickensovou knihu jsi četl? Velmi zajímavou.).

g) Při určování podstatného jména mají zájmena IU, NENIU význam IU EL, NENIU EL (nějaký, nijaký z omezeného počtu), kdežto IA, NENIA hovoří o počtu neomezeném: Ĉu vi alportis iun libron? Přinesl jsi nějakou knihu? (= z těch očekávaných). Ne, mi alportis neniun libron. Ne, nepřinesl jsem žádnou knihu (žádnou z těch očekávaných). Ĉu vi alportis al mi ian libron? Přinesl jsi mi nějakou (= jakoukoliv) knihu? Ne, mi alportis nenan libron. Ne, nepřinesl jsem žádnou knihu (vůbec žádnou). Ĉu vi vidis iun serviston? Viděl jsi některého sluhu? (některého z hotelového personálu). Ne, mi vidis nenan serviston. Ne, neviděl jsem vůbec žádného sluhu.

- h) Při určování podstatného jména má zájmeno ĈIU význam ĈIU EL, zatímco ĈIA vyjadřuje vlastnost a neurčitost: Ĉiu lernanto devas bone lerni. Každý žák se musí dobře učit (každý z žáků). Ĉiu libro estas valora. Každá kniha je hodnotná (každá z knih). Ni ekskursos en ĉia vetero. Pojedeme za každého počasí (za jakéhokoliv počasí). Tio forigas ĉian dubon. To vylučuje každou (= jakoukoliv) pochybnost. Ne ĉia bubo povas min moki. Kdejaký kluk se mi nesmí posmívat. Ĉia dono estas bono. Každý dar je dobrem. Tio perdas ĉian signifon. To ztrácí jakýkoliv význam. Li kontentigis ĉiajn postulojn. Uspokojil všechny (= jakékoliv) požadavky. - Ale: Li kontentigis ĉiujn postulojn metitajn sur lin. Uspokojil všechny požadavky na něho kladené (všechny z těchto požadavků). Místo ĈIUJ DU se používá AMBAŬ. (Ili ambaŭ foriris. Oba odešli.) Dosti často se svým významem blíží slova ĈIUJ a LA TUTA (ĉiuj homoj = la tuta homaro; per ĉiuj fortoj - per la tuta forto).
- i) Samostatně použité zájmeno TIA ukazuje druh, zatímco TIU konkrétního jedince: Vi kredis min profesoro, sed mi ne estas tia, mi estas laboristo. Považoval jste mne za profesora, ale tím já nejsem, jsem dělník. - Vi kredis min la profesoro, sed mi ne estas tiu, mi estas alia profesoro. Považoval jste mne za profesora, ale já to nejsem, jsem jiný profesor. Mi serĉis pinglon, sed en la tuta domo ne estas tia, ni havas nenian pinglon. Hledal jsem špendlík, ale nenašel jsem nic takového, žádné špendlíky nemáme. Mi serĉis la oran pinglon, sed en la tuta domo ne estas tiu, nur aliaj pingloj. Hledal jsem ten zlatý špendlík, ale není v celém domě, pouze jiné špendlíky.
- j) Samostatně použitá zájmena KIO, TIO nahrazují celou větu, zatímco KIU, TIU, a ĜI konkrétní jednotlivost: Li sportas, kio estas bona. Sportuje, což je dobré. Li skribis leteron, kion mi vidis. Napsal dopis, což jsem viděl. Li skribis leteron, kiun mi vidis. Napsal dopis, který jsem viděl. Li skribis leteron, mi vidis tion. Napsal dopis, já to viděl. Li skribis leteron, tiun mi vidis = mi vidis ĝin. Napsal dopis, já ho viděl (ten dopis).
- k) Neurčitost podstatného jména lze vyjádřit nepoužitím členu (Estis foje reĝo. Byl jednou jeden král.), přídavným jménem CERTA (Serĉis vin certa sinjoro. Hledal vás jistý pán.), pomocí IU z omezeného množství (iu mia amiko - jeden můj přítel; iu verko de Goethe - jedno Goethovo dílo) a pomocí IA u neomezeného množství (Serĉis vin ia knabo. Hledal vás nějaký chlapec. Tiu biero estas ia abomenaĵo. To pivo je nějaká brečka).
- l) Čas od času bývá ALIA používáno v korelativní podobě (diru tion al aliu - řekni to někomu jinému; diru al mi alion - řekni mi něco jiného; tio estas alies ĉapelo - to je klobouk někoho jiného), avšak tyto tvary nedoporučoval už Zamenhof. Někdy se používají složené tvary KELKIUIJ a MULTIUIJ (multiuj tien iras, sed nur kelkiuj revenas - mnozí tam jdou, ale jen málokterí se vrací = multaj homoj tien iras, sed nur kelkaj homoj revenas).

Číslovka

5.5. Číslovka

Číslovky vyjadřují počet přesný (du, trioble - dva, třikrát) nebo nepřesný (kelkaj, pluraj, multaj - několik, vícero, mnoho). Číslovky jsou základní, (bazaj), řadové (ordaj), násobné (multiplikaj), hromadné (kolektivigaj) a zlomky (frakcioj).

5.5.1. Základní číslovky

- a) Základní číslovky jsou: 0 nul, 1 unu, 2 du, 3 tri, 4 kvar, 5 kvin, 6 ses, 7 sep, 8 ok, 9 naŭ, 10

dek, 100 cent, 1000 mil, 13 dek tri, 30 tridek, 33 tridek tri, 333 333 trident tridek tri mil trident tridek tri.

b) tyto číslovky jsou neohebné, skloňují se pouze podstatná jména k nim patřící: tri homoj - tři lidé; donu al mi kvin pomojn - dej mi pět jablek atd.

c) Podle zvyklostí z národních jazyků dostaly vyšší číslovky tvar podstatného jména, po kterém se používá předložka DA: miliono da homoj - milion lidí; du miliardoj da steloj - dvě miliardy hvězd; biliono, kvariliono atd. Předložka DA se nepoužívá, následují-li nižší číslovky: miliono sescent mil homoj - milion šest set tisíc lidí. Také ostatní číslovky mohou mít substantivní podobu: nulo, unuo, duo, dek-trio, trimil-trident-tridek-trio atd. Porovnejte: cent soldatoj - sto vojáků (přesně; cento da soldatoj - stovka vojáků (asi sto). Číslovková podstatná jména mají dva významy: názvy čísel (kvaro - čtyřka) nebo skupiny (kvaro da homoj = kvaropo da homoj - čtveřice lidí).

d) Podívejte se v příkladech na použití akuzativu a předložky DA: Da ĉevaloj ili havis 739 = Ĉevalojn ili havis 739 - Koní měli 739. Da ni estis kvin. = Ni estis kvin. - Bylo nás pět. Použití předložky DA v těchto případech je ovlivněno slovanskými jazyky, které od číslovky 5 výše používají druhý pád (čtyři bratři - pět bratrů), zatímco příklady bez předložky odpovídají zvyklostem z ostatních jazyků. Skutečně není důvod k druhému pádu, protože však slovanští stylisté tuto možnost zavedli, lze ji aplikovat i na nižší číslovky (Da fratoj li havis du. = Fratojn li havis du. - Bratry měl dva.). Nelze však klást předložku mezi číslovku a podstatné jméno (nikdy: du da fratoj). Na akuzativ a přeložku je třeba dávat pozor u vysokých číslovek: Mi havas sescent mil kronojn. Mám šestset tisíc korun. Ŝi havas ses milionojn da akronoj. Má šest milionů korun. Jen kuŝas ses milionoj ses mil kronoj. = Jen kuŝas ses milionoj kaj ses miloj da kronoj. Zde leží šest milionů šest set tisíc korun. Li havas ses milionojn ses mil kronojn (dva akuzativy) = Li havas ses milionojn kaj ses milojn da kronoj. Má šest milionů šest set tisíc korun. Oni ŝtelis 2 000 000 da kronoj. Ukradli dua milionojn korun. Oni ŝtelis 2 300 000 kronojn. Ukradli dua milionojn trista tisíc korun.

e) Akuzativ u podstatných jmen nemizí, jestliže se předložka nevztahuje na podstatné jméno, nýbrž na číslovku: La koncerto daŭris tri horojn. Koncert trval tři hodiny. La koncerto daŭris ĉirkaŭ tri horojn. (= La koncerto daŭris horojn ĉirkaŭ tri.). Koncert trval kolem tří hodin. La vino kuŝis ok ĝis naŭ jarojn. Víno leželo osm až devět let. Ili sendis kontraŭ mi inter cent kaj ducent soldatojn. Poslali proti mně mezi stovkou a dvěma stovkami vojáků. - Ale: Oni konstruis barilojn ĉirkaŭ tri ĝardenoj (ĉirkaŭ ĝardenoj, kiuj estas tri). Postavili plot kolem tří zahrad.

f) U velkých číslovek je třeba dávat pozor na to, že různé země používají odlišné systémy. Anglo-německý systém (který je i náš): 10^6 miliono, 10^9 miliardo, 10^{12} biliono, 10^{18} triliono, 10^{24} kvadriliono, 10^{30} kvintiliono atd. Americko-francouzsko-italský systém: 10^6 miliono, 10^9 biliono, 10^{12} triliono, 10^{15} kvadriliono, 10^{18} kvintiliono atd. Objevil se pokus vytvořit systém esperantský: 10^6 miliono, 10^9 miliardo, 10^{12} duiliono, 10^{15} duiliardo, 10^{18} triiliono, 10^{24} kvariliono, 10^{27} kvariliardo, 10^{30} kviniliono, 10^{33} kviniliardo atd. Přípona -iliono ukazuje mocninu milionu (triiliono = miliono³ = 10^{18}), přípona -iliardo značí "mil -ilionoj" (triiliardo = mil . miliono³ = 10^{21}). Exponent lze vypočítat snadno: dekduiliono ($12 \times 6 = 72$) = 10^{72} , dekduiliardo ($12 \times 6 + 3 = 75$) = 10^{75} .

5.5.2. Řadové číslovky

a) Řadové číslovky jsou tvořeny ze základních adjektivní koncovkou -a: deka - desátý; dek-sepa = sedmnáctý; trident-kvindek-oka - třístapadesátý osmý atd. Příslovečnou koncovkou -e je možno vytvořit číslovková příslovce: unue - za prvé, nejprve, nejdříve; due - za druhé; dek-kvare - za čtrnácté; trident-kvine - za třístapáté atd.

b) Řadové číslovky jsou nejčastěji používány na vyjádření data a hodiny: Kioma horo estas?

Estas la tria kaj kvindek minutoj. - Kolik je hodin? Jsou tři hodiny a padesát minut. Mi venos la sesan de oktobro. Přijdu šestého října. Mi venos la sesan de oktobro je la tria kaj kvindek minutoj. - Přijdu šestého října ve tři hodiny padesát minut. - Všimněte si, jak kombinace akuzativu, předložky, přídatného a podstatného jména umožňuje odlišit od sebe den, hodinu a minuty i při zkráceném vyjádření: Mi venos la sesan je la tria kvindek. Přijdu šestého ve tři padesát. U data se používá akuzativ (Prago, la kvaran de majo), avšak ne tehdy, je-li datum podmětem věty (La kvara de majo venis rapide. Čtvrtý květen přišel rychle.). V některých případech může být datum podmětem věty (La kvara de majo estis bela tago. Čtvrtý květen byl krásný den.) i příslovečným určením času (La kvaran de majo estis bela tago. Čtvrtého května byl krásný den). (Výraz "bela tago" je v prvním případě doplňkem věty, v druhém případě podmětem věty).

c) Řadové číslovky lze psát i číslicemi (arabskými i římskými) s koncovkou -a, která může, ale nemusí být oddělena spojovací čárkou: la 6-an de oktobro, la 6an de oktobro, Karolo la IV-a, sur 33a paĝo atd. Vhodné je psát spojovník zvláště po jedničce (1-a), jinak hrozí záměna se členem (la).

5.5.3. Násobné číslovky

Násobné číslovky se tvoří příponou -OBL-: triobla - trojnásobný; trioblo - trojnásobek; trioble - trojnásobně, třikrát; trioblīgi - ztrojnásobit; trioblīgi - ztrojnásobit se; kelkoble - několikanásobně; pluroble - vícenásobně; multoble - mnohonásobně; centdek-triobla - stotřináctinásobný. Je třeba dávat pozor, abychom násobnou příponu -OBL- nezaměňovali s hromadnou příponou -OP a s časovým příslovcem FOJE: trioblīgi fadenon - ztrojnásobit nit (spojit tři nitě vedle sebe a udělat z nich jednu pevnější); oni dufoje pligrandigis mian salajron - dvakrát mi zvýšili plat (dostal jsem dvakrát přidáno), oni duoble pligrandigis mian salajron - dvojnásobně mi zvýšili plat (dostávám dvakrát více peněz, než dříve).

5.5.4. Zlomky

Zlomky jsou tvořeny příponou -ON-: duono - polovina; duone - napolovic; duona - poloviční; duonigi - rozpůlit; duoniĝi - rozpůlit se; centono - setina; dek-triono - třináctina; milono - tisícina; milionono - miliontina. Po zlomcích se používá předložka DE: duono de horo - půl hodiny; kvarono de horo - čtvrt hodiny; kvarono de pomo - čtvrt jablka.

DUON- a KVARON. jsou používány jako předpony: duonhoro - půlhodina; kvaronhoro - čtvrt hodina; duonjaro - pololetí; kvaronluno - půlměsíc (který je ve skutečnosti čtvrtměsícem); duonfermita fenestro - polozavřené (přivřené, pootevřené) okno; duonpatro - nevlastní otec; duonfrato - nevlastní bratr.

V některých případech by bylo logičtější použít tato slova jako základu složeniny (horduono, horkvarono, jarduono), ale v praxi jsou skutečně používány spíše jako předpony.

5.5.5. Hromadné číslovky

Hromadné číslovky se tvoří příponou -OP-: unuope - jednotlivě; duopo - dvojice; duope - ve dvojici; dek-duopo - tucet; grupope - ve skupině; multiope - ve velkém množství; kvaropiĝi - sdružit se do čtveřice; kvaropigi infanojn - vytvořit z dětí čtveřici; kvaropige faldita papero - papír složený na čtyři vrstvy (tedy dvakrát přeložený); triopigita fadeno - nit složená ze tří

nití; unuopulo - jednotlivec. Vždy se jedná o jednu skupinu: marŝi trioje - pochodovat ve třech (pouze tři lidé). Jestliže takových skupin je více, používá se předložka PO nebo LAŬ: pochodovat po trojicích - marŝi po trioje, laŭ triopoj, trioje en vicoj.

5.5.6. Podílení

Podílení (distribuo) se vyjadřuje předložkou PO: La patrino donis al la infanoj po tri pomoj. Matka dala dětem po třech jablkách (každé dítě dostalo tři jablka). Ŝi vendis siajn pirojn po kvar. Prodávála své hrušky po čtyřech (každému zákazníkovi prodala čtyři hrušky).

Předložka PO podílí:

- a) cenu, hodnotu: fumi cigaredojn po unu krono - kouřit cigarety po jedné koruně.
- b) vzdálenosti a měření času: veturi po 50 kilometroj en horo (hore) - ujet po 50 kilometrech za hodinu; labori po 8 horoj en tago (tage) - pracovat po 8 hodinách denně - (Avšak nikdy veturi 50 kilometrojn po horo; labori 8 horojn po tago - to je velice častá chyba!!!).
- c) věci, osoby, zvířata: vendi cigaredojn po dudek - prodávat cigarety po dvaceti (cigaretách); la instruisto ekzamenis la lernantojn po tri - učitel zkoušel žáky po třech; li ligis hundojn po du - svázal psy po dvou.

Mohou se vyskytovat čtyři situace:

c₁) vendi cigaredojn po dudek (cigaredojn) - prodávat cigarety po dvaceti (cigaretách); vendi pomojn po kvin (pecoj) - prodávat jablka po pěti (kusech); sendi la soldatojn po kvin (personoj) - posílat vojáky po pěti (osobách);

c₂) vendi pomojn po kilogramo - prodávat jablka po kile; distranĉi drapon po tri metroj - nařezat sukno po třech metrech; vendi lakton po litro - prodávat mléko po litru;

c₃) vendi cigaredojn po tri skatoloj - prodávat cigarety po třech krabičkách; aĉeti vinon po du boteloj, po du bareloj - kupovat víno po dvou lahvích, po dvou sudech; gastoj alvenadis po grupoj (pogrupe) - hosté přicházeli po skupině (vždy jen jedna skupina); gastoj alvenadis po grupoj - hosté přicházeli po skupinách (vždy najednou několik skupin); vendi cigaredojn poskatole (=po unu skatolo - prodávat cigarety po jedné krabičce; aĉeti vinon pobotele, pobarele (= po unu botelo, po unu barelo) - kupovat víno po jedné lahvi, po jednom sudu; aĉeti pomalgrande, podetale - kupovat v malém;

c₄) trupoj po cent soldatoj - oddíly po sto vojácích; li kunŝtelis sian bibliotekon po libro - skradl svou knihovnu po jedné knize; oni kolektis la monon po kvin kronoj - shromáždili peníze po pěti korunách;

d) cenu a množství zároveň: vendi cigaredojn po unu krono por peco - prodávat cigarety po koruně za kus; vendi cigaredojn po 8 kronoj por skatolo - prodávat cigarety po 8 korunách za krabičku; mi fumis cigaredojn po 20 rubloj por paketo - kouřil jsem cigarety po 20 rublech za balíček; ŝi ricevis lecionojn po 20 kronoj por horo - dostávala lekce po 20 korunách za hodinu.

Poznámka 1: Předložku PO je možno kombinovat s jinými předložkami: La tri gastoj sidis apud po unu tablo. Tři hosté seděli, každý za jedním stolem. Po tri gastoj sidis apud la tabloj. Hosté seděli po třech u stolů. Mi kolektis dudek

kronojn de po du membroj. Shromáždil jsem dvacet korun, každou korunu vždy od dvou členů dohromady. Mi kolektis dudek kronojn po du de membro. Shromáždil jsem dvacet korun, vždy dvě od člena. Mi kolektis dudek kronojn de du membroj. Vybral jsem dvacet korun od dvou členů (každý z nich dal deset korun). Mi kolektis po dudek kronoj de du membroj. Vybral jsem po dvaceti korunách od dvou členů (každý z nich dal 20 korun).

Poznámka 2: Z předložky PO je možno vytvořit i sloveso: Al ĉiu infano pois tri pomoj. Na každé dítě připadla tři jablka.

Poznámka 3: Předložku PO je možno přibližně nahradit zájmenem ĈIU: Mi donis al la infanoj po tri pomoj. Mi donis al ĉiu infano tri pomojn. Dal jsem dětem po třech jablkách. = Dal jsem každému dítěti tři jablka. Po tri gastoj sidis apud la tabloj. Apud ĉiu tablo sidis tri gastoj. U každého stolu seděli tři hosté.

Poznámka 4: Plena Gramatiko (PG) a Plena Ilustrita Vortaro (PIV) tvrdí, že po předložce PO se musí zachovávat akuzativ, protože předložka se vztahuje k číslovce, ne k podstatnému jménu (vendi pomojn po tri - vendo po tri pomojn). Tato analýza však není správná, protože jak ukazují příklady v c_1 (převzaté z PG), za číslovkou si vždy můžeme představit další podstatné jméno, které už akuzativ nemůže mít (vendi pomojn po tri pomoj - vendi pomojn po tri pecoj). Jak vidíme, správně by měla být ve větě vždy dvě podstatná jména, jedno s akuzativem, druhé bez akuzativu. V praxi se však jedno z nich vynechává. Podle toho jsou možné oba způsoby, ale mají odlišný význam. Bez akuzativu se jedná o pouhé konstatování (doni po tri pomoj - dát po třech jablkách), s akuzativem se zdůrazňuje, že šlo o jablka, ne třeba o hrušky (doni po tri pomojn - dát po třech jablka). Tento rozdíl je cítit i v češtině.

5.5.7. Kelkaj a pluraj

Obě tyto neurčité číslovky se překládají obvykle jako "několik", avšak je mezi nimi významový rozdíl: kelkaj = nemultaj; pluraj = pli ol unu. Příklady: Venis nur kelkaj gastoj - přišlo jen pár hostí (méně než se čekalo); venis eĉ pluraj gastoj - přišlo i několik hostí (více než se čekalo). Slovo "pluraj" může být překládáno i jako "vícero": plursignifa vorto - vícevýznamové slovo.

5.5.8. Matematické formulace

a) sčítání: sčítanec + sčítanec = součet

adicio: adiciato + adiciato = sumo

3 + 4 = 7 tri plus kvar faras sep (tri kaj kvar estas sep)

b) odčítání: menšenec - menšitel = rozdíl

subtraho: malpligato - subtrahato = diferenco

10 - 6 = 4 dek minus ses faras kvar (ses el dek estas kvar)

c) násobení: činitel x činitel = součin

(násobenec) x (násobitel)

multipliko: faktoro x faktoro = produto

(multiplikato) x (multiplikanto)

$2 \times 6 = 12$ duoble ses faras dek du (du obligita per ses estas dek du)

Podobně: formát 14x20 cm - formato dek kvar obligite per dudek centimetroj.

d) dělení: dělenec : dělitel = podíl
divido: dividato : dividanto = kvociento

$8 : 4 = 2$ ok dividite per kvar faras du

zlomek: čítel / jmenovatel = podíl

frakcio: numeratoro / denominatoro = kvociento

$3/7$ tri seponoj

$35/100$ tridek kvin centonoj

$30/500$ tridek kvincentonoj

$30+5/100$ tridek kaj kvin centonoj

desetinný zlomek: decimala frakcio

0,2 nul komo du (komo - čárka)

0,08 nul komo nul ok (nul, komo ok centonoj)

3,007 tri komo nul nul sep (tri komo sep miloj)

e) umocňování:

základ^{exponent} = mocnina

potencigo: potencato^{eksponento} = potenco

$2^4 = 16$ la kvara potenco de du faras dek ses

f) odmocňování:

= kořen

elradikado:

= radiko

$$\square = 5$$

- g) rovnice: neznámá = kořen rovnice
ekvacio: nekonato = ekvacia radiko
- $3 + x = 4$ tri plus ikso faras kvar

5.5.9. Několik matematických výrazů

Numero - číslo jako značka (numero de tramo, domo, gazeto, telefono apod.); nombro - číslo v matematice (la nombro kvar estas pli granda ol nombro tri - číslo čtyři je větší než číslo tři); entjero - číslo celé (... -2, -1, 0, 1, 2, 3 ...); frakcio - zlomek ($\frac{3}{4}$, $\frac{5}{100}$); decimala frakcio - desetinné číslo (0,06; 5,8); primo - prvočíslo (2, 3, 5, 7, 11...); para nombro - sudé číslo (2, 4, 6, 8, 10, 12...); nepara nombro - liché číslo (1, 3, 5, 7, 9, 11...); pozitiva nombro - kladné číslo; negativa nombro - záporné číslo; egalaĵo - rovnost ($3 + 5 = 8$); neegalaĵo - nerovnost ($3 + 5 \neq 9$).

5.5.10. Několik významů s číslovkami

- a) věk - Kian aĝon vi havas? Kia estas via aĝo? Kiomjara vi estas? Kiom vi aĝas? Kiom da jaroj vi havas? - Mi havas 34 jarojn. Mi estas 34-jara. Mi estas en mia 34-a jaro. Li havis la aĝon de ĉirkaŭ 25 jaroj. Ŝi estas deksepjarulino. Ĉijare li festos sian sepdekjariĝon. Li estas dekkelkjarulo (je teenager, do 19 let).
- b) čas - Kioma horo estas? Kioma estas? Estas la tria kaj tridek minutoj. Estas la tria kaj duono. Estas la tria kaj tri kvaronoj. Estas la tria kaj kvindek minutoj. Estas kvarono antaŭ la kvara. Estas dek minutoj antaŭ la kvara. Veni je la kvina dek.
- c) datum - Kioman tagon ni havas hodiaŭ? Kia dato estas hodiaŭ? Kioma tago estas hodiaŭ? - Hodiaŭ estas lundo. Prago, la 3-an de aŭgusto 1986. Li venis la sepan de julio mil naŭcent okdek du. Mi venos dimanĉe la 5-an de marto je la 18-a horo, sed ŝi venos nur en aprilo. Mi faros tion lunde.

Sloveso

5.6. Sloveso

Sloveso vyjadřuje činnost, stav nebo změnu stavu: iri - jíti; sidi - seděti; ruĝiĝi - zčervenati, začervenati se.

5.6.1. Rozdělení sloves

5.6.1.1. Podle způsobu děje

- a) slovesa činnosti (ag-verboj): ami - milovati; bati - tlouci; pensi - mysleti;
- b) slovesa stavu (stat-verboj): sani - být zdrav; sidi - seděti; taŭgi - hoditi se;
- c) sponová slovesa (populoj): esti - býti; aspekti - vypadati; iĝi - státi se; ŝajni - zdáti se (vyjadřují vztah mezi bytostí a její vlastností: via frato aspektas saĝa - tvůj bratr vypadá moudrý, zdá se být moudrý);
- d) pomocná způsobová slovesa (modaj helpverboj): voli - chtíti; devi - museti; povi - moci

5.6.1.2. Podle přechodnosti

- a) přechodná (transitivaj): fermi ion - zavřít něco; startigi aŭton - nastartovat auto; vidi iun - vidět někoho; mortigi iun - zabít někoho (potřebují přímý předmět ve 4. pádě; patří k nim všechna slovesa zakončená na -igi);
- b) nepřechodná (netransitivaj): sidi - seděti; morti - zemřít; fermiĝi - zavřít se; vidiĝi - jevit se; aŭto startas - auto startuje (nemohou mít přímý předmět, patří k nim všechna slovesa s příponou -iĝi).
- c) obojetná: fumi cigaredon - kouřit cigaretu; la cigaredo fumas - cigareta kouří; bati la sesan horon - odbít šestou hodinu; la sesa horo batas - šestá hodina odbíjí; la koro batas - srdce bije; la infanoj ludas - děti si hrají (bez předmětu); la infanoj ludas pilkon - děti si hrají s míčem; la infanoj ludas indianojn - děti si hrají na indiány; li ludas violonon - hraje na housle; la violono ludas - housle hrají; li ludas belan melodion per violono - hraje krásnou melodii na housle; la violono ludas belan melodion - housle hrají krásnou melodii (těchto sloves je několik, jsou to výjimky, které pronikly do esperanta vlivem národních jazyků).

5.6.1.3. Podle vidů

Slovesné vidy (verbaj aspektoj) ukazují děj v jeho trvání (li iris - šel) a výsledku (li venis - přišel), v jeho počátku (li eklegis la libron - začal číst tu knihu) nebo ukončení (li finlegis la libron - dočetl tu knihu) nebo opakování (li relegis la libron - znovu tu knihu přečetl), v jeho chvilkovosti (ekfulmis - zablesklo se) nebo častosti (fulmadis - blýskalo se). Nejdůležitější jsou vid trvání (daŭra aspekto) a vid výsledku (rezulta aspekto), bez kterých nemohou existovat vidy ostatní: li finlegis la libron - dočetl tu knihu (výsledek, dokonavost); li estis finleganta la libron - dočítal tu knihu (trvání, nedokonavost). Proto vidy výsledku a trvání jsou základní, kdežto ostatní vidy jsou doplňkové.

A. Podle základních vidů je možno rozdělit slovesa do čtyř kategorií:

a) slovesa trvání bez výsledku (nura daŭro): ami - milovati; vivi - žíti; koni - znáti; scii - věděti a další. Tato slovesa nemají dokonavý vid (děj dlouho trvá, ale nezanechává výsledek), pouze vid nedokonavý, proto jejich minulá přičestí nevyjadřují výsledek, nýbrž ukončení trvání, mají v sobě význam "ne plu - ne více, už ne": aminta = ne plu amanta - už nemilující; amita = ne plu amata - už nemilovaný; vivinta = ne plu vivanta - už nežijící. Výjimečně je možno použít tato minulá přičestí jako přívlastky podstatných jmen: amataj kaj amitaj infanoj - milované a kdysi milované děti; vivantaj kaj vivintaj aŭtoroj - žijící a kdysi žijící autoři (autoři ještě žijící a autoři už nežijící). Avšak ve složených časech slovesných se používat nesmí: li estis amata - byl milován (ne: li estis amita); li estis konata - byl známý (ne: li estas konita), li estis vivanta - byl žijící, žil (ne: li estis vivinta).

b) slovesa výsledku bez trvání (nura rezulto): perdi - ztratit; forgesi - zapomenout; atingi - dosáhnout. Tato slovesa vyjadřují děj s velmi kratičkým trváním, téměř žádným, protože hned vzniká výsledek. Často bývá děj zpozorován teprve podle výsledku (klíč chybí, je tedy ztracen). Jejich přítomná přičestí nevyjadřují proto trvání, nýbrž časté opakování výsledku (perdata šlosilo - často ztrácený klíč; forgesata afero - zapomínaná věc - je zpomínána často nebo postupně). Některá slovesa této kategorie naznačují přítomným přičestím pokus o snahu uskutečnit čin (kaptante fiŝojn li nur post du horoj sukcesis kapti nur unu karpon - chytaje ryby, po dvou hodinách dokázal chytit jen jednoho kapra); (chytaje = snaže se chytit),

c) slovesa trvání s výsledkem (verboj de daŭro kun rezulto): skribi - psáti; konstrui - stavěti. Vyjadřují čin, který jistou dobu trvá a zanechává výsledek (po dlouhém psaní zůstává dopis, po dlouhém stavění zůstává dům). Tato slovesa přítomným přičestím vyjadřují trvání (homo skribanta leteron - člověk píšící dopis; longe konstruata domo - dlouho stavěný dům), minulým přičestím výsledek (homo skribinta leteron - člověk napsavší dopis; jam konstruata domo - již postavený dům). Vid trvání pouze informuje, zda děj probíhal nebo ne, avšak neříká, byl-li děj úspěšně dokončen, zatímco vid výsledku informuje právě o tomto úspěchu či neúspěchu: la letero estis skribita - dopis byl napsán (už byl hotový); la letero estis skribata - dopis byl psán (ale ještě nedopsán).

d) slovesa hybridní (hybridaj): kovri - krýti; ilustrati - ilustrovati; okupi - obsadit, zaměstnávat. V esperantu má jen několik sloves dva podobné významy, z nichž jeden vyjadřuje výsledek a druhý trvání: kovri = 1. položit přikrývku (výsledek); 2. ležet a krýt (trvání); ilustrati = 1. nakreslit obrázky pro knihu (výsledek); 2. být v knize pro ozdobu a názornost (trvání); okupi = 1. vzít do vlastnictví (výsledek); držet ve vlastnictví (trvání). Příklady: Oni kovris la plankon per tapiŝo, nun la tapiŝo kovras la plankon. Přikryli podlahu kobercem, nyní koberec kryje podlahu. La pentristo ilustris libron per bildoj, nun la bildoj ilustras la libron. Malíř ilustroval knihu obrázky, nyní obrázky ilustrují knihu. La patro okupis la seĝon, nun li okupas ĝin. Otec obsadil židli (posadil se), nyní ji drží obsazenu (sedí na ní). La planko estas kovrita per tapiŝo aŭ kovrata de tapiŝo, la libro estas ilustrita per bildoj a ilustrata de bildoj, la seĝo estas okupita kaj ankaŭ okupata de la patro. Praxe dává přednost minulým přičestím, vyjadřujícím výsledek (kovrita, ilustrita, okupita). Všimněte si funkce předložek: per tapiŝo (koberec byl použit jako nástroj k přikrytí) - de tapiŝo (koberec kryje sám) - de la patro (otec je vždy činitel, nikdy nástroj). Tedy: la planko estas kovrita per tapiŝo - podlaha je přikryta kobercem (někdo ji přikryl kobercem jako nástrojem); la planko estas kovrata de tapiŝo - podlaha je kryta koberce (koberec leží a tím podlahu sám kryje jako činitel).

B. Podle doplňkových vidů je možno rozřadit slovesa do pěti kategorií:

e) slovesa vyjadřující začátek (komenca aspekto): la suno ekbrilis - slunce vysvitlo; mi eklegis libron - dal jsem se do čtení knihy; mi sidiĝis sur seĝon - posadil jsem se na židli; mi enamigis al ŝi - zamiloval jsem se do ní atd. Slovesa počátku jsou tvořena afixy EK- a -IĜI, avšak ne všechny jejich odvozeniny značí počátek: ruliĝi - kutálet se; fulmo ekbrilis - blesk zasvítíl (krátkodobost).

f) slovesa vyjadřující ukončení (fina aspekto): finlegi libron - dočíst knihu; alpeli bruton - přihnát dobytče; formanĝi panon - sníst chléb; tralerni lernolibron - naučit se učebnicí skrz naskrz; ellerni lingvon - naučit se jazyk; satmanĝi fruktojn - najíst se dosyta ovoce; tutplenigi aliĝilon - úplně vyplnit přihlášku atd. Ukončení se vyjadřuje různými prefixoidy.

g) slovesa vyjadřující zopakování (ripeta aspekto): relegi libron - přečíst znovu knihu; rediri prelegon - znovu přednést přednášku; revidi amikojn - znovu uvidět přátele; reverki romanon - přepracovat román atd. Zopakování znamená "udělat něco ještě jednou" a je tvořeno předponou RE-.

Je však třeba dávat pozor, abychom tento její význam nezaměnili s významem "zpět": reveni - vrátit se, přijít zpět; redoni - vrátit, dát zpět. Některá slovesa mohou mít podle situace oba významy: rediri - 1. říci znovu; 2. odpovědět, odvětit.

h) slovesa značící chvilkovost (momenta aspekto): fulmo ekbrilis - blesk zasvítit; li ekstremis - zachvěl se; ekmoviĝu - pohni se apod. Chvilkovost se vyjadřuje stejně jako počátek předponou EK-; mnohá slovesa mohou mít podle situace oba významy.

i) slovesa vyjadřující časté trvání (ada aspekto): legadi librojn - čítávat knihy; sidadi en la parko - sedávat v parku; la koro batadis - srdce bilo; fulmadis - blýskalo se; tremadi - chvět se atd. Tato slovesa vyjadřují děj, který se mnohokrát a často opakuje: sidadi - často sedět; legadi - často číst; batadi - mnohokrát bít (srdce) nebo často bít (otec syna). Může znamenat i děj dlouho trvající bez přerušování, ale vhodnější je použít v tomto smyslu přítomné přičestí (esti longe sidanta, leganta, batanta - být dlouho sedící, čtoucí, bijící). Plena Gramatiko nazývá tento vid "daŭra aspekto", protože vyjadřuje dlouhé trvání, ať už přerušované nebo nepřerušované. Protože však takovýto výklad svádí české esperantisty k zbytečnému užívání přípony -ad- i v nevhodných situacích, zvolili jsme výklad jiný. Zato substantivní podoba vyjadřuje dlouhodobost (sidado - sedění; legado - čtení; batado - bití; fulmado - blýskání; tremado - chvění). Přičestí těchto sloves (sidadanta, legadata) nejsou používána pro svou těžkopádnost a nelibozvučnost (raději: ofte sidanta, ofte legata).

5.6.2. Časování - (konjugacio)

Sloveso je charakterizováno:

a) modály (modaloj) - sloveso vystupuje ve větě jako čisté sloveso (tvar určitý: mi iras - jdu) nebo ve funkci podstatného jména (neurčitek: iri - jít; iri estas agrable - chdit je příjemné) nebo jako přídavné jméno (přičestí: iranta - jdoucí);

b) způsoby (modoj) - čin je buď konstatován (oznamovací způsob: mi iras - jdu) nebo předpokládán (podmiňovací způsob: mi irus - šel bych) nebo nařizován (rozkazovací způsob: iru - jdi);

c) časy jednoduchými (tempoj simplaj) - děj probíhá v přítomnosti (přítomný čas: mi iras), v minulosti (minulý čas: mi iris - šel jsem) nebo v budoucnosti (budoucí čas: mi iros - půjdu);

d) časy složenými (tempoj kompleksaj) - děj je vyjádřen ve svém trvání (nedokonavý čas: esti skribata - být psán), ve svém výsledku (dokonavý čas: esti skribita - být napsán) nebo stačí něčí úmysl (následovný čas: esti skribota - mající být napsán);

e) rody (vočoj): podměť čin buď provádí (činný rod: mi kaptas - chytám) nebo trpí (rod trpný: ĝi estas kaptata - je chytán) nebo způsobuje (faktitivní rod: kaptigi - dát chytit) nebo reaguje na něj (mediální rod: kaptiĝi - chytit se).

I. Rod činný

A. Neurčitek, infinitiv kapti

B. Určité tvary (jednoduché časy)

1. Oznamovací způsob

a. Přítomný čas: kaptas

b. Minulý čas: kaptis

c. Budoucí čas: kaptos

2. Podmiňovací způsob: kaptus

3. Rozkazovací způsob: kaptu

C. Příčestí

1. Adjektivní

a. Přítomné: kaptanta

b. Minulé: kaptinta

c. Budoucí: kaptonta

d. Podmiňovací: kaptunta (neoficiální)

2. Příslovečné (přechodník)

kaptante, kaptinte, kaptonte, kaptunte

3. Substantivní

kaptanto, kaptinto, kaptonto, kaptunto

D. Složené časy

1. Nedokonavý čas: esti kaptanta (= kaptanti)

2. Dokonavý čas: esti kaptinta (= kaptinti)

3. Následový čas: esti kaptonta (= kaptonti)

II. Trpný rod

E. Příčestí

1. Adjektivní

- a. přítomný čas: kaptata
- b. minulý čas: kaptita
- c. budoucí čas: kaptota
- d. podmiňovací způsob: kaptuta (neoficiální)
- e. rozkazovací způsob: kaptenda

2. Příslovečné (přechodník)

kaptate, kaptite, kapgtote, kaptende

3. Substantivní

kaptato, kaptito, kaptoto, kaptuto, kaptendo

F. Složené časy

- 1. Nedokonavý čas: esti kaptata (= kaptati)
- 2. Dokonavý čas: esti kaptita (= kaptiti)
- 3. Následový čas: esti kaptota (= kaptoti)

III. Faktivní rod

- G. 1. Syntetický tvar: kaptigi
- 2. Analytický tvar: igi kapti

IV. H. Mediální rod: kaptiĝi

5.6.3. Neurčitek (infinitivo)

Neurčitek se používá

a) místo rozkazovacího způsobu: ne fumi! - nekouřit! Li venis por helpi (= por ke li helpu). - Přišel pomoci (= aby pomohl).

b) v otázkách a zvoláních vyjadřujících váhání: Kion fari? Co dělat? Ĉu esti aŭ ne esti? Být či nebýt? Tiel longe malsani! Tak dlouho marodit! Mi scias kion diri. Vím co říci.

c) jako předmětový doplněk: li sentis sin fali (= falanta) - cítil se padající, cítil, že padá; mi vidis ŝin paroli kun li - viděl jsem ji s ním mluvit;

d) ve funkci podstatného jména: labori estas devo kaj ĝojo - pracovat je povinnost a radost (podmět); li ordonis al ili silenti - přikázal jim mlčet (předmět); kontroli ne signifas ne kredi - kontrolovat neznamená nevěřit (podmět a doplněk); preta morti - hotov zemřít; estas tempo por manĝi (= manĝo) - je čas k jídlu; mi venis helpi - přišel jsem pomoci (příslovečné určení účelu).

Poznámka: Neurčitky a podstatná jména nelze zaměňovat mechanicky:

ĉiam diri la veron = ĉiama dirado de la vero

scii la sekreton = la sciado de sekreto

deziri venĝi = deziro de venĝo

preta venĝi = preta je venĝo

estas tempo por morti = estas tempo por morto

anstataŭ paroli = anstataŭ parolo

antaŭ ol veni = antaŭ la veno

5.6.4. Oznamovací způsob (indikativo)

Oznamovací způsob se používá

a) jedná-li se o čin skutečně probíhající, proběhlý nebo mající probíhat: mi dubas pri tio - pochybuji o tom (má pochybnost je skutečná); mi alvenos morgaŭ - přijdu zítra; mi aĉetis libron - koupil jsem knihu;

b) jedná-li se jen o možný čin, závislý na nějaké podmínce nebo i nezávislý na podmínkách: mi rakontos al vi ĉion, se vi venos morgaŭ - budu ti všechno vyprávět, když zítra přijdeš; vi devas al mi helpi - musíš mi pomoci; li certe venos - určitě přijde; povas esti, ke vi eraras - může být, že se mýlíte; ĉu eblas, ke vi kredas al mi? - je to možné, že mi věříte?

5.6.4.1. Přítomný čas (prezenco)

Přítomný čas se používá k vyjádření toho:

a) co se odehrává v době rozhovoru: "Li pravis", ŝi diris. - "Má pravdu", řekla. Li kriis, ke li estas malsata. Křičel, že je hladový (měl hlad v době, kdy křičel).

b) co je obvyklé, obvyčejné: en vintro oni hejtas la fornojn - v zimě se zatápí v kamnech;

c) co se už jistou dobu odehrává až do dneška: jam tri jarojn mi lernas angle - už tři roky se učím anglicky; ekde aprilo li estas malsana - od dubna je nemocný;

d) co je pravdivé v kterékoliv době: la vero ĉiam venkas - pravda vždy vítězí; du kaj tri estas kvin - dvě a tři je pět; la suno estas grandega - slunce je obrovské;

e) co se už odehrálo, ale co chceme představit živěji, jako by se to právě odehrávalo: Herodoto rakontas en sia historio, ke... Herodotos vypráví ve své historii, že...; li proksimiĝis al la arbaro; subite eksonas pafo - přiblížil se k lesu; najednou zazní výstřel

Poznámka: Esperanto nikdy nepoužívá přítomný čas místo budoucího: mi forvojaĝos morgaŭ - zítra odjízďím, zítra odjedu.

5.6.4.2. Minulý čas (preterito)

Minulý čas se používá k vyjádření toho

a) co se odehrálo před dobou hovoru: hieraŭ li vizitis min - včera mne navštívil;

Sokrates mortis ĉirkaŭ la jaro 400 antaŭ nia erao - Sokrates zemřel kolem roku 400 před našim letopočtem; li diris, ke ŝi ĵus venis - řekl, že právě přišla;

b) co se víckrát dalo v minulosti, ale už se to neděje: dufoje en tago li devis gimnastiki - dvakrát denně musel cvičit.

5.6.4.3. Budoucí čas

Budoucí čas se používá k vyjádření toho

a) o čem se lidé domnívají, že se odehraje po hovoru: li venos morgaŭ - přijde zítra; li diris, ke li helpos al ŝi postmorgaŭ - řekl, že jí pomůže pozítří;

b) co si někdo přeje, aby bylo vykonáno: venu, vi helpos al mi - přijď, pomůžeš mi; prenu la libron, vi portos ĝin al la avo - vezmi tu knihu, zaneš ji dědečkovi;

c) co je předvídáno: se pluvos, restu hejme - bude-li pršet, zůstaň doma; se iu ŝtelos, estu punita - jestli někdo bude krást, ať je potrestán;

Poznámka: Česká dokonavá slovesa používají jednoduché tvary přítomného času k vyjádření budoucnosti (koupím, dám, chytnu), musí být proto překládána budoucím časem (mi aĉetos, mi donos, mi kaptos) stejně jako složené budoucí časy sloves nedokonavých (budu kupovat, budu dávat, budu chytat). To se týká i některých sloves nedokonavých, které tvoří budoucí čas předponami pŭ- po- (pŭjdu - mi iros; poletím - mi flugos; poběžím - mi kuros).

5.6.5. Podmiňovací způsob (kondicionalo)

a) ukazuje čin nereálný, pouze představovaný v mysli: se estus varme, mi irus naĝi - kdyby bylo teplo, šel bych si zaplavat; Dio ne estas homo, ke li mensogus - Bůh není člověk, aby lhal (vzácný případ, kdy ABY překládáme způsobem podmiňovacím, nikoliv rozkazovacím!); estus pli bone, se mi forirus - bylo by lépe, kdybych odešel;

b) vyjadřuje vytoužený, avšak neuskutečnitelný čin: ho! se li venus! - ach! kéž by přišel!

c) používá se ve zdvořilé větě, kterou překládáme jakoby fiktivní: Ĉu mi povus trarigardi la gazeton? - Mohl bych si prohlédnout ten časopis? Mi volus scii, ĉu vi komprenis la klarigon. Chtěl bych vědět, zda jste porozuměl vysvětlení. Mi dezirus unu kilogramon da pomoj. Chtěl bych kilo jablek.

d) v ústní řeči se používá v jednoduché podobě pro všechny časy: mi farus tion - udělal bych to (včera, dnes, zítra). V literatuře se začal minulý podmiňovací způsob odlišovat složeným časem ESTUS + -INTA: mi estus farinta tion hierŭ - byl bych to udělal včera. V poslední době se tato forma stahuje do jednoduché přípony -INTUS: Se mi sciintus tion, mi nevenintus. Kdybych to býval věděl, byl bych nepřišel. Tento způsob ovšem není přesný. Správně by měl označovat pouze fiktivní výsledek děje, ať už v minulosti nebo budoucnosti a přesná forma by měla být tvořena dvojnásobně složeným časem: hieraŭ mi estus estinta farinta - včera bych byl udělal (dokončil); hieraŭ mi estus estinta faranta - včera bych byl dělal (ale nedokončil); morgaŭ mi estus estonta farinta - zítra bych udělal (dokončil) atd. První sloveso vyjadřuje podmínku (estus), druhé minulost, přítomnost nebo

budoucnost (estinta, estanta, estonta) a třetí výsledek, trvání nebo úmysl (farinta, faranta, faronta). Tyto tvary jsou však příliš těžkopádné, jejich obsah je velmi špatně vnímatelný, proto se téměř nepoužívají. Praxe vystačí s jednoduchými tvary v hovoru, v literatuře pak navíc s výrazem ESTUS + -INTA (=INTUS) pro podmiňovací způsob minulý. Stačí si pamatovat, že -US platí pro čas přítomný a budoucí- INTUS pro čas minulý. I zde se tedy uplatnil princip nutnosti a dostatečnosti.

e) ukazuje u DEVI (muset) a POVI (moci) neuposlechnutí povinnosti nebo možnosti: Mi devis kaj povis labori, tial mi laboris. Musel jsem a mohl pracovat, proto jsem pracoval (uposlechnutí). Mi estus devinta kaj povinta labori, sed mi ne laboris. Měl jsem a mohl pracovat, ale nepracoval jsem (neuposlechnutí). Mi devas kaj povas labori, tial mi laboras. Musím a mohu pracovat, proto pracuji. Mi devus kaj povus labori, sed mi ne laboras. Měl bych a mohl bych pracovat, ale nepracuji. Mi ne devis kaj ne povis labori, tial mi ne laboris. Nesměl jsem a nemohl pracovat, proto jsem nepracoval. Mi ne devintus labori, sed mi laboris. Neměl jsem pracovat, ale pracoval jsem. Mi ne devas kaj ne povas labori, tial mi ne laboras. Nesmím a nemohu pracovat, proto nepracuji. Mi ne devus labori, sed mi laboras. Neměl bych pracovat, ale pracuji. Pamatujte: mi devus / mi ne devus = měl bych / neměl bych; mi devintus / mi ne devintus = měl jsem / neměl jsem (něco udělat).

5.6.6. Rozkazovací způsob (volitivo)

Rozkazovací způsob je používán:

a) jedná-li se o čin, jehož splnění je žádáno a přitom možné: iru for! běž pryč! Li venu, kaj mi pardonos al li. - Ať přijde a já mu odpustím; ho, venu la espero! - ach, ať přijde naděje!

b) v předmětové podřadné větě, pokud vyjadřuje něčí přání nebo rozkaz: Ordonu al li, ke li ne babilu - přikáž mu, ať nevykládá; permesu al malriĉa homo, ke li ion petu de vi - dovolu chudému člověku, aby vás o něco poprosil; estas necese, ke vi iru tien - je nutno, abyste tam šel; jam ne multe mankis, ke mi eraru - už mnoho nechybělo, abych se zmýlil.

c) v účelové podřadné větě: mi venis, por ke mi helpu al vi - přišel jsem, abych vám pomohl; ili diras tion, por ke ili kuraĝigu vin - říkají to, aby vás povzbudili

Poznámka: Účelové a předmětné podřadné věty se v češtině poznají podle spojky ABY, která vyjadřuje vůli. V esperantu jsou oba druhy podřadných vět rozlišeny (KE v předmětové, POR KE v účelové větě). Na předmětovou větu se ptáme "Co?", na čelovou "Za jakým účelem?" Příklad: Telefonoval mi, abych přišel. - Li telefonis al mi, ke mi venu. Co mi telefonoval? Abych přišel, tedy mne přímo do telefonu pozval. Li telefonis al mi, por ke mi venu. Za jakým účelem mi telefonoval? Aby mne přiměl přijít (nepozval mne přímo, ale řekl mi něco, o čem věděl, že mne to přiláká).

d) v otázkách, ptáme-li se na něčí přání nebo neodvratnou nutnost: Kiun lokon mi legu al vi? Které místo ti mám přečíst? Kial mi perdu vin ambaŭ en unu tago? Proč vás mám ztratit oba v jednom dni? Ĉu ni iru kinejon aŭ teatron? Pŭjdeme do kina nebo do divadla? Vi volas tion fari, do kial ne faru tion mi? Ty to chceš udělat, tak proč bych to neudělal já? Do češtiny tyto výrazy obvykle překládáme slovesem "mít (povinnost)", podmiňovacím způsobem nebo budoucím časem. Považuje se za stylistickou nešikovnost, použijeme-li budoucí čas tam, kde se necháváme ovlivnit vůlí dotázaného: Zŭstaneme nebo pŭjdeme? Ĉu ni restu aŭ foriru? (ne: Ĉu ni restos aŭ foriros?).

5.6.7. Způsobová slovesa (modaj helpverboj)

Způsobová slovesa mají tyto společné znaky:

a) následuje je vždycky infinitiv dalšího slovesa (po VOLI bývá často vynecháno HAVI): mi volas (havi) panon - chci chleba; mi devas foriri - musím odejít; mi povis resti - mohl jsem zůstat.

b) POVI a DEVI mají nepravidelný trpný rod; estas eble, eblas - je možné (ne: estas povate); estas necese, necesas - je nutné (místo: estas devate).

c) DEVI má nejednotně používaný zápor; mi ne devas fari tion - 1. nemusím to dělat (nikdo mne nenutí); 2. nesmím to dělat (mám to zakázáno). Logičtější je způsob první: mi devas = mi havas devon (musím = mám povinnost) - mi ne devas = mi ne havas devon (nemusím = nemám povinnost). V praxi se však častěji používá druhý význam, zavedený už Zamenhofem pod vlivem angličtiny i dalších jazyků (srovnej v češtině: mám to udělat = musím to udělat; nemám to udělat = nesmím to udělat). Také podmiňovací způsob, používaný k vyjádření neuposlechnutí povinnosti, podporuje druhý význam: mi ne devus tion fari - neměl bych to dělat (nesmím, nikoliv nemusím); mi ne devintus tion fari - neměl jsem to dělat (nesměl jsem, nikoliv nemusel). Dalším důvodem je skutečnost, že v esperantu chybí výraz pro "smět = mít dovoleno", tím tedy chybí i zápor "nesmět = nemít dovoleno". Poněkud se tomu blíží "rajti" (mít právo, mít nárok), ale to není přesné, protože člověk často smí dělat i to, na co nárok nemá (nemáme nárok vstoupit do cizího bytu, ale smíme tak učinit, jsme-li pozváni). Proto se někteří esperantisté pokoušejí zavést slovo "darfi" (z němčiny: ich darf - smím), ale velké slovníky (PIV, Bokarev, Krause) toto slovo zatím ignorují (Krause 1984: dürfen - havi permeson), mnozí gramatikové je přímo zavrhnou. Akademie zatím vyčkává, až jak se situace vyvine v praxi. K vyjádření popření nutnosti (nemuset) zavedl Zamenhof pravidelně - po vzoru angličtiny - sloveso "ne bezoni" (nepotřebovat): mi ne bezonas tion fari - nemusím to dělat; vi ne bezonas timi - nemusíte se bát; tio ankoraŭ ne bazonas esti vero - to ještě nemusí být pravda.

d) způsobová slovesa připomínají rozkazovací způsob tím, že vyjadřují vůli, nutnost a moc, avšak zatímco rozkazovací způsob vyjadřuje vůli zvnějška (Li diris al mi: "Faru tion!" - Řekl mi: "Udělej to!"), způsobová slovesa jsou vyjádřením subjektivního pocitu povinnosti, vůle, moci (mi volas, povas kaj devas fari tion - chci, mohu a musím to udělat). Přesto se tato slovesa dají použít i k vyjádření vůle zvnějška: li diris, ke mi tion devas fari - řekl, že to musím udělat; estas necese, ke mi tion faru - je třeba, abych to udělal; mi ne estas devigita fari tion - nejsem povinen to udělat; li devis fiaski - musel prohrát (okolnosti to způsobily);

e) slovesem DEVI je možno vyjádřit pravděpodobnost: tio devas esti vero - to musí být pravda (s největší pravděpodobností je to pravda); tion li ja devis scii - to přece musel vědět (je pravděpodobné, že to věděl);

5.6.8. Příčestí (participoj)

Příčestí se používají (bez pomocného slovesa):

a) jako podmětný a předmětný doplněk: mi restis forlasita - zůstal jsem opuštěn; mi vidis lin forlasita - viděl jsem ho opuštěného;

b) jako příslovečné určení (ve tvaru přechodníku.: promenante sur la strato, mi falis - procházej se po ulici, upadl jsem (čas); ili kantis naĝante - zpívali plavajíce (způsob); ne vidate li

enŝteliĝis - neviděn se vkradl (způsob); li observis la aŭton, dezirante ĝin aĉeti - prohlížel si auto, přeje si ho koupit (příčina); kvankam forlasita de sia edzo, ŝi estis feliĉa - aĉkoliv opuŝtĕna svým manĝelem, byla ŝt'astná (připuŝtĕní); havante (havunte) monon mi estus pli feliĉa - mít peníze, byl bych ŝt'astnějši (předpoklad);

c) jako přivlastek: aĉetanta homo - kupující človĕk; forlasita hejmo - opuŝtĕný domov; amita infano - kdysi milované dítě; mono havata estas pli grava ol mono havita - peníze vlastněné nyní jsou důležitĕjši než peníze vlastněné kdysi; leteroj ankoraŭ skribotaj - dopisy, které jeŝtĕ budou psány; skribenda artikolo - článek, jenĝ musí být napsán;

d) jako podstatné jméno: aĉetanto - kupující; kaptito - zajatec; ekzamenanto - zkouŝející; ekzamenotoj - budoucí zkouŝení (lidĕ); kaptitaĵo - kořist; bojanto - hafan; blekanto - kvákavec (zvířata); estinto - minulost; subtrahato - menšitel; dividanto - dělitel (abstrakta).

5.6.9. Složené časy (kompleksaj tempoj)

a) sdĕlují, že se dva děje odehrály zároveň nebo že jeden probĕhl až po ukončení druhého nebo před začátkem druhého: kiam mi venis hejmen, la domo estis balaata - když jsem přišel domŭ, dŭm byl zametán (příchod a zametání probíhaly současnĕ); kiam mi venis hejmen, la domo estis balaita - když jsem přišel domŭ, dŭm byl zameten (příchod se uskuteĉnil až po zametání); kiam mi venis hejmen, la domo estis balaota - když jsem přišel domŭ, dŭm měl být zametán (příchod se uskuteĉnil před zametáním); kiam ni venos hejmen, vi estos lernanta - až se vrátíme domŭ, budete se uĉit (současnost dvou dějŭ v budoucnosti), kiam vi venos hejmen, mi estos lerninta - když se vrátíte domu, budu nauĉený (předčasnost v budoucnosti); se vi venus hejmen, mi estus lernonta - kdybyste přišel domŭ, chystal bych se uĉit (následnost v podmínce);

b) vyjadřují výsledek (stav po činu), trvání (stav během činu) a úmysl (stav před činem). Příklady vyjádření výsledku: la firmao estas bankrotita - firma zbankrotovala (je zbankrotovaná); la suno jam estas leviĝinta - slunce již vyšlo; li estas mortinta - zemřel (je zemřelý); la letero estas skribita - dopis je napsán; la pordo estis fermita - dveře byly zavřeny; la ŝlosilo estos perdita - klíč bude ztracen; lia vivo estus perdita - jeho život by byl ztracen; estu malbenita - buď proklet! Příklady vyjádření trvání: li estis mortanta - umíral (byl umírající); ŝi estas malrapide alvenata - pomalu přichází; la letero estis longe skribita - dopis byl dlouho psán; la domo estis konstruata tri jaroj - dŭm byl stavĕn tři roky. Příklady vyjádření úmyslu (nebo stavu před dějem): la domo estas falonta - dŭm je na spadnutí; li estis skribonta leteron - chystal se napsat dopis (byl před napsáním dopisu); la letero estis skribota - dopis měl být napsán; liaj lipoj ekstremis, kvazaŭ li estus ridonta - jeho rty se zachvěly, jako by mu bylo do smíchu;

c) často se oba principy objevují ve větĕ zároveň a shodně: kiam vi venis hejmen, la ĉambro estis balaita - když jste přišli domŭ, pokoj byl zameten (výsledek a zároveň předčasnost před příchodem). Ale není tomu tak vždy: la kamiono alveturis kaj la ŝranko estis surmetita - náklad'ák přijel a skříň byla naložená. Naložení skříně se odehrálo až popřijezdu kamionu, přesto je použito minulé přičestí, protože důležitý je výsledek (surmetita - naložena), nikoli trvání (surmetata - nakládána) ani úmysl (surmetota - mající být naložena). Tento příklad ukazuje, že vyjádření výsledku, trvání a úmyslu má přednost před vyjádřením předčasnosti, současnosti a následnosti. Totĕž je i v činném rodĕ: la kamiono alveturis kaj ili estis surmetintaj la ŝrankon - náklad'ák přijel a oni naložili skříň. Z uvedených důvodŭ nemusí ani první příklad uvádĕt vždy předčasnost, záleží na použití upřesňujících příslovcí, a to jak v esperantu, tak v češtinĕ: kiam vi venis hejmen, la ĉambro jam estis balaita - když jste přišli domŭ, pokoj byl už zameten (předčasnost); kiam vi venis hejmen, la ĉambro estis poste balaita - když jste přišli domŭ, pokoj byl pak zameten (následnost).

d) V činném rodě jsou složené tvary používány jen výjimečně. Většinou stačí jen jednoduché tvary s upřesňujícími příslovci nebo jinými slovy: mi manĝis TIAM, kiam vi vokis min (= mi estis manĝanta) - jedl jsem, když jsi mě volal; kiam mi venis, li AGONIIS (= li estis mortanta) - když jsem přišel, umíral; mi JAM finis, kiam sonis la kvina (= mi estis fininta) - už jsem skončil, když odbíjela pátá; li JAM falis, kiam mi alkuris (= li estis falinta) - byl už na zemi (spadl), když jsem k němu přiběhl; kiam oni ALportis bieron, li verŝis al si (= oni estis portanta) - když mu přinesli pivo, nalil si; li ĴUS venis (= li estis veninta) - právě přišel; mi JAM rakontis, kiam vi venis (=mi estis rakontanta) - už jsem vyprávěl, když jsem přišel; mi JAM ANTAŬE rakontis, kiam vi venis = POST KIAM mi rakontis, vi venis = ANTAŬ OL vi venis, mi rakontis = ANTAŬ via alveno mi rakontis = POST mia rakontado vi venis (= mi estis rakontinta) - přišel jste po mém vyprávění; mi PROJEKTAS (VOLAS, INTENCAS) vojaĝi al... (= mi estas vojaĝonta) - chci jet na...; Esperanto ANKORAŬ NE aperis (=estis aperonta) - esperanto se ještě neobjevilo; ŝi HAVIS ANKORAŬ multajn jarojn de vivo (= li estis vivonta) - měla ještě žít dlouhá léta; la muro BALDAŬ disfalos (= estas disfalonta) - zeď se brzy rozpadne. - Sloveso vyjadřující trvání bez výsledku nepotřebuje upřesňující slůvka: mi konis lin, kiam li estis infano (= mi estis konata lin) - znmal jsem ho, když byl dítětem.

e) V trpném rodě neexistují jednoduché tvary, proto se vždy musíme rozhodnout o použití dvou časových znaků: čas pomocného slovesa a čas přičestí. Slovesa vyjadřující jen trvání nemají minulé (dokonavé) přičestí: ŝi estis amata - byla milována (ne: ŝi estis amita), zatímco slovesa vyjadřují pouze výsledek téměř nepoužívají přítomné (nedokonavé) přičestí (la ŝlosilo estis ofte perdata - klíč byl často ztracen), zato často používají přičestí dokonavá (minulá): la ŝlosilo estis perdita hieraŭ - klíč byl ztracen včera. Z věty "la ŝlosilo estis perdita, kiam vi vizitis min" (klíč byl ztracen, když jsi mne navštívil), není jasné, zda ke ztrátě došlo před návštěvou, během ní nebo až po ní. Větu je možno upřesnit: la ŝlosilo estis perdita, kiam vi vizitis min - klíč byl už ztracen, když jsi mne navštívil; la ŝlosilo estis perdita TIAM, kiam vi vizitis min - klíč byl ztracen tehdy, když jsi mne navštívil; la ŝlosilo estis perdita, POST kiam vi vizitis min - klíč byl ztracen poté, co jsi mne navštívil. Slovesa vyjadřující trvání s výsledkem používají přítomné nedokonavé přičestí k vyjádření trvání (la letero estis skribata - dopis byl psán) a minulé přičestí k vyjádření výsledku (la letero estis skribita - dopis byl napsán). Hybridní slovesa vyjadřují minulým přičestím svůj dokonavý význam (la planko estis kovrita per tapiŝo - podlaha byla přikryta kobercem), přítomným přičestím svůj nedokonavý význam (la planko estis kovrata de tapiŝo - podlaha byla kryta kobercem). Neživotný předmět slouží při použití minulého přičestí jako nástroj (per), při použití přítomného přičestí jako činitel (de). Výjimečně může být činitelem v obou případech: La tero estas kovrita kaj kovrata de neĝo - země je přikryta a kryta sněhem (sníh napadl sám).

f) Složený čas s minulým přičestím nevyjadřuje jen výsledek, ale někdy i stav vzniklý po ukončení děje a složený čas s budoucím přičestím ukazuje zase stav před činem. Tyto tvary by bylo možno nazvat stavovými časy: lia helpo estas ĉiam proponita (li pretas helpi) - jeho pomoc je vždy nabídnuta (je hotov pomoci); lia kapo sur la bildo estas iom klinita flanken (oblikva) - jeho hlava na obraze je trochu nakloněna stranou (našikmo); li estas ruinigita (mizera) - je zničen (na mizině); mia mano estis ĉiam malfermita por suferantoj (prete doni) - má ruka byla vždy otevřena trpícím (připravena dát); la pordo estas ŝlosita (ne trairebla) - dveře jsou zamčeny (neprůchozí); li estas bankrotita (mizera) - zkrachoval (je na mizině); la domo estas falonta (kaduka) - dům je na spadnutí (sešlý); aŭtune la kampo estas plugota - na podzim je pole připraveno k orání; la vendejo estas rekonstruota (fermita) - prodejna je před rekonstrukcí (zavřena).

g) Ve složeném čase ukazuje tedy sloveso, zda děj patří do minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti, kdežto přičestí vypovídá o ukončení, průběhu nebo přípravě děje. Musíme se tedy vždy rozhodnout pro dva časové údaje. Z toho důvodu příliš neuspěly pokusy spojit pomocné sloveso a přičestí v jedno slovo (kaptiti, mi kaptitos vi kaptantis, ili kaptontis atd.), poněvadž člověk si musí tyto tvary v duchu rozložit na obě části. Je ovšem možné, že je to jen otázka zvyku a cviku a že kdyby Zamehof zavedl tyto tvary hned, že by nám připadaly docela běžné a snadné.

5.6.10. Slovesné rody (verbaj voĉoj)

a) Činný rod (aktiva voĉo) je systém, v němž sloveso vyjadřuje děj nebo stav prováděný podmětem. Je třeba dávat pozor na přechodnost sloves. Z přechodných sloves se tvoří nepřechodná příponou - IĜI (fermi la pordon / la pordo fermiĝis - zavřít dveře / dveře se zavřely), z nepřechodných přechodná příponou - IGI (morti / mortigi iun - zemřít / usmrtit někoho), také někdy příponou -UMI (pendi / pendumi iun - viset / oběsit někoho) a předponou PRI- (la lampo lumas en la ĉambro) / prilumi la ĉambro - lampa svítí v pokoji / osvětlit pokoj). Avšak ne každá odvozenina vytvořená pomocí -UMI je tranzitivní (serpentumi - lézt klikatě jako had, vinout se). Existuje několik sloves používaných přechodně i nepřechodně (fumi cigaredon / la cigaredo fumas - kouřit cigaretu / cigareta kouří); některá přechodná slovesa mohou být používána bez předmětu (i bez zamčeného), jako by byla nepřechodná (mi vidas kaj aŭdas bone = mi estas nek blinda nek surda - vidím a slyším dobře = nejsem slepý ani hluchý; le infanoj ludas = amuziĝas - děti si hrají = baví se). Některá nepřechodná slovesa mohou mít přímý předmět ze stejného nebo synonymního kořene (dormi profundan dormon - spát hlubokým spánkem; vivi mizeran vivon) žít mizerný život; lukti malesperan lukton - bojovat zoufalý boj; ĵuri honestan ĵuron - přísahat čestnou přísahu; iri longan vojon - jít dlouhou cestu; plori krokodilajn larmojn - plakat krokodýlí slzy apod.). Tomuto způsobu se říká etymologické figury. Protože koncovka -N udává také směr, čas a míry, může se objevit i po nepřechodných slovesech (iri Pragon - jít do Prahy; dormi tutan nokton - spát celou noc; kuŝi du horojn - ležet dvě hodiny; alti preskaŭ du metrojn - být vysoký skoro dva metry apod.). Všimněte si, že i v češtině mají tato příslovečná určení často podobu 4. pádu (spát celou noc). Čas od času se objevují pokusy, hlavně v poezii, použít místo nepřímého předmětu (koleri kontraŭ patro; sidi sur seĝo; pensi pri ekskurso) předmět přímý (koleri patron - zlobit se na otce; sidi seĝon - sedět na židli; pensi ekskurson - myslet na výlet), avšak tento způsob není příliš doporučenímhodný.

b) Trpný rod (pasiva voĉo) je systém, v němž je čin trpěn podmětem a prováděn někým jiným. Trpný rod zdůrazňuje čin silnější než rod činný (ŝi estis vestata de la servistino / la servistino vestis ŝin - byla oblékána služebnou / služebná ji oblékala; oni fermis la pordon / la pordo estis fermata - zavřeli dveře / dveře byly zavírány). Všeobecně lze říci, že trpná přičestí se dají tvořit jen z přechodných sloves (amata virino - milovaná žena; ale ne: mortata virino - umíraná žena). Přesto, jak už bylo řečeno v odstavci o činném rodě, existují situace, kdy i nepřechodné sloveso může být následováno slovem zakončeným na -n a připomínajícím přímý předmět. V takovém případě může mít trpný rod i nepřechodné sloveso (la domo estis silenta, ĉar la dormo de ĉiuj estis profunde dormata - dům byl tichý, protože spánek všech byl hluboce spán; mizere vivata vivo - uboze žitý život; longe irita vojo - dlouze jítá cesta; sidata seĝo - seděná židle; kolerata patro - otec, na něhož se někdo zlobí), s předponou však vyjadřuje i výsledek (alvenita celo - dosažený cíl; tradormita nokto - prospaná noc; trakuŝita tempo - proležený čas). Protože trpné přípony už v sobě obsahují informaci o přechodnosti, není nutno (podle principu nutnosti a dostatečnosti) je kombinovat s příponou -IGI, avšak pouze u substantivních slovních kořenů (kavo / kavigi trunkon / kavigita aŭ kavita trunko - dutina / vydlabat kmen / vydlabaný kmen; lumo / lumigi fenestron / lumigita aŭ lumita fenestro - světlo / osvětlit okno / osvětlené okno - ale: morti / mortigi hundon / mortigita hundo - zemřít / usmrtit psa / usmrčený pes). V neosobním vyjadřování trpný rod často odpovídá neurčitému osobnímu zájmenu ONI nebo příponě -IĜI (la artikolo estas uzata / oni uzas la artikolon / la artikolo uziĝas - článek je používán / používají článek / článek se používá), avšak ne vždy (la ŝtono estas rulata, iu rulas ĝin - kámen je valen, někdo ho valí; la ŝtono ruliĝas, per si mem - kámen se kutálí, sám od sebe).

c) Faktitivní rod (faktitiva voĉo) je systém, v němž je čin vnucován podmětem někomu, kdo ho pak provádí nebo trpí. Faktitivní rod se tvoří pomocí - IGI, které může stát buď samostatně (analytická forma) nebo jako přípona (syntetická podoba). U nepřechodných sloves musí být vnucovaný děj vždy činný (dormigi = igi dormi = igi dormanta - uspat = učinit spícím), zatímco u

přechodných sloves může být jak činný (manĝigi ĉevalojn per fojno = iĝi ĉevalojn manĝantaj fojnon - krmit koně senem = učinit koně žeroucími seno), tak trpný (manĝigi ĉevalojn al tigroj = igi ĉevalojn manĝataj de tigroj - dát koně sežrat tygrům = učinit koně žranými tygry). Nejčastěji se používá trpný děj (vidigi = igi vidata - vyjevit, dát vidět; konstruigi = igi konstruata - dát postavit; fermigi = igi ferma - dát zavřít). Chce-li někdo přesně rozlišit obě možnosti, může koncovku příčestí ve složenině ponechat (manĝantigi ĉevalojn, manĝatigi ĉevalojn). Tyto tvary jsou používány jen výjimečně, například pro vyjádření budoucího času (okazontigi la aferon - připravit uspořádání věci; devontigi sin pagi grandan sumon - zavázat se zaplatit velkou částku). U syntetických tvarů jsou používány následující prostředky pro odlišení nařizovatele a prováděče činu: Paŭlo konstruigis domon PER Petro - Pavel dal postavit dům Petrem; la domo konstruita de Petro estis konstruita DE Paŭlo - dům zadaný Pavlem k postavení Petrem (ve všech uvedených případech Pavel dům objednal, Petr postavil); ili lernigis SIAN langon paroli - naučili svůj jazyk mluvit; li atentigis ŜIN - upozornil ji; mi sentigos AL si la libron PER agento - opatřil si tu knihu pomocí agenta; li konstruigis al sia amatino belan domon PER fama arkitekto - dal postavit své milence krásný dům slavným architektem; ŝi kombis AL si la harojn PER servistino KUN ora kombilo - dala si učesat vlasy služkou se zlatým hřebínkem (tato věta pouze říká, že služka měla zlatý hřeben, že ho použila, se musí uhodnout z textu, i když to řečeno není).

U analytické podoby po IGI následuje podmět vnučovaného činu ve 4. pádě (protože je přímým předmětem k IGI), pak následuje vnučovaný čin v infinitivu a nakonec jeho předmět: li igis lin legi la libron - přiměl ho číst tu knihu; li igis ĉevalon manĝi fojnon - přiměl koně jíst seno; li igis (onon) tajlori veston - dal si ušít šaty. U analytické podoby je vnučovaný čin vždy činný. Porovnejte: konstruigi domon per arkitekto - dát postavit dům architektem; igi arkitekton konstrui domon - (= igi arkitekton konstruanta domon) - přimět architekta postavit dům. Analytické podoby se používají hlavně tehdy, je-li nutno se vyhnout zdvojení přípony -IGI: li igis (onon) purigi la veston - dal vyčistit šaty; li igis pintigi krajonon - dal zašpičatit tužku. U analytických tvarů je třeba dávat pozor na slovosled: ili igis la soldatojn morigi - přiměli vojáky zabít (aby vojáci zabíjeli); ili igis mortigi la soldatojn - dali zabít vojáky (aby vojáci byli zabíjeni). U nepřechodných sloves se používají jen syntetické tvary (starigi tablou - postavit stůl), kdežto tvary analytické, přestože jsou možné (igi tablou stari - přimět stůl stát), jsou téměř nepoužívány.

d) Mediální rod (mediala voĉo) je systém, v němž podmět míří činem sám na sebe, je podmětem a předmětem zároveň. Mediální rod je tvořen příponou -IĜI a je velmi blízký činnému rodu se zvratným zájmenem (ĵetiĝi - ĵeti sin - vrhnout se). Rozdíl je v tom, že zvratné zájmeno vyjadřuje čin prováděný úmyslně, kdežto mediální rod vyjadřuje čin neúmyslný (la knabo rulis sin sur la tapiŝo / la ŝtono ruliĝas - chlapec se válí po koberci / kámen se kutálí). Praxe však velmi často nebere na tento rozdíl zřetel, takže obě možnosti jsou někdy zcela synonymní (tie sin trovas / troviĝas multaj domoj - tam se nachází mnoho domů; li sidigis sin / sidiĝis sur la seĝon - usadil se / posadil se na židli). Musíme dávat pozor, abychom nezaměňovali rod mediální s pasivním: la ŝtono ruliĝas / la ŝtono estas rulata (kámen se kutálí (sám) / kámen je kutálen (někým); li laŭdas sin / li estas laŭdata de iu - chválí se / je někým chválen (ne: li laŭdiĝas); la letero estas skribata - dopis je psán (ne: skribiĝas); la bildo estas pentrata - obraz je malován (ne: pentriĝas). Přesto jsou situace, kdy se záležitost provádí jakoby sama od sebe, pak je možno říci: la libro facile legiĝas - kniha se dobře čte (je poutavě napsána); antaŭ liaj okuloj malrapide pentriĝis la bildo de la pejzaĝo - před jeho očima se pomalu kreslil obraz krajiny (při pohledu z okna vlaku); bona afero laŭdiĝas per si mem - dobrá věc se chválí sama (stává se chválenou).

5.6.11. Některé slovesné výrazy

a) Dát, nechat udělat - překládáme buď IGI (vyjadřuje-li vůli, slabší příkaz, objednávku, žádost) nebo LASI (naopak ústupek, vzdání se vlastní vůle, dovolení, nechat se sebou

dělat, co je jinému libo): mi kudrigis al mi novan veston - dal jsem si ušít nové šaty; ŝi lasis sin trompi - nechala se oklamat; ŝi lasis trompi lin - nechala ho oklamat (dovolila to, nezabránila tomu, nepomohla mu); ŝi igis trompi lin - dala ho oklamat (najala si někoho, aby ho oklamal); ŝi igis lin trompi - přiměla ho podvádět (aby podváděl). Sloveso doni (dát) značí též podat někomu něco, může tedy nahrazovat "igi", pokud někomu skutečně něco podáváme: igi iun teni bildon = doni al iu teni bildon - dát někomu podržet obraz; igi iun subskribi paperon = doni al iu subskribi paperon - dát někomu podepsat papír. "Dát zavolat" se překládá SENDI POR nebo VENIGI: sendi por kuracisto = venigi kuraciston - zavolat lékaře ("venigi kuraciston" však znamená také "přivést lékaře").

b) Nechat, zanechat - LASI značí, že někde bylo něco zanecháno, případně zapomenuto nebo nedokončeno: lasi ion malplena - nechat něco prázdné; lasi postenon neokupita - nechat funkci neobsazenou; lasu tiun aferon - nech tu věc být; li lasis la libron sur la tablo - nechal tu knihu na stole; lasi iun sen helpo - nechat někoho bez pomoci. Sloveso restigi značí ponechat, aby zůstalo: li restigis al si la hundon por gardi la domon - ponechal si toho psa na hlídání domu; ŝi restigis lin al si - ponechala si ho (adoptovala ho); nur prunti, ne restigi al si - jen půjčit, ne ponechat si; ŝi restigis al ni la domon kiel heredaĵon - ponechala nám dům jako dědictví; la akridoj formanĝis ĉion, kion restigis la hajloj - kobylky sežraly všechno, co ponechaly kroupy.

Porovnejte: mi restigis la libron sur la tablo - ponechal jsem tu knihu na stole (úmyslně); mi forgesis la libron sur la tablo - zapomněl jsem tu knihu na stole; mi lasis la libron sur la tablo - nechal jsem tu knihu na stole (možná úmyslně, možná neúmyslně).

Samotné LASI je dost neurčité, proto bývá upřesňováno předponami: allasi - připustit, přijmout, dovolit; delasi - propustit, dále nedržet, ellasi - vypustit (např. odstavec z textu); enlasi - vpustit, dovolit vejít; forlasi - opustit; postlasi - zanechat po sobě (= restigi post si); preterlasi - projít bez povšimnutí kolem, minout; tralasi - nechat projít, propustit; translasi - přenechat, nechat předat, převzít.

c) Dát, podat, položit - DONI - dát, podat někomu něco: donu al mi la libron - dej mi tu knihu, podej mi tu knihu; donu al mi kison - dej mi hubičku; mi donos al vi sur la nazon! - dám ti do nosu! - METI - položit, strčit: meti en la poŝon - dát do kapsy; meti sur la tablon - položit na stůl; meti ifanon en liton - dát dítě do postele; meti demandon al iu - položit někomu otázku; tiu ideo metis lin en bonan humoron - ten nápad ho přivedl do dobré nálady; ŜOVI - strčit, posunout, vsunout: ŝovi ŝrankon sur la planko - posunout skříň po podlaze; kien diablo ne povas, tien ŝovas virinon - kam čert nemůže, tam strčí ženskou; la seĝo ŝoviĝis kaj li falis - židle se posunula a on upadl.

Na plochu lze ruku položit - meti; po ploše lze ruku sunout - ŝovi. Do otvoru lze ruku strčit i vsunout - meti kaj ŝovi. K METI se přidávají předpony: almeti - přiložit; antaŭmeti - předložit, nabídnout; demeti - odložit (kabát, prsten, klobouk), snést (vejce); dismeti - rozložit (ubrus); elmeti - vystavit (posměchu, úctě, k připomínkám); formeti - odložit (knihu); intermeti - proložit, vložit mezi dvě jiné věci; kunmeti - složit dohromady; primeti - připravit, prostřít (stůl); remeti - dát něco zpět na své místo, vrátit; surmeti - obléci si něco; surmetiĝi - podřídít se, podrobit se (zkouškám, rozkazům).

d) Stačit - SUFIĈI - míra něčeho: tio sufiĉas - to stačí; al mi ne sufiĉas la mono - nestačí mít peníze. V češtině používáme "stačit" i před jinými slovesy ve významu "stihnout něco, podařit se". V takovém případě nutno překládat slovesem SUKCESI (uspět): mi sukcesis nur ekkrii kaj ĝi jam okazis - stačil jsem jen vykřiknout a už se to stalo; mi ne sukcesis veni ĝustatempe - nestačil jsem přijít včas. Věta "mi ne sufiĉis veni ĝustatempe", kterou naši začátečníci často užívají, nedává smysl.

Příslovce

5.7. Příslovce

Příslovce jsou neohebná slova, která vyjadřují různé okolnosti dějů jako např. místo (tie - tam), čas (nun - teď), způsob (tiel - tak), stupeň (tre - velmi) nebo míru (iom - trochu). Příslovce můžeme rozdělit na jednoduchá (primitivaj) a odvozená (derivitaj). Jednoduchá příslovce můžeme dále třídit na tabulková (tabelaj, korelativaj), na příslovce zakončená na -ŭ (aŭ-adverboj) a na jednoslabičná (unusilabaj).

5.7.1. Tabulková příslovce

a) K tabulkovým příslovcím patří příslovce neurčitá (ie - někde; iam - někdy; ial - z nějaké příčiny; iel - nějak; iom - trochu), ukazovací (tie - tam; tiam - tehdy; tial - proto; tiel - tak; tiom - tolik), tázací - vztažná (kie - kde; kiam - kdy; kial - proč; kiel - jak; kiom - kolik), zevšeobecnující (ĉie - všude; ĉiam - vždy; ĉial - z každé příčiny; ĉiel - všelijak; ĉiom - úplně všechno) a záporná (nenie - nikde; neniám - nikdy; nenial - ze žádné příčiny; neniel - nijak; neniom - vůbec nic).

b) Příslovce "ial, ĉial, neniál, ĉiel, nenióm" nejsou skoro vůbec používána. "Ĉiom, nenióm" jsou v podstatě zesílené "ĉio, nenio", které většinou stačí.

c) K příslovcím místa lze připojit směrovou koncovku -n (ien - někam; tien - tam; ĉien - do všech míst; nenien - nikam).

d) U příslovci "tie, tien" je možno použít příslovce "ĉi" (ĉi tie = tie ĉi - tady; ĉi tien - tien ĉi - sem). Zamenhof někdy používal samotné "ĉi" ve významu "zde" (Ĉi ludas infanoj. - Tady si hrají děti. Legu ĉi en la ĉambro. - Čti zde ve světnici). Nyní se tento způsob nepoužívá (Ĉi tie ludas infano. Legu ĉi tie en la ĉambro.), zato se objevují pokusy nahrazovat tímto slůvkem ukazovací zájmeno (ĉi knabo vin serĉis - tento chlapec vás hledal). Psaní spojovníku mezi příslovci (ĉi-tie, tie-ĉi) se považuje za chybné.

e) U příslovci neurčitých, vztažných a zevšeobecnujících lze použít slůvko "ajn" (ie ajn, kie ajn, ĉie ajn - kdekoliv; iam ajn, ĉiam ajn - kdykoliv; iel ajn, kiel ajn, ĉiel ajn - jakkoliv). Vztažná zájmena se mají používat jen ve vztažných větách (Kiam ajn vi venos, mi bonvenigos vin. Kdykoliv přijdeš, uvítám tě.), neurčitá pro jeden případ (Venu iam ajn. - Přijď kdykoliv, ale alespoň jednou.), zevšeobecnující pro mnoho případů (Venu ĉiam ajn - Přijď kdykoliv, tedy pokaždé, když budeš moci.).

f) Po příslovcích vyjadřujících množství se používá předložka DA (iom da pano - trochu chleba; kiom da homoj - kolik lidí; tiom da knaboj - tolik chlapců; neniom da peno - ani trochu námahy; ĉiom da mono - úplně celé množství peněz). Ale: tiom belaj knabinoj - tolik krásná děvčata; tiom multaj geknaboj - tak mnoho dětí. Porovnejte rozdíl: tiom sagacaj knaboj - tolik chytrí chlapci; tiom da sagacaj knaboj - tolik chytrých chlapců; tiom da tiom sagacaj knaboj - tolik tak chytrých chlapců.

g) KIOM - TIOM před přídavným jménem dává silnější účinek než KIEL - TIEL (Li estas tiel stulta! - Je tak hloupý! Li estas tiom stulta! - Je tolik hloupý! Kiel stulta li estas! Jak je hloupý! Kiom stulta li estas! Kolik je hloupý!). Mohou také sloužit pro rozlišení důrazu od porovnání (Li estas tiel stulta kiel bovo. - Je tak hloupý jako vůl).

h) Z některých tabulkových příslovcí lze vytvořit podstatná jména a přídavná jména: kialo - příčina; iometo - trošička; ties - tamější; ĉitiea - zdejší; tiama - tehdejší; iama - někdejší; kioma - kolikátý; iom-post-ioma - postupný; tiela - takovýhle (silnější než "tia").

i) Čas od času se používají i výrazy "aliam" (někdy jinkdy), "aliom" (nějaké jiné množství), "aliel" (nějak jinak), "kelkiom" (zdůrazněné "trochu"). Tyto tvary nejsou doporučeníhodné. Kromě toho by tvar "alie" měl dva významy (1. jinak; 2. někde jinde).

j) Některá tabulková příslovce tvoří dvojice (iom post iom - postupně; tien kaj reen - sem a tam; tie kaj tie - tu a tam; tiam kaj tiam - tehdy a tehdy).

5.7.2. Přísllovce zakončená na -aŭ

a) Mnohým příslovcím dal Zamenhof zakončení -aŭ. Časová: ankoraŭ - ještě; baldaŭ - brzy; hieraŭ - včera; hodiaŭ - dnes; morgaŭ - zítra. Způsobová: adiaŭ - sbohem; almenaŭ - alespoň; ankaŭ - také; apenaŭ - sotva; kvazaŭ - jakoby; preskaŭ - téměř.

b) KVAZAŬ a APENAŬ mohou sloužit i jako podřadící spojky (Apenaŭ li finis la laboron, li sentis sin tiel laca, kvazaŭ li estus mortanta. - Sotva dokončil práci, cítil se unaven, jako by umíral.).

c) Stupňovat lze pouze BALDAŬ (Mi venos baldaŭ, marde. Ne, venu pli baldaŭ. Venu kiel eble plej baldaŭ. - Přijdu brzy, v úterý. Ne, přijď dříve. Přijď co nejdříve.).

d) Z těchto příslovcí je možno tvořit odvozeniny: baldaŭa - brzký; hieraŭa - včejší; morgaŭo - zítřek; adiaŭi - dát sbohem, rozloučit se; preskaŭa sukceso - téměř dosažený úspěch apod. Přídavné jméno "hodiaŭa" (dnešní) se vztahuje pouze k jednomu dni. Pokud máme na mysli současnou dobu, je třeba použít slovo "nuntempa". La nuntempan junularon ekzaltis komputiloj. - Dnešní mládež nadchly počítače.

e) ANKORAŬ ukazuje: 1) trvání, neukončení činu nebo stavu (la lampo ankoraŭ brulis - lampa ještě hořela); 2) znovu, navíc (li diris ankoraŭ kelkajn vortojn - řekl ještě několik slov; diru tion ankoraŭ unufoje - řekni to ještě jednou); 3) méně důrazné EĈ (la infano estis eĉ pala / ankoraŭ pli pala - dítě bylo dokonce / ještě bledší); 4) ANKORAŬ NE znamená, že se něco dosud neuskutečnilo (mi ankoraŭ ne konas lin - ještě ho neznám; ankoraŭ niam mi vidis lin - ještě nikdy jsem ho neviděl). Nikdy neříkejte NE ANKORAŬ, nýbrž vždy ANKORAŬ NE.

f) ANKAŬ má stát vždy před slovem, které zdůrazňuje: Ankaŭ mi promenis en la parko. Také já jsem se procházel v Parku (a ještě někdo jiný). Mi ankaŭ promenis en la parko. Já jsem se i procházel v parku (kromě jiné činnosti). Mi promenis ankaŭ en la parko. Procházel jsem se i v parku (ovšem i jinde). V češtině má podobnou vlastnost spojka "i" (I já jsem koupil tu knihu.). Zato slovo "také" pravidlo nedodrжуje (i já = já také; i já jsem koupil tu knihu = koupil jsem tu knihu také), čímž nás svádí k nesprávnému používání příslovce "ankaŭ". Protože však stejnou chybu ze stejného důvodu dělají i příslušníci některých jiných národů (dělal ji i Zamenhof), je takové používání tolerováno. Kromě toho nelze správnou zásadu dodržet, pokud se "ankaŭ"

vztahuje k tázacímu zájmenu (Kiu konas ŝin ankaŭ? Kdo ji zná také?); proto v takové otázce nelze použít české "i".

5.7.3. Jednoslabičná (nesymetrická) příslovce

a) Mnohá příslovce nedostala zakončení -aŭ a zůstala jednoslabičná. Příslovce místa: ĉi - zde; for - pryč. Časová: jam - už; ĵus - před chvílí; nun - nyní; plu - více, dále; tuj - hned. Způsobová: ajn - (jaký)koli; ĉu - zda; eĉ - dokonce; ja - vždyť, sice; jen - hle; jes - ano; mem - sám; ne - ne; tre - velmi. Příslovce množství: ju ...des - čím ...tím; pli - více; plej - nejvíce; tro - příliš. Je možné přidat osamostatnělé předpony: ek - vzhůru, vpřed; dis - pryč na všechny strany; re - zpět; retro - pozpátku.

b) EĈ má tyto významy: 1) silnější ANKAŬ (také): li donis al li ne nur konsilon, sed eĉ monon - dal mu nejen radu, ale dokonce také peníze; eĉ sur la suno troviĝas makuloj - dokonce i na slunci se nacházejí skvrny. Proto rozlišujte: mi alportis donacon ankaŭ por vi. Přinesl jsem dárek také pro vás (nezapomněl jsem na vás); mi alportis donacon eĉ por vi - přinesl jsem dárek dokonce i pro vás (ačkoliv si ho nezasloužíte); 2) silnější ANKORAŬ (ještě): Ĉi tiu ĉambro estas eĉ pli granda. Tento pokoj je dokonce ještě větší. Mi sentas min eĉ pli malbona ol antaŭ la kuracado - cítím se dokonce ještě hůř než před léčením; 3) silnější MALGRAŬ (přes, navzdory): eĉ kun lia helpo mi ne sukcesis - ani s jeho pomocí (přes jeho pomoc) jsem neuspěl; EĈ NE znamená ABSOLUTE NENIA (absolutně žádný), překládáme "ani": eĉ ne unu vorton plu! - už ani slovo! mi ne diros eĉ unu vorton - neřeknu ani slovo; li havas nenion, eĉ ne pecon da pano - nemá nic, ani kus chleba; 5) po záporné větě znamená MALE, KONTRAŬE (naopak): Li ne estas geniulo; eĉ, oni povas nomi lin idioto. Není genius; ba naopak, je možno ho nazvat idiotem. Li ne estas antialkoholulo. Eĉ! - Není antialkoholik. Naopak! (pije). Ĉu vi ne venos? Eĉ! Nepřijdeš? Naopak (přijdu).

c) JAM znamená 1) že trvalý děj nebo stav už začal: La libro estas jam preta. Kniha je už hotova. Li jam laboras. Už pracuje; 2) že chvilkový děj již skončil: Li jam foriris. Už odešel; 3) JAM NE značí, že trvalý děj už skončil: Li jam ne vivas. Už nežije. (Podívejte se také na NE PLU s podobným významem); 4) JAM NE znamená také, že očekávaný děj se neuskutečnil a už neuskuteční: Li jam ne venos. On už nepřijde. Ni atendis lin ankaŭ dimanĉe, sed li jam ne venis. Čekali jsme ho také v neděli, ale už nepřišel (tento význam existuje pouze v minulém a hlavně budoucím čase); 5) NE JAM je používáno ve významu ANKORAŬ NE, ale tento způsob se nedoporučuje: Li ne jam faris tion. = Li ankoraŭ ne faris tion. Ještě to neudělal; 6) před příslovečným určením času nebo místa JAM značí "ne později, ne déle": jam en la unua klaso - už v první třídě; jam en la tria horo - již ve tři hodiny; jam morgaŭ - už zítra; mi loĝas jam en la dua etaĝo, dum li nur je la sepa - bydlím jen (už) ve druhém poschodí, kdežto on až v sedmém; jam en la unua vilaĝo - už v první vesnici.

d) JEN znamená přibližně "hle! podívej! na!; Jen kion mi proponis! Hle co navrhuji! Jen kial li venis! To je to, proč přišel. Jen kiel mi faros la taskon. Podívej, jak zvládnou ten úkol. Jen kia li estas. Hle jaký je. Jen prenu. Na, tu máš. Jen tiu sinjoro vin serĉis. Tenhle ten pán vás hledal. - Od tohoto příslovce jsou často tvořeny odvozeniny: Mi donos al vi jenan konsilon: ... - Dám vám tuto radu: ... Tiam li respondis al mi jene: ... - Tehdy mi odpověděl takto: ... Faru jejon: ... Udělej tohle: ...

e) ĴUS znamená právě před chvílí: Li ĵus venis. Právě přišel. Li ĵus foriris. Právě odešel. Li foriris ĵus, kiam mi alvenis. Odešel chvilku před tím, než jsem přišel. Li foriros ĵus, kiam mi alvenos. Odejde chvilku před tím, než přijdu. Li alvenis ĵus, kiam mi foriris. Přišel právě před tím,

než jsem odešel. Li alvenis, kiam mi ĵus foriris. Přišel, když jsem chvílku před tím odešel. - Toto příslovce nelze použít v přítomném čase. Ve významu "právě teď, právě ve stejné chvíli" se používá příslovce ĜUSTE: Li ĝuste foriras. Právě odchází. (ne: Li ĵus foriras). Li foriris ĝuste, kiam mi alvenis. Odešel právě ve chvíli, kdy jsem přišel. - Další použití: ĵus diritaj vortoj - právě vyřčená slova; ĵusnaskito - novorozeně; la ĵusa forveturo surprizis min - ten odjezd před chvílkou mne překvapil.

f) NUR znamená 1) že něco je jedinečné, unikátní: Nur du homoj venis - Jen dva lidé přišli (nikdo jiný). Nur mi promenis tie. Jen já jsem se tam procházel (nikdo jiný). Mi nur promenis tie. - Já jsem se tam jen procházel (nedělal jsem nic jiného). Mi promenis nur tie. Procházel jsem se jen tam (nikde jinde). Nur tiu ne eraras, kiu neniam ion faras. Jen ten se nemýlí, kdo nikdy nic nedělá. Li forveturis malsaĝa kaj revenis nur pli aĝa. Odjel hloupý a vrátil se jen starší. (NUR stojí vždy před slovem, ke kterému patří); 2) že něco je nedůležité, nehodné úcty: Li estas nur stulta knabo! Je to jen hloupý chlapec. Ĝi estas nur imitaĵo. Je to jen napodobenina. Tio estas nur ŝerco. Je to jen žert. Li estas nur dekjara. Je mu jen deset let. Li estas nur simpla homo. Je to jen prostý člověk. - Někdy je možné použít oba významy: La domo estas nur el ligno. Dům je jen ze dřeva. (1. žádný jiný materiál není použit; 2. není to dobrý dům, protože není z cihel, nýbrž jen ze dřeva). První význam je možno upřesnit slovem SOLE (jedině): La domo estas sole el ligno; 3) před příslovečným určením místa nebo času NUR znamená "až, teprve, ne dříve, ne blíže": Mi revenos nur je la oka horo. Vráťím se až v osm hodin. Laŭdu tagon nur vespere. Nechval den před večerem (chval den až večer). Ni priparolos la aferon nur hejme. Promluvíme si o té věci až doma. La lifto ne funkcias kaj mi loĝas nur je la oka etaĝo! Výtah nejede a já bydlím až v osmém poschodí! - Znovu je možné upřesnění slovem SOLE: Mi venos sole dimanĉe. Přijdu pouze v neděli (ne v jiný den). Mi venos nur dimanĉe. Přijdu až v neděli (ne dříve). - Odvozeniny: Tie estas nuraj esperantistoj. Jsou tam samí esperantisté. Li faris tion pro nura kaprico. Udělal to z pouhého rozmaru. Tio estas nura eraro. To je pouhý omyl. Tie kolektiĝis nur friponoj. Tam se sešli samí lumpové. La nura bleko de leono timigis ĉiujn bestojn. Pouhé zařvání lva postrašilo všechna zvířata. Lia ununura infano. Jeho jediné dítě.

g) PLEJ značí 1) před přídavným jménem nebo příslovcem 3. stupeň (superlativ): la plej bela - nejkrásnější; plej rapide - nejrychleji; plej multe - nejvíce; 2) samostatně značí "nejvíce" (je vynecháno multe): Mi plej amas Peĉjon. Nejvíce miluji Petříka. Mi pleje amas Peĉjon (důraznější podoba). - Používaný je také opak: Mi malplej(e) amas Joĉjon. Nejméně mám rád Pepíka. La malplej bela knabino. Nejméně krásná dívka. - Odvozeniny: la pleja denso - největší hustota; la malpleja denso - nejmenší hustota.

h) PLI je používáno 1) pro 2. stupeň přídavných jmen a příslovcí (komparativ): Ŝi estas pli bela ol mi. - Je krásnější než já. Li rapidas pli haste ol mi. Chvátá úspěchaněji než já. Ni estas malpli lertaj ol ili. Jsme méně zruční než oni. Ili komprenis tion malpli bone ol vi. Pochopili to méně dobře než vy; 2) samostatně jako "více" (vynecháno "multe"): Vi estimus lin pli, se vi konus lin pli. - Vážil byste si ho více, kdybyste ho více znal. Vi timus malpli, se vi sciis pli. Bál byste se méně, kdybyste více věděl; 3) PLI ... OL u jednoho podmětu značí "spíše ... než": Li estas pli malgranda ol granda. Je spíše malý než velký. - Odvozeniny: unu plia murdo = unu murdo plie - jedna vražda navíc. Plie, li dirus, ke (Krome, li dirus, ke ...) Kromě toho, řekl by, že ...

i) PLU značí 1) pokračování: iru plu - jdi dál; ŝi legis plu - četla dál; li iris kelkajn paŝojn plu - šel o pár kroků dále; 2) NE PLU znamená přerušení dlouhodobého děje nebo stavu (překládáme "už ne"): Mi ne legas plu la libron. Už tu knihu nečtu. Li ne vivas plu. Už nežije. - Použití JAM NE v tomtéž smyslu je důraznější: Li jam ne vivas. = Li jam ne vivas plu. Mi jam ne legas la libron. = Mi jam ne legas la libron plu. Většinou není ke zdůraznění důvod, proto JAM NE je pociťováno zbytečné, jako čechizmus. Praxe dává přednost výrazu NE PLU. Něco jiného je, pokud se očekávaný děj neuskutečnil: Li jam ne venos. Už nepřijde (ještě tu ani nebyl). Li ne venos plu. Už nepřijde (nikdy více, ačkoliv tu už byl). - Odvozeniny: Iru plue. Jdi dál (důraznější podoba);

iru pluen (ještě důraznější podoba, ale nelogická, protože PLU není bod v prostoru, k němuž by bylo možno směřovat); plua parolo - další řeč (pokračování v řeči). Porovnejte: Parolu plu. Mluv dál (pokračuj). Parolu ankoraŭ. Mluv ještě (přidej něco). La afero plu klariĝos. Záležitost bude jasnější.

j) NE má dvě funkce - 1) záporně odpovídá na celou větu: Ĉu vi venos? Ne! - Přijdeš? Ne! 2) ruší jako nereálné to slovo, před nímž stojí: Ne mi vidis la patron. Nebyl jsem to já, kdo viděl otce. Mi ne vidis la patron. Já jsem otce neviděl. Mi vidis ne la patron. Nebyl to otec, koho jsem viděl. Lernolibron oni devas ne tralegi, sed tralerni. Učebnici je třeba ne přečíst, nýbrž prostudovat. Li devas ne fari tion. Musí to neudělat (praxe dává přednost nelogické formě: Li ne devas fari tion. Nesmí to udělat). - V esperantské větě smí být jen jeden zápor: Mi neniaĵo ion diros al iu. = Mi ne diros iam al iu ion. = Al neniĵo mi iam diros ion. = Mi nenion iam diros al iu. - Nikdy nikomu nic neřeknu. - Dvěma záporů se věta stává kladnou: Li ne povas ne fari tion. = Li devas tion fari. Nemůže to neudělat. = Musí to udělat. - Jiný zápor může být vytvořen předponami MAL- a SEN-: Li petis ne sen timo. Prosil ne bez strachu. Ĝi ne kostis malmulte. Nestálo to málo. - Pouze v souřadném vztahu dva záporů neničí jeden druhý: Neniaĵo kaj nenie mi vidis ion similan. Nikdy a nikde jsem neviděl nic podobného. - Je nutno dávat pozor, zda NE popírá jen slovo nebo celou větu: Tiu libro estas malbona. Ne legu ĝin. / Ne, legu ĝin. Ta kniha je špatná. Neĉti ĵi. / Ne, přečti si ji. - Lépe je nějaký výraz vložit: Ne, trankvile legu ĝin. Ne, klidně si ji přečti.

k) TRE může být nahrazeno výrazy EGE (ohromně) nebo TERURE (strašně): Li estas tre alta. Je velmi vysoký. Ŝi estas ege stulta. Je ohromně hloupá. Tio terure doloras. To strašně bolí.

l) TRO se používá: 1) pro zdůraznění přídavného jména, příslovce nebo slovesa: tro bela knabino - příliš krásná dívka; li tro rapide kuras - příliš rychle běží; li tro saltas - příliš skáče (zde je vlastně vynecháno "multe": li tro multe saltas); 2) jako míra: tro da homoj = tro multe da homoj - příliš (mnoho) lidí; tro da timo - příliš strachu; 3) pro uvedení vedlejší věty: li estas tro stulta, ke li komprenu tion = por ke li komprenu tion = ol ke li komprenu tion - je příliš hloupý, aby to pochopil. - Odvozeniny: troa laboro - přílišná práce; du homoj troe en la ĉambro - dva lidé navíc v pokoji (je jich tam příliš moc); troo da trinkado - příliš pití, nemírnost v pití; la homoj ĉi tie troas - je tu příliš mnoho lidí; krompagi pro la troaĵo da pakajoj - platit příplatek za příslušné množství balíků; vi troigas la domaĝojn - přeháníte ty škody;

m) JU-DES se používají vždy spolu: ju pli aĝa, des pli stulta - čím starší, tím hloupější; ju malpli da mono, des malpli da muziko - čím méně peněz, tím méně muziky. - Při samostatném použití je vhodnější místo DES použít TIOM: se vi venos jam morgaŭ, tiom pli bone - přijdeš-li už zítra, tím lépe.

5.7.4. Odvozená příslovce

a) Příslovce se odvozují koncovkou -e téměř ze všech slovních druhů: z podstatných jmen (matene - ráno; nokte - v noci; dimanĉe - v neděli; home - lidsky; patre - otcovsky; patrine - mateřsky); z přídavných jmen (dekstre - vpravo; bone - dobře; facile - snadno), z číslovek (due - za druhé; duoble - dvakrát, dvojnásobně; duone - polovičně; duope - ve zdvojení); ze sloves (parole - hovorově, ústně; skribe - písemně; skribante - píšící; sekve - tudíž, následkem toho; salte - skokem, skákavě), z jiných příslovcí (tiele - takto; fore - daleko, plie - navíc); z předložek (antaŭe - vpředu; apude - vedle; kune - spolu; poste - potom; sube - vespod) a z citoslovcí (fie - hnusně; vee -

naříkavě; aĥe - vzdychavě). Některá příslovce už byla vytvořena přímo s koncovkou -e (ofte - často; parkere - z paměti; supre - nahoře; nepre - zcela jistě; spite - navzdory).

b) Esperanto dokáže tvořit příslovce i ze skupin slov: en bona stato = bonstate - v dobrém stavu, blahobytně; ĉiun semajnon = ĉiusemajne - každý týden; tra la fenestero = trafenestre - oknem.

c) S předložkou tvoří příslovce předložkový výraz: manke de mono li ne povis veni - pro nedostatek peněz nemohl přijít; spite al la malpermeso de la patro li venis - navzdory otcovu zákazu přišel.

d) Příslowce místa při naznačení směru přibírají koncovku -n: sidi hejme - sedět doma; iri hejmen - jít domů; esti antaŭe - být vpředu; celi antaŭen - směřovat vpřed.

e) DOMAĜE, KE a BEDAŬRINDE mají velmi blízký význam: Domaĝe, ke mi ne povas iri kun vi. Škoda, že s vámi nemohu jít. Bedaŭrinde mi ne povas iri kun vi. Bohužel nemohu jít s Vámi.

f) PROPRE (vlastně) se používá ve významu "lépe řečeno": Pri tio propre mi ne bezonas paroli. O tom vlastně nepotřebuji mluvit (přesněji řečeno o tom nepotřebuji mluvit). Kio propre levis la homon super aliajn animalojn? Co vlastně pozvedlo člověka nad ostatní živočichy?

g) SPITE - vyžaduje buď předložku nebo akuzativ: spite de tio = spite al tio = spite tion - navzdory tomu. - KONCERNE se používá pouze s akuzativem: koncerne tion - vzhledem k tomu.

h) FOJE je použitelné se základními a řadovými číslovkami: du fojojn = dufoje - dvakrát; la trian fojon = triafoje - potřetí. - Mi estis tie jam tri fojojn kaj nun mi venis la kvaran fojon = Mi estis tie jam trifoje kaj nun mi venis kvarafoje. Byl jsem tam už třikrát a teď tam jdu po čtvrté. - Používá se i s neurčitými číslovkami: kelkfoje - několikrát; plurfoje - vícekrát; multfoje - mnohokrát.

i) Příslowce se stupňují stejně jako přídavná jména, ovšem bez členu: rapide - rychle, pli rapide - rychleji, plej rapide - nejrychleji; malpli rapide - méně rychle, malplej rapide - nejméně rychle; rapidege - velerychle; tre rapide - velmi rychle; terure rapide - strašně rychle; kiel eble plej rapide - co nejrychleji atd.

Předložka

5.8. Předložka

Předložky jsou slova neohebná, která podobně jako příslovce vyjadřují okolnosti dějů (čas, místo, způsob, příčinu), avšak pouze ve spojení s podstatným jménem (nebo zájmenem, případně

infinitivem), před které se předkládají.

5.8.1. Společné vlastnosti předložek

a) Předložky v esperantu končí na -aŭ (antaŭ - před; anstataŭ - místo; laŭ - podle; malgraŭ - přes, navzdory) nebo na souhlásku (por - pro; en - v, do; ekster - mimo) nebo samohláskou (da - vyjádření množství; de - od; je - neurčitá předložka atd.).

b) Některé předložky mohou tvořit odvozeniny s předponami (malantaŭ - za; ekde - od určité doby), spojit se s jinou předložkou ve dvojici (el sub - zespod; de sur - s povrchu; el inter - z mnoha) nebo s příslovcem v předložkový výraz (dekstre de - napravo od; depende de - v závislosti na; fronte al - čelem k; renkonte al - vstříc; kompare kun - v porovnání s; kune kun - spolu s).

c) Předložky mohou stát před podstatnými jmény (al la patro - k otci; en libro - v nize), před zájmeny (anstataŭ vi - místo vás; laŭ mi - podle mě; sen tio - bez toho), před příslovci (por ĉiam - navždy; de eterne - odjakživa; ĝis ĉi tie - až sem), některé i před slovesy (por diri veron - aby byla řečena pravda; sen helpi lin - aniž mu bylo pomoheno; anstataŭ paroli - místo mluvení).

d) Po předložce vždy následuje nominativ (1. pád). Někdy se po ní může objevit koncovka -n, avšak nejedná se o akuzativ (4. pád), nýbrž o vyznačení směru. Týká se to předložek místa (sur la tablo - na stole; sur la tablon - na stůl; antaŭ mi - přede mnou; antaŭ min - přede mě). Toto pravidlo neplatí pro předložky AL a ĜIS, které vždy ukazují směr (al la urbo - k městu; ĝis la domo - až do domu); směrová koncovka se nemůže objevit ani po ostatních předložkách, které nevyjadřují ani místo ani směr (kun - s; laŭ - dle apod.). V některých případech je směrová koncovka po předložkách místa nepovinná, i když se jedná o směr. Je to tehdy, dojde-li k pohybu v prostoru označeného místa, takže se můžeme ptát nejen "kam", ale i "kde" se tak stalo. Jazyk má tendenci nepoužívat akuzativní a směrovou koncovku, není-li to nutné: li metis tion antaŭ min sur la tablon - položil to přede mě na stůl; li metis tion antaŭ mi sur la tablo - položil to přede mnou na stole; mi desegnis la hundon sur paperon - nakreslil jsem toho psa na papír; mi desegnis la hundon sur la papero - nakreslil jsem toho psa na papíře; mi eksidis sur la liton - posadil jsem se na postel; mi eksidis sur la lito - posadil jsem se na posteli; eksidu sur la teron - posd' se na zem; eksidu sur la tero - posad' se na zemi. - Jediná předložka, po které mohou následovat i jiné pády, je "anstataŭ", o které pojednáme dál (viz 5.8.2.a).

e) Esperanto má tyto předložky: al - k; anstataŭ - místo; cis - z této strany; ĉe - u; ĉirkaŭ - kolem; da - míra; de - od; dum - během; ekster mimo; el - z; en - v, do; far - od (autorství); ĝis - až k; inter - mezi; je - neurčitá předložka; kontraŭ - proti; krom - krom; kun - s; laŭ - podle; malgraŭ - přes, navzdory; per - pomocí čeho; po - po (podílení); por - pro (účel); post - po, za; preter - mimo, kolem; pri - o; pro - pro (příčina); sen - bez; sub - pod; super - nad; tra - skrz; trans - přes.

f) Mnohé předložky se dají použít ve funkci předpon: eniri - vejít; eliri - vyjít; kuniri - jít spolu; preteriri - jít kolem, minout; trairi - projít; senplumigi - oškubat (zbavit peří) apod.

5.8.2. Zvláštnosti některých předložek

a) ANSTATAŬ může stát před slovesem ve funkci podřadicí spojky: anstataŭ manĝi, gimnastiku - místo abys jedl, cvič. Po této předložce zůstávají zachovány pády: Mi diris tion al la

patro anstataŭ al la patrino. Ŝekl jsem to otcí místo matce. Mi iros tien kun li anstataŭ kun vi. Pŭjdu tam s ním místo s tebou. Mi iros tien kun li anstataŭ vi. Pŭjdu tam s ním místo tebe. La patrino batis la filon anstataŭ la patron. Matka zbilá syna místo otce (otec zasluhoval výprask). La patrino batis la filon anstataŭ la patro. Matka zbilá syna místo otce (otec měl syna zbit). Pokud nemŭže dojít k omylu, praxe dává vŭždy přednost akuzativ po ANSTATAŬ nepoužívat: Mi aĉetis bulkojn anstataŭ pano (= anstataŭ panon). Koupila jsem housky místo chleba. - Směrová koncovka musí zŭstat: Mi iras kinejon anstataŭ teatron. Jdu do kina místo do divadla. - Z této předložky se tvoří dvě slovesa, která bŭvají ĉasto chybně zaměňována: Oni anstataŭigis lin per ŝi, kaj nun ŝi anstataŭas lin. Nahradili ho jí a nyní ho ona nahrazuje.

b) ANTAŬ se používá místně i časově (antaŭ la tria horo antaŭ gastejo - před třetí hodinou před hospodou; antaŭ du jaroj - před dvěma lety; antaŭ la domon - před dŭm) a pro vyjádření upřednostňování (mi ŝatas lin antaŭ vi - dávám mu přednost před vámi; mi preferas kafon antaŭ teo - dávám přednost kávě před ĉajem; avantaĝo de aŭto antaŭ biciklo - výhoda auta před jízdním kolem). Opak MALANTAŬ je používán pouze místně (malantaŭ la domo - za domem), kdeŭto v časovém smyslu se používá POST (post la tria horo - po třetí hodině; post dek tagoj - po deseti dnech), i když tato předložka má použití i pro místo (post la kurteno = malantaŭ la kurteno - za záclonou). Porovnejte použití obou předložek, jedná-li se o pohyb: mi iras malantaŭ la domon - ŝel jsem za dŭm; mi iris post ŝi - ŝel jsem za ní (druhý v pořadí) nebo ŝel jsem za ní (stále ve stejné vzdálenosti); mi iris post ŝin (ŝel jsem za ní (ve snaze jí dohonit). Předložku POST překládáme i naši časovou předložkou "za" (vrátím se za tři dny - mi revenos post tri tagoj). Výraz ANTAŬ OL má funkci podřadicí spojky (mi revenos antaŭ ol vi foriros - přijdu než odejdeš; antaŭ ol foriri mi helpos vin - než odejdu pomohu ti), pro opak se používá POST KIAM (post kiam mi foriros, vi povas fari, kion vi volas - až odejdu, můžeš si dělat co chceš).

c) APUD a ĈE mají velmi blízký význam, ĉasto synonymní (sidi apud tablo, ĉe tablo - sedět u stolu), avšak je mezi nimi i určitý rozdíl (mi havis glavon ĉe la zono kaj lancon trapikita apud mi - měl jsem meĉ u opasku a kopí zabodnuté do země vedle sebe). Zatímco APUD je definováno "v blízkosti bez dotyku", ĈE značí "na těle, v těle, pod někým v učení, v něĉím domě, v něĉím státě, v něĉím díle, v instituci": Mi staras apud la patro. Stojím vedle otce. Ni konstruis nian domon apud la via. Postavili jsme svŭj dŭm vedle vašeho. Vilaĝo apud Prago. Vesnice u Prahy. Ĉe li elfalis la haroj. Vypadaly mu vlasy. Seriozeco anstataŭis ĉe ŝi gajecon. Vážnost u ní nahradila veselost. Mi lernis ĉe tajloro. Učil jsem se u krejĉího. Mi loĝas ĉe mia frato. Bydlím u svého bratra. Ĉe Cervantes oni trovas erarajn. U Cervantesa se nacházejí omyly. Profesoro ĉe la universitato. Profesor na univerzitě. Ĉe ni estas belaj montaraj. U nás jsou krásné hory. - Předložka ĈE dále vyjadřuje současnost děje a okolnosti. (LI malfermis ĉe nia alveno. Otevřel při našem příchodu. Li ne kuraĝis paroli ĉe la alesto de la majstro. Neodvážil se mluvit za mistrovy přítomnosti.), domov (Mi estas ĉe mi. Jsem u sebe doma. Mi iras ĉe min. Jdu k sobě domŭ.) a nošení věcí u sebe (Ĉu vi havas ĉe vi alumetojn? Máte u sebe zápalky? Mi ne havas ĉe mi kombilon. Nemám u sebe hřebínek.).

d) CIS značí na této straně, opakem je TRANS: La bieno sterniĝis cis la rivero ĝis la ŝoseo. Statek se rozprostíral na této straně řeky až k silnici. Restu cis tiu linio! Zŭstaŭ na této straně ĉáry! Cisalpa, cisdanuba - předalpský, předdunajský; transalpa, transdanuba - zaalpský, zadunajský; transriveranoj - obyvatelé za řekou; ŝi promenis trans la rivero - procházela se za řekou; ili loĝas kontraŭ nia domo, trans la strato - bydlí naproti našeho domu, přes ulici; aŭskulti trans muro - poslouchat přes zeď; pensuj iras trans limo sen pago kaj timo - myšlenky chodí přes hranici bez proclení a beze strachu; la hirundo flugis trans la riveron - vlaštovka letěla přes řeku; li venis trans la sojlo - přišel přes práh; ĵetu la pilkon trans la muron - hod' ten míĉ přes zeď; iru trans la ponto - jdi přes most; mi forkuris trans marĉojn kaj kampojn, tra nudaj bariloj kaj senfoliaj arbaroj - utekl jsem přes bažiny a pole, holými ploty a bezlistými lesy. - Jak vidno, po předložce TRANS někdy bŭvá směrová koncovka, někdy ne, i když se jedná o pohyb. Má několik významŭ (za, na druhé straně; přes; napříĉ), které jsou uplatňovány podle okolností. Je to nejméně přesná a

nejproblematictější esperantská předložka, avšak málo používaná, a proto patrně ještě nedošlo k jejímu upřesnění. Jednoznačnější jsou její odvozeniny: transpaŝi la sojlon - překročit práh; en la transa mondo - na onom světě; la sonoj sonis transe de la kurteno - tóny zněly zpoza husté záclony; li regis super la tuta transo de la rivero - vládl nad celou druhou stranou řeky; oni transigis ilin per boato trans la lagon - přepravili je v člunu přes jezero; baldaŭ mi transiĝos en alian loĝejon - brzy se přemístím do jiného bytu; li ne estas ĉi-lokulo, sed transulo - není zdejší, nýbrž přespolní; transmaraj landoj - zámořské země.

e) ĈIRKAŬ bez směrové koncovky má význam "v okolí něčeho" la ĝardeno situas ĉirkaŭ la domo. Zahrada se rozkládá kolem domu. Ili kuris ĉirkaŭ la domo. Běželi kolem domu. - Se směrovou koncovkou značí "do okolí něčeho": Ili kuris ĉirkaŭ la domon. Běželi do okolí domu (do prostoru kolem domu). Ŝi ĵetis la brakojn ĉirkaŭ lian kolon. Vrhla se mu pažemi kolem krku. Ŝi metis la jupon ĉirkaŭ siajn koksojn. Dala si sukni kolem boků. - Před číslovkou nebo příslovečným určením času má význam "přibližně": ĉirkaŭ la vespero - kolem večera; ĉirkaŭ la tempo de tagmanĝo - kolem oběda; ĉirkaŭ la mezo de nia jarcento - asi v polovině našeho století; ĉirkaŭ dudek homoj - kolem dvaceti lidí. - Vládou různé názory, zda po této předložce ve významu "přibližně" používat akuzativ. Někteří se řídí pravidlem, že po předložce má být nominativ, jiní argumentují tím, že se předložka vztahuje k číslovce, nikoliv k podstatnému jménu (donu al mi kronojn ĉirkaŭ dek - dej mi korun asi deset. V praxi se používají obě možnosti: La ĉemizo kostis ĉirkaŭ ducent kronoj(n). Koŝile stála kolem dvě stě korun. Donu al mi ĉirkaŭ du kilogramoj(n) da terpomoj. Dejte mi kolem dvou kilogramů brambor. Ili mortigis ĉirkaŭ dek mil viroj(n). Usmrtili kolem deseti tisíc mužů. - Ale: Oni donis al mi pomojn ĉirkaŭ cent pecoj (ne pecojn!). Dali mi jablka okolo sta kusů.

f) DA vyjadřuje počet neurčitých předmětů nebo množství neurčitého materiálu. Při hovoru o věcech a materiálech určitých (určených členem nebo zájmenem) se používá DE: glaso de la vino, glaso de tiu vino - sklenice toho vína; glaso de mia vino - sklenice mého vína; glaso de ĉiu vino - sklenice každého vína atd. V těchto případech je jasné, že sklenice je plná toho určitého vína. Výraz "glaso de vino" značí "sklenice od vína" (též: glaso por vino, vina glaso, vinglaso - sklenice na víno, vinná sklenice). Aby se ukázalo, že se jedná o sklenici plnou nějakého neurčitého vína, musí se použít předložka DA: glaso da vino - sklenice vína. Ale: glaso de ia vino - sklenice nějakého vína (i neurčité zájmeno určuje!). Podobně: barelo de biero - sud na pivo; barelo da biero - sud piva; barelo de la biero - sud toho piva; grupo da homoj - skupina lidí (kolik lidí?); grupo de homoj - skupina lidí (jaká skupina?); grupo de la homoj - skupina těch lidí. - Předložka DA se nepoužívá po zlomcích (duono de pano - půl chleba), ani když po ní následuje přesná měrná jednotka: parto de jaro - část roku (rok je přesná jednotka); kelke da jaroj - několik let (to už je nepřesné). - Je-li podstatné jméno upřesněno jménem přídatným, používá se většinou DE, protože se vesměs jedná o vyjádření kvality: pecoj de riĉa ŝtofo - kusy bohaté látky (jaké kusy?); grupo de bonaj homoj - skupina dobrých lidí (jaká skupina?). Pokud se ovšem zdůrazňuje míra, používá se DA: tutaj pecoj da riĉa ŝtofo - celé kusy bohaté látky (kolik drahé látky? - celé kusy!); tutaj grupoj da bonaj homoj - celé skupiny dobrých lidí. Ostrý rozdíl mezi DE a DA je u nádob, protože se jedná o to, zda jsou plné nebo prázdné (glaso - sklenice; barelo - sud; botelo - lahev; skatolo - krabice; kesto - bedna apod.), kdežto u těch měr, které vznikají seskupením tvořených předmětů (bukedo - kytice; grupo - skupina; grego - stádo atd.), znamenají obě možnosti v podstatě totéž, protože tyto míry nemohou být nikdy "prázdné". Rozdíl je pouze v tom, že jednou je zdůrazněna kvalita (bukedo de rozoj - kytice růží; jaká kytice?), podruhé kvantita (bukedo da rozoj - kytice růží; kolik růží?).

g) DE má funkci: 1) našeho 2. pádu, který většinou vyjadřuje přivlastnění: frato de Petro - Petrův bratr; ĉapelo de la patrino - klobouk matky, matčin klobouk. Někdy ovšem 2. pád zastupuje přídatné jméno odvozené ze jména podstatného: koro de homo = homa koro - lidské srdce; bukedo de dianto = dianta bukedo - kytice karafiátů, karafiátová kytice; ĉevalo de blanka koloro = blankkolora ĉevalo - kůň bílé barvy, bílý kůň, bělouš; - V některých případech (o tom podrobněji v předcházejícím bodě f) může předložka DE vyjadřovat i množství: glaso de la lakto - sklenice toho

mléka; bukedo de tiuj rozoj - kytice těch růží. - 2) po trpném přičestí činitele, vykonvatele děje: salutita de la soldato per la mano - pozdraven vojákem rukou; tero kovrita de neĝo - země pokryta sněhem (sníh napadl sám) - 3) směr "od": mi iras de la urbo al la vilaĝo - jdu od města ke vsi; mi venis de la hejmo - přišel jsem z domova; li revenis de la milito - vrátil se z války. - 4) začátek v čase nebo prostoru: mi loĝis tie de 1950 ĝis 1961 - bydlel jsem tam od 1950 do 1961; la bieno sterniĝis de la ŝoseo ĝis la arbaro - statek se rozkládal od silnice k lesu. - 5) gramatický vztah po přídavném jménu nebo příslovci: plena de akvo - plný vody; for de la mondo - pryč od světa. - 6) DE se často kombinuje s jinými slovy, která je upřesňují: ekde la milito - od začátku války; de post la milito - od skončení války; de antaŭ la milito - z doby před válkou; nutrado de infanoj fare de ilia patrino - živení dětí jejich matkou; la ĉapo falis de sur lia kapo - čepice spadla s jeho hlavy; li estis kantisto detempe de sia infanaĝo - byl zpěvákem od doby svého dětství. - 7) DE může být nahrazeno i jinými předložkami: la kongreso de (en) Vieno - vídeňský kongres; la fruktoj de (el) la ĝardeno - ovoce ze zahrady; plena de (je) akvo - plný vody; riĉa de (je) herbo - bohatý na trávu.

h) EKSTER značí "mimo, vně, venku": Mi staras ekster la domo. Stojím vně domu. Barakti kiel fiŝo ekster la akvo. Zmítat se jako ryba na suchu (mimo vodu). Tio estas ekster ĉia dubo. To je mimo vši pochyby. - Často se používá i jako synonymum předložky KROM: Ekster tio, el la diritaj vortoj rezultas, ke - Kromě toho z vyřčených slov vyplývá, že ... Ekster tiaj okazoj li vivas sola. Kromě takových případů žije sám. - Samotná předložka KROM někdy vyjímá a jindy zahrnuje. Krom mi estis tie neniŭ. Kromě mne zde nebyl nikdo (byl jsem tam jen já a už nikdo). Krom mi estis tie ĉiuj. Kromě mne tam byli všichni (já jediný tam nebyl). Společně s ANKAŬ má význam "nejen ..., nýbrž i ...": Krom mi estis tie ankaŭ miaj gepatroj. Kromě mne tam byli i mí rodiče (Byl jsem tam nejen já, nýbrž i moji rodiče). Krom mia fratino diris tion ankaŭ ĉiuj ceteraj infanoj. Kromě mé sestry to říkaly i ostatní děti. - Výraz "kromě toho, navíc" lze přeložit KROM TIO, KROME. EKSTER TIO, PLIE: Krom tio (krome, ekster tio, plie) ŝi estas bela. Kromě toho (navíc) je krásná. Význam "kromě, s výjimkou" lze upřesnit předložkovým výrazem ESCEPTE DE: mi kuracas ĉion krom malsanoj de okuloj - mi kuracas ĉion escepte de malsanoj de okuloj - léčím vše kromě (s výjimkou) nemocí očí.

i) FAR je předložka, která se vyvinula z výrazu FARE DE, který je zase upřesněním předložky DE. Tato předložka totiž sama o sobě neukazuje dost přesně, zda se jedná o vykonavatele nebo trpítele děje: trenado de ĉevalo - tažení koně (= 1. kůň táhne; 2. kůň je tažen). Proto byla upřesněna pro vyjádření vykonavatele nebo trpítele děje: trenado fare de ĉevalo = trenado far ĉevalo (kůň táhne); libro de Petro - Petrova kniha (možná ji jen vlastní, možná ji i napsal); libro fare de Petro = libro far Petro - Petrova kniha (napsal ji); planko kovrita far la patro per la tapiŝo - podlaha, kterou otec přikryl kobercem. Předložka PER značí zase nástroj nebo toho, kdo byl jako nástroj použit: sendi la leteron per servisto - poslat dopis po sluhovi; skribi per plumo - psát perem; vidi per okuloj - vidět očima; teni infanon per la mano je la kolomo - držet dítě rukou za límec; faru tion per vi mem - udělej to sám; eksvarmos la riveroj per ranoj - zahemží se řeky žábami; vivi per mizera vivo - žít ubohým životem; mi vin petas per la rajto de nia amikeco - žádám vás právem našeho přátelství; planko kovrita per tapiŝo - podlaha přikrytá kobercem (koberec leží a kryje); tero kovrita de neĝo - země přikrytá sněhem (sníh napadl sám); tero kovrita per neĝo - země přikrytá sněhem (někdo tam ten sníh naházel); - Často se používá předložkový výraz PERE DE: Mi salutigis lin per ĝenmtilaj vortoj pere de nia amiko, kiu veturis Pragon. Dal jsem ho pozdravovat zdvořilými slovy prostřednictvím svého přítele, který jel do Prahy. - Používáno je i sloveso PERI: Mi peras al vi saluton de niaj amikoj el Parizo. Předávám vám (zprostředkovávám) pozdrav od našich přátel z Paříže. - PER se také používá v matematických výrazech: ok dividita per du faras kvar - osm děleno dvěma jsou čtyři; tri obligita per ses faras dek ok = trioble ses faras dek ok - třikrát šest je osmnáct; formato tridek obligite per dudek centrimetroj - formát třicet krát dvacet centimetrů.

j) JE je neurčitá předložka, která se má používat tam, kde nelze použít jinou. V podstatě by se dalo říci, že čeština v její funkci používá ostatní předložky v přeneseném, nevlastním významu (čekat na někoho; přijít o páté; chytit za ruku apod.). Praxe její použití upřesnila: 1)

ukazuje hodinu: je la tria - o třetí, ve tři; je duono post la tria - o půl čtvrté; - 2) vyjadřuje chycení (uchopení) za něco: mi prenos vin je la mano - vezmu vás za ruku; konduki iun je la nazo - vodit někoho za nos (= šidit); la ŝiprompiĝulo tenas sin je tabulo - trosečnick se drží prkna; - 3) porovnáváním míru: mi estas je kapo pli alta ol vi - jsem o hlavu vyšší než ty; vi estas je du jaroj pli juna ol mia patro - jste o dva roky mladší než můj otec; ŝi retiriĝis je kelke da paŝoj - ucouvla o několik kroků; 4) cenu: aĉeti ion je 100 kronoj - koupit něco za 100,- Kč; 5) gramatický vztah: riĉa je herbo - bohatý na trávu; lama je unu kruro - chromý na jednu nohu; kredi je Dio - věřit v Boha; suferi de iu je io - trpět od někoho na něco; disŝiri ion je pecetoj - roztrhat něco na kousky; malsaniĝi je lepro - onemocnět malomocenstvím; veti je 1000 kronoj - vsadit se o 1000 Kč; atendi je la patro - čekat na otce.

k) KONTRAŬ má tyto významy: 1) na druhé straně: Lia domo staras kontraŭ la mia. Jeho dům stojí naproti mému. - 2) opačný směr: naĝi kontraŭ la fluo - plavat proti proudu; li iras kontraŭ nian domon - jde proti našemu domu; frapi sin kontraŭ muron - praštit se o zeď; - 3) nepřátelské chování: batali kun iu kontraŭ iu - bojovat s někým proti někomu; iri kontraŭ iun - jít na někoho; boji kontraŭ iu - štěkat na někoho; agi kontraŭ sia konscienco - jednat proti svému svědomí; kuracilo kontraŭ angino - lék proti angíně; koleri kontraŭ iu, - zlobit se na někoho; - 4) výměnu zboží: ŝanĝi ĉevalon kontraŭ du kaproj - vyměnit koně za dva kozly; - 5) upřednostnění: mi preferas teon kontraŭ kafo - dávám přednost čaji před kávou.

l) POR ukazuje: 1) cíl, účel: mi venis por helpi - přišel jsem pomoci; mi venis por kukoj - přišel jsem pro koláče; ni diru tion por lia laŭdo - řekněme to k jeho chvále (aby byl pochválen); - 2) určení nebo přízpusobení: glaso por vino - sklenice na víno; kuracisto por virinoj - ženský lékař; - 3) předmět výměny: aĉeti ion por unu franko - koupit něco za frank; pagi po dek markoj por metro - platit po deseti markách za metr; por nenio oni faras nenion - za nic se nic nedělá (nikdo nedělá zadarmo); - 4) doplněk: mi prenis vin por iu pli merita - považoval jsem vás za někoho zasloužilejšího; li prenis la danĝeron por ŝerco - bral to nebezpečí jako žert; mi donos al vi landon por eterna posedaĵo - dám ti tu zemi na věčné vlastnictví; - 5) osobu, k jejímuž prospěchu je jednáno: voĉdoni por iu - hlasovat pro někoho; doni monon por mizeruloj - dát peníze na chudé; - 6) osobu, které se týká děj: tio estas por mi indiferenta - to je mi jedno; tio estas granda perdo por mi - to je pro mne velká ztráta; - 7) budoucí časový úsek: forvojaĝi por tri semajnoj - odcestovat na tři týdny; foriri por eterne, por ĉiam - odejít navždy; - POR KE ukazuje cíl a účel děje v podřadné větě: Mi rakontis al li la historion, por ke mi veku lian intereson. Vyprávěl jsem mu tu historku, abych vzbudil jeho zájem. Li subtenis la kruĉon, por ke la virino povu trinki. Podržel ten džbán, aby žena mohla pít. (Poznámka: Nejedná-li se o účel, nýbrž o výsledek nezamýšleného děje, nepoužívá se tvar rozkazovacího způsobu: Multe mankas, por ke li estus sukcesinta. Mnoho chybí, aby uspěl). POR se užívá i jako předpona: Poresperanta - bojující za esperanto; porpaca laboro práce za mír; porinfana literaturo - literatura pro děti; porĉiama amo - láska navždy; porvivaĵo (= vivobezonaĵo) - životní potřeba.

m) PRO ukazuje - 1) příčinu nebo motiv činu: pro malsano li ne venis - pro nemoc nepřišel); mi ridas pro lia naiveco - smějí se jeho naivitě; ili buĉas nur pro viando - zabíjejí jen pro maso; - 2) předmět výměny: kion vi donos pro tio? - co za to dáš? aĉeti ion pro dek kronoj - koupit něco za 10,- Kč (tento význam je totožný s POR) - Mezi POR a PRO jsou jemné rozdíly. Porovnejte: morti por la patrio - zemřít za vlast (nadšení); morti pro la patrio - zemřít kvůli vlasti (rezignace); pagi monon por io - platit peníze za něco (radost ze zisku); pagi monon pro io - platit peníze za něco (roztrpčení nad výdaji); oni dankas por leteroj pro ĝentileco - za dopisy se děkuje ze zdvořilosti. - Někdy jsou rozdíly větší: pagi monpunon pro troa rapideco - platit pokutu za příliš velkou rychlost (nelze říci: pagi monon por troa raopideco - to by znamenalo, že policista chce, aby potrestaný řidič jel příliš rychle). Mi ne koleros pro tio, ke li malsaniĝis. Nebudu se zlobit kvůli tomu, že onemocněl. Propeti iun. Přimlouvát se (prosit za někoho).

n) SUB značí - 1) spodní pozici s dotykem: li portis libron sub brako (nesl knihu pod paží;

la knabino havis kusenon sub sia kapo - dívka měla polštář pod hlavou; li falis sub la radojn - spadl pod kola; li trafis el sub la pluvo en riveron - dostal se zpod deště do řeky (z deště pod okap); - 2) spodní pozici bez dotyku: la vagabondo dormis sub la tegmento - tulák spal pod střechem; sub la libera ĉielo - pod širým nebem; la muso kuris el sub ka kanapo sub la liton - myš běžela zpod pohovky pod postel; li kaŝis sin sub la tendo(n) - schoval se pod stan(em); - 3) vnější zdání: ŝi aperis sub la formo de maljunulino - objevila se pod podobou stařeny; mi vojaĝis sub la nomo Ferdinando - cestoval pod jménem Ferdinand; 4) závislost: ĉio estas sub via dispono - vše je vám k dispozici; ili venis sub la tonoj de bela muziko - přišli za tónů krásné hudby; - 5) jména budov: la gastejo sub Kaliko - hospoda u Kalicha; la apoteko sub Ruĝa Kranko - lékárna u Červeného raka; la vendejo sub Tri Pavoj - prodejna u Tří Pávů; - Vi ne trovis la libron, ĉar ĝi estis sube de mia ĉapelo - nenašel jste tu knihu, protože byla dole pod mým kloboukem; rigardu la noton ĉi sube - podívej se na poznámku tady dole; la suba ŝtofo de mantelo nomiĝas subŝtofo aŭ subaĵo - spodní látka pláště se jmenuje podšívka; la korvo nigris sur la neĝa subaĵo - havran se černal na sněhovém podkladu; la Romianoj subigis multajn landojn al sia regado - Římané podrobili své vládě mnoho zemí; la suno komencis subiĝi - slunce začalo zapadat; la fiŝo suiĝis sub la akvon - ryba se potopila pod vodu; subpagi, subaĉeti iun - podplatit někoho; submetiĝi al ekzameno - podrobit se zkouškám; superuloj kaj subuloj - nadřizení a podřizení.

o) SUPER ukazuje 1) pozici předmětu ve vztahu k jinému, který je umístěn níže a nedotýká se ho: la suno estas ankoraŭ super la horizonto - slunce je ještě nad obzorem; tenate la manojn super la okuloj, li rigardis - drže ruce nad očima, díval se; levu standardon super la popoloj - zvedněte prapor nad národy; la fiŝoj elsaltis super la akvon - ryby vyskočili nad vodu; la aerŝipo flugis super la landon - vzducholoď letěla nad souš; - 2) pozici někoho nebo něčeho, jehož síla, stupeň nebo hodnota je vyšší: tio estas super ĉiuj fortoj - to je nad všechny síly; havi potencon super iu - mít nad někým moc; havi reganton super si - mít nad sebou vládce; - 3) stav někoho, jehož pozornost je obrácena k nějaké práci: sidi super laboro - sedět nad prací; ŝviti super la matematiko - potit se nad matematikou; mediti super io - rozjímat nad něčím; labori super muziko - pracovat nad hudbou; 4) pozici něčeho, co překrývá pokrývka: peza tavolo da sablo kuŝis super la preĝejo - těžká vrstva písku ležela nad kostelem; li portis puloveron super ĉemizo - nosí na košili pulovr. - Odvozeniny: supervesto - vrchní oděv; supera oficisto - vrchní úředník; malsupera oficisto - nižší úředník; malsupera oficiro - nižší důstojník; superi diablon, pekon - překonat ďábla, hřích; la saĝeco havas superecon antaŭ la malsaĝeco - moudrost má vrch nad hloupostí; respekti siajn superulojn - respektovat své nadřizené; nesuperebla malfacilaĵo - nepřekonatelná nesnáž.

p) TRA: du ekbriloj de fulmo trakuris tra la malluma ĉielo - dva zásvity blesku proběhly temnou oblohou; li kuris tra la koridoro - běžel chodbou; li veturis tra la tuta mondo - jel skrze celý svět; la avino laboris tra la tuta nokto - babička pracovala celou noc; la kavaliro tranĉis la malamikon trae per unu frapo de glavo - rytíř roztal nepřítel skrz naskrz jedinou ranou meče; la fadeno ne volas traigi tra la kudriltrueto - niť nechce prolézt uchem jehly; mi ne povas traigi la kudrilon tra la ledon - nemohu tu jehlu prostrčit kůží; trarigardi la urbon - prohlédnout si město; la ursoj travintras - medvědi přezimují; li tradandis la tutan nokton kaj la tutan monon - prohýřil celou noc a všechny peníze.

Spojka

5.9. Spojka

Spojky jsou slova neohebná, která spojují větné členy nebo věty, vyjadřující jejich

vzájemný vztah; ale samy nejsou větnými členy. Dělíme je na souřadící (konjunkcioj) a podřadící (subjenkcioj). Společný název pro ně esperanto nemá.

5.9.1. Spojky souřadící

a) V esperantu jsou tyto souřadící spojky: aŭ - nebo; ĉar - neboť; do - tedy; kaj - a; nek - ani; sed - ale; tamen - přece.

- Příklady: Vespere mi rigardos televidon aŭ legos libron. Večer se budu dívat na televizi nebo budu číst knihu. La knabino sciis sorĉi, ĉar ŝi estis feino. Dívka uměla kouzlit, neboť byla víla. Ekstere pluvas, do mi restos hejme kaj studos. Venku prší, zůstanu tedy doma a budu studovat. Mi ne legas nek skribas. Nečtu ani nepíšu. Mi iros, sed vi devas min akompani. Půjdu, ale musíte mne doprovodit. Vi estas fremdulo, tamen vi plaĉas al mi. Jste cizinec, přesto se mi líbíte.

b) Ve funkci souřadících spojek jsou používána i další slova: tiam - tehdy; tial - proto; tiel - tak; alie - jinak; cetere - ostatně; dume - mezitím; fine - konečně; krome - kromě toho; male - naopak; malgraŭ - přesto, naopak; poste - potom; same - stejně; nome - totiž; sekve - tudíž.

c) Existují také dvojice spojek: jen ... jen (Al li naskiĝis jen filo, jen filino. Narodil se mu tu syn, tu dcera; jednou syn, podruhé dcera); aŭ ... aŭ (Mi iros aŭ en kinejon aŭ en teatron. Půjdu buď do kina nebo do divadla); ĉu ... ĉu (Ĉu pro timo, ĉu pro fiero - ať už ze strachu, ať už z pýchy); ĉu ... aŭ (Ĉu pro timo aŭ pro fiero - ať už ze strachu nebo z pýchy); nek ... nek (nek pro timo, nek pro fiero - ani ze strachu, ani z pýchy); kaj ... kaj (kaj pro timo kaj pro fiero - jak ze strachu, tak z pýchy); ne nur ... sed ankaŭ (ne nur pro mono, sed ankaŭ pro amo - nejen pro peníze, nýbrž i pro lásku; ju pli ... des pli (ju pli granda, des pli stulta - čím větší, tím hloupější);

d) ĈU jako spojka souřadící nemůže nikdy stát samostatně, nýbrž jen opakovaně nebo s AŬ;

e) NEK může být použito jen opakovaně nebo s jiným zápořem, nikdy ne samostatně: Mi nek manĝas nek trinkas. Ani neĵim ani nepiji. Mi ne manĝas nek trinkas. Neĵim ani nepiji. Mi neniam manĝas nek trinkas. Nikdy neĵim ani nepiji. Mi nenion manĝas nek trinkas. Nic neĵim ani nepiji. - Ale: La vento kvietiĝis, kaj eĉ ne unu branĉeto moviĝis. Vítr se utiřil a ani jedna větvíčka se nepohnula.

f) JU - DES se musejí používat spolu a musí po nich následovat PLI nebo MALPLI (sama o sobě jsou všechna čtyři tato slova příslovci, ale dohromady tvoří spojkový výraz): Ju pli granda laboro, des pli granda ĝojo. Čím větší práce, tím větší radost. Ju pli li atentus, des malpli li komprenas. Čím větší dává pozor, tím méně chápe. - Jestliže JU chybí, je lépe použít TIOM: Tion ne kapablas anĝelo, tiom malpli homo. To by nedokázal anděl, tím méně člověk. (Plena gramatiko nedoporučuje používat JU - TIOM nebo samostatné DES).

5.9.2. Spojky podřadící

a) V esperantu jsou následující podřadící spojky: ĉar - protože; dum - zatímco; ĝis - až; ke - že, aby; kvankam - ačkoliv; kvazaŭ - jakoby; se - jestli, kdyby; - Li iris al kuracisto, ĉar li ne sentis sin bone. Šel k lékaři, protože se necítil dobře. Li dormis, dum ŝi laboris. Spal, zatímco ona pracovala. Ŝi maldormis, ĝis li venis. Bděla, dokud nepřiřel (až do chvíle, kdy přiřel). Ŝi diris, ke li

venu. Ŕekla, aby pŕiŕel. Li venis, kvankam pluvis. Pŕiŕel, aĉkoliv pŕŕelo. Li iris, kvazaŭ li lamus. Ŗel, jakoby kulhal. Mi venos, se mi povos. Pŕijdu, budu-li moci. Mi venus, se mi povos. Pŕiŕel bych, kdybych mohl. Mi venintus, se mi povos. Pŕiŕel bych, kdybych byl mohl.

b) Ve funkci podŕadicí spojky se pouŕivajŕ: kiu - kterŕ; kio - co; kia - jakŕ; kies - ĉi; ĉu - zda; kiel - jak; kie - kde; kien - kam; kiom - kolik; kiam - kdyŕ; antaŭ ol (= post kiam) - potĕ co.

c) Nĕkterĕ podŕadicí spojky je moŕno kombinovat s pŕedloŕkami: malgraŭ ke - pŕestoŕe; por ke - aby (ŕĕelovĕ); krom tio, ke - kromĕ toho, ŕe; kun kiu - s kŕm; de kiu - od kterĕho; pro kio - kvŕli ĉemuŕ; de kiam - od tĕ doby co atd.

d) DUM a ĜIS se pouŕivajŕ jako pŕedloŕky i jako podŕadicí spojky: dum la dormo de Petro / dum Petro dormis - bĕhem Petrova spŕnku / zatŕmco Petr spal; ĝis la alveno de Maria / ĝis Maria venis - aŕ do Mariina pŕŕchodu / aŕ do chvŕle, kdy Marie pŕiŕla.

e) ĈAR slouŕi nĕkdy jako spojka souŕadicí (jestliŕe vĕta slouŕi jako vysvĕtlivka k jinĕ vĕci), jindy jako spojka podŕadicí (vyjadŕuje-li vedleŕŕ vĕta dŕvod nebo pŕŕĕinu dĕje ve vĕtĕ hklavnŕ): Li estas mia kuzo, ĉar lia patrino estas mia onklino. Je to mŕj bratranec, neboŕ jeho matka je mojŕ tetou (vysvĕtlenŕ - souŕadnŕ vztah). Ĉar vi bone laboris, mi rekompencos vin. Protoŕe jsi dobŕe pracoval, odmĕnŕm tĕ (dŕvod - podŕadnŕ vztah). Nĕkdy je tĕŕkĕ poznat, o kterŕ vztah vlastnĕ jde, je to vŕak ĉistĕ teoretickŕ otŕzka, kterŕ nebrŕnŕ sprŕvnĕmu vyjadŕovŕnŕ v praxi.

f) Takĕ ĈU slouŕi nĕkdy jako tŕzacŕ pŕŕslovce (ĉu mi restu aŭ foriru? - mŕm zŕstat nebo odejŕt?), nĕkdy jako spojka souŕadicí (ĉu pro timo, ĉu pro fiero, li restis - aŕ ŕŕ ze strachu nebo z pŕychy, zŕstal), nĕkdy jako spojka podŕadicí (mi ne scias, ĉu li restis - nevŕm, zda zŕstal), nĕkdy souŕadicŕ a podŕadicŕ zŕroveň (mi ne scias, ĉu pro timo, ĉu pro fiero li restis - nevŕm, zda zŕstal ze strachu nebo z pŕychy).

g) Ĉeŕtŕi esperantiskĕ ĉasto zamĕnŕujŕ spojky ĈU, SE, KIAM, kterĕ se pŕeklŕadajŕ "jestli, kdyŕ": Mi ne scias, ĉu li venos. Nevŕm, jestli pŕijde (zda pŕijde). Se li venos, salutu lin de mi. Jestli pŕijde, pozdravuj ho ode mne. Kdyŕ pŕijde, pozdravuj ho ode mnĕ (za podmŕnky, ŕe pŕijde). Kiam li venos, salutu lin de mi. Kdyŕ pŕijde, pozdravuj ho ode mne (aŕ pŕijde, jakmile pŕijde). Kiam mi iras aĉeti, mi prenas multe da mono) = Se mi iras aĉeti, mi prenas multe da mono). Kdyŕ jdu nakupovat, beru si hodně penĕz (v pŕŕpadĕ, ŕe jdu nakupovat).

h) Spojka "aby" se pŕeklŕadŕ KE ve vĕtŕch pŕedmĕtovŕch, POR KE ve vĕtŕch ŕĕelovŕch, za obĕma nŕsleduje sloveso v rozkazovacŕm tvaru: Mi telefonis al li, ke li venu. Telefonoval jsem mu, aby pŕiŕel (co jsem mu telefonoval?). Mi telefonis al li, por ke li venu. Telefonoval jsem mu, aby pŕiŕel (za jakŕm ŕĕelem jsem mu telefonoval?). V prvnŕm pŕŕpadĕ jsem mu ŕekl pŕŕmo do telefonu "Pŕijd!" (pŕedmĕtnŕ vĕta struĉnĕ charakterizuje obsah rozhovoru), v druhĕm pŕŕpadĕ jsem mu pouze oznŕmil nĕco, o ĉem jsem vĕdĕl, ŕe ho to pŕimĕje pŕijŕt, i kdyŕ ho pŕŕmo nepozvu (telefonoval jsem mu za tŕm ŕĕelem, abych ho pŕilŕkal). - Porovnejte dŕle: Mi diris al ŕi, ke li venu. Ŕekl jsem jŕ, aby pŕiŕel (ŕe aŕ pŕijde). Spojka "aby" vyjadŕuje vŕli, pŕŕnŕ nebo rozkaz, proto se pŕeklŕadŕ rozkazovacŕm tvarem slovesa.

Citoslovce

5.10. Citoslovce

Citoslovce vyjadřují nálady, city a vůli mluvčího (aĥ, br, fi) nebo na něco upozorňují (halo, hola) nebo napodobují zvuky (kokeriko, kva-kva).

a) Jen z několika citoslovcí lze odvozovat nová slova: fi, fia, fiulo, fihomo, fiaĥo - fuj, hnusný, darebák, pobuda, ohavnost; ve, vei - au, bĕdovat; aĥ, aĥi - ach - vzdychat; miaŭ, miaŭi - mĕĥau, mĕĥoukat.

b) Mnohé slovesné kořeny se stávají citoslovci: krak! - prásk!; frap! - bouch!; help! - pomoc; halt! - stŭj!; ek! - vzhŭru!; paŝ-paŝ - t'ap-t'ap; pep-pep - píp-píp.

c) Některá citoslovce lze vytvořit zkrácením slovesa: rap! rap! rapidu! - honem, honem, pospěš si!; plaŭ! ŝi ensaltis en la akvon - žbluňk! skočila do vody (plaŭdi - šplouchat); "Mur! Mur!, murmuris la urso. - "Brum, brum!, bruĉel medvĕd.

d) Citoslovce přivolávání: he! kion vi havas en la sako! (hej! co to máš v pytlí!); he ho! he ho! jen mi venos! (hola hej, hola hej, už jdu!); hola! - ho he! - ho vi ho! - uhu! - hu ho hu - ho hoj! de la boato! - "Ta! ta! Knabeto!", li vokis. - halo (do telefonu).

e) Citoslovce odhánění: for! - hot! hoto! (hnát nebo odehnat dobytče) - huŝ! tju! (vyplašit psa nebo ptáka).

f) Citoslovce povzbuzování: baj-baj! lu-lu! (halí-belí - uspávání dítěte) - bis! (ocenění výkonu herce nebo zpěváka) - ek! (vpřed!) - ĉit! ŝŝ! ts! (pŝt, mlč) - hej! - help! (pomoc!) - hop! - ho ruk! (hej rup) - halt! (stŭj!) - stop (pro zastavení stroje).

g) Citoslovce citová: ha! (údiv) - haha! - aj! - ba! (nevíra) - be! (zmatek) - bas! (pokárání) - brr! (zima) - ej! (pochybnost) - fi! pu! (fuj!) - uf! fu! (únava) - hm! - hu! huj! aŭ! oj! ve! (bolest) - hura! - puf! pum! bum! (pád) - pa! pa! dirlididi (bezstarostnost) - tpr! (povzbuzení koně).

h) Zvukomalebna (onomatopea) citoslovce napodobují zvuky: glu-glu-glu (krocán, anebo tekoucí voda z lahve) - kluk-kluk (slepice) - kokeriko (kohout) - kva-kva (žába) - kŭaks-kŭaks-brekekekeks ropucha) - kurre-kurre (holub) - kvivit-kvivit (vrabec) - pep-pep (kanárek) - píp-píp (myš, kachňátko) - put-put-put (hledající slepice) - bum-bum (bubínek) - píf-paf (výstřel) - tik-tik-tik (hodinky) - tratteratra (trubka).

6. Skladba

6.1. Skladba (sintakso)

Skladba sleduje způsob, kterým se slova sestavují do vět. Větný rozbor je v esperantu trochu jiný než v češtině. V češtině může být věta buď jednoduchá (Táta přišel.) nebo několik

jednoduchých vět je spojeno v souvětí (Táta přišel, když jsme jedli.). Věta se skládá z větných členů, které dělíme na základní (podmět, přísudek) a rozvíjející (předmět, přívlastek, doplněk a příslovečné určení). V esperantu říkáme, že věta jednoduchá (simpla frazo) se skládá z jedné věty (propozicio) a souvětí (kompleksa frazo) z několika vět (propozicioj). Věta (propozicio) se také skládá z větných členů (frazelementoj), které ale dělíme na strukturní (strukturaj: subjekto - podmět; predikato - přísudek; predikativo - doplněk; objekto - předmět; akjekto - příslovečné určení) a charakterizační (karakterizaj: epiteto - přibližně náš přívlastek shodný; suplemento - přibližně náš přívlastek neshodný). Seskupení charakterizačních větných členů (tre bela - velmi krásný; bela knabino - krásná dívka; knabino el Parizo - dívka z Paříže) studuje slovní skladba (vortsintakso), vztahy mezi strukturními větnými členy (Knabino skribas leteron. Dívka píše dopis.) zkoumá větná skladba (propozicio-sintakso) a o principech skládání vět do souvětí (paĉjo venis hejmen kaj alportis libron, kiun la infanoj tiom deziris, ĉar ankaŭ aliaj iliaj geamikoju havis ĝin - tatínek přišel domů a přinesl knihu, kterou si děti tolik přály, protože také jiní jejich přátelé ji měli) učí skladba souvětí (fraz-sintakso). Vidíme tedy, že je rozdíl mezi výrazy "frazo - propozicio", přestože je do češtiny překládáme stejně slovem "věta".

6.2. Slovní skladba

Charakterizační větné členy, nazývané též vedlejší doplňující členy (akcesoraj komplementoj), jsou v zásadě dva: epiteton a suplement. Epiteton (epiteto) bezprostředně charakterizuje podstatné jméno nebo přídavné jméno nebo příslovce a vyjadřuje jeho vlastnost, název nebo stupeň intenzity (blanka domo - bílý dům; tre utila - velmi užitečný; sinjoro Novák - pan Novák; terure malfacile - strašně těžko), zatímco suplement (suplemento) ukazuje vztah nebo okolnost (la domo de la patro - dům otce, otcův dům; ordone atagi - příkaz útočit; preta je ĉio - hotový ke všemu; inkлина akcepti - nakloněný přijímat; nekapabla labori - neschopný pracovat). Jejich křížencem je suplementární epiteton (suplement - epiteto), v podstatě suplement přeměněný na epiteton (vendejo sur la strato / surstrata vendejo - prodejna na ulici / pouliční prodejna; kapablo ĉion esprimi / ĉionesprima kapablo - schopnost vše vyjádřit / vševyjadřovací schopnost; batite per vipo / vipe batite - napráskáno bičem / bičově napráskáno). V češtině těmto charakterizačním větným členům říkáme přívlastky. Přívlastek shodný se shoduje s řídicím podstatným jménem v čísle i pádu (bílých domů; pana Nováka, pouličními prodejny), přívlastek neshodný se neshoduje a bývá vyjádřen jiným pádem prostým (střecha domu, cesta lesem) nebo předložkovým (dívka z Prahy, prodejna na ulici), infinitivem (rozkaz ustoupit; touha žít) nebo příslovcem (cesta domů). Pokud je příslovcem charakterizováno přídavné jméno nebo příslovce, považuje se to v češtině za rozvíjení větného členu příslovečným určením (zcela přesný, zcela přesně).

6.2.1. Epiteton

Jestliže řídicím slovem (determinanto) je přídavné jméno nebo příslovce, pak charakterizující epiteton má tvar příslovce (tre utila - velmi užitečný; iom peza - trochu těžký; terure malfacila - strašně nesnadný; - tre utile; iom peze; terure melfacile). Je-li determinantem podstatné jméno (nebo zastupující zájmeno), pak charakterizující epiteton může mít tvar přídavného jména (la blanka domo - bílý dům; fluganta birdo - letící pták; lingvo internacia - jazyk mezinárodní; nenio nova - nic nového; io interesa - něco zajímavého) nebo podstatného jména (mia amiko Petro - můj přítel Petr; la nomo Johano - jméno Jan; sportistoj-esperantistoj - sportovci-esperantisté). Uprostřed mezi nimi stojí přídavné jméno použité ve funkci podstatného jména (ankaŭ ni, stultaj, faris tion - také my, hloupí, jsme to udělali; la knabino, la senkulpa, sciis nenion - dívka, ta nevinná, nic nevěděla). Substantivní epiteta jsou: apozice (apozicio), ekvivalent (ekvivalento) a nominace

(nominacio). O apozici hovoříme tehdy, když druhé podstatné jméno označuje širší třídu předmětů a tím vyjadřuje kvalitu prvního podstatného jména či zájmena (li, la mizerulo, ne povas la aferon kompreni - on, nuzák, nemůže tu věc pochopit; la poeto, la granda filo de nacio, verkis poemon - básník, velký syn národa, napsal báseň). O ekvivalentu budeme mluvit tehdy, když obě podstatná jména mají význam a přesně stejným významem a rozsahem (la makropo aŭ kanguruo povas esti dresata - klokan neboli kangura může být drezúrován). Nominace je podstatné jméno, které předkládá jméno předcházejícího návěští (la urbo Parizo - město Paříž).

6.2.1.1. Adjektivní epiteton

Adjektivní epiteton má stejnou formu jako charakterizované podstatné jméno (mia bona libro - miaj bonaj libroj - mian bonan libron - miajn bonajn librojn). Když jedno adjektivní epiteton charakterizuje zároveň více podstatných jmen, musí samo stát v množném čísle (belaj domo kaj ĝardeno - krásný dům i zahrada). Množné číslo však není povinné u přivlastňovacího zájmena (mia domo kaj ĝardeno) a u abstrakt (granda laboro kaj penado por Esperanto - velká práce a námaha pro esperanto). Když několik epitet charakterizuje podstatné jméno v množném čísle, avšak každé z nich se vztahuje samostatně jen k jednomu podmětu, pak stojí v čísle jednotném (la angla kaj franca lingvoj - anglický a francouzský jazyk). Epiteton ve tvaru přičestí může být nahrazeno vztažnou větou vedlejší (la laboranta junulo / la junulo, kiu laboras - pracující mladík/ mladík, který pracuje); pokud charakterizuje podstatné jméno v akuzativu, stojí také v akuzativu, i když má samo přímý předmět (li prenis panon havantan rondan formon - vzal chleba mající kruhový tvar). Přesto je nutno rozlišovat: mi vidis rokon leviĝantan el la maro - viděl jsem skálu zvedající se nad mořem (která se tyčí nad mořem - trvalý stav); mi vidis rokon, leviĝanta el la maro - viděl jsem skálu, jak se právě zvedá z moře (v okamžiku, kdy byla z moře vyzdvížena - chvilkový děj); mi vidis almozulon petantan almozon - viděl jsem chudáka prosícího o almužnu (o kterém vím, že se živí vyprošováním almužny); mi vidis mizerulon almozpetanta panon - viděl jsem chudáka žebrať o chléb (právě v okamžiku, kdy někoho prosil o chléb). Bez akuzativu se nejedná o epiteton, nýbrž o doplněk.

6.2.1.2. Apozice (přístavek)

Apozice stojí hlavně po zájmenech a vlastních jménech (kaptu lin, kanajlon! - chytněte ho, darebáka!; mi, kompatindulo, ne kulpis pri tio - já ubožák to nezavinil; ĉu vi konas Rembranton, majstron de majstroj? - znáte Rembranta, mistra nad mistry?), ale také po některých podstatných jménech (li invitis sian amikon, tiun ŝercemulon - pozval svého přítele, toho šprýmaře). Často ji nacházíme jako shrnutí (verkado de libroj kaj artikoloj, gvidadoj de kursoj, redaktado de gazetoj - kia granda laboro! - psaní knih a článků, vedení kurzů, redigování časopisů - jaká velká práce!). Přívlastek se shoduje i v čísle i pádě s charakterizovaným slovem (kaptu ilin, kanajlojn! - chytte je, darebáky!), avšak předložka je opakována pouze v patetické větě (por li, por mia amiko, mi faris tion - pro něho, pro svého přítele, jsem to udělal), ne však ve větě obyčejné (por Petro, mia bona amiko, mi faros tion - pro Petra, mého dobrého přítele, to udělám). Apozice stojí v množném čísle, pokud charakterizuje více věcí (mi kaj li, bonaj konatoj, iris kune - já a on, dobří známí, jsme šli spolu), avšak většinou v jednotném čísle, jedná-li se o souhrn (multaj vojaĝoj - mia granda revo - mnoho cest - můj velký sen). Přístavek může být tak blízky určovanému slovu, že se s ním téměř slévá do jednoho slova (kuracistoj-esperantistoj - lékaři-esperantisté). Obě slova však podléhají skloňování (kuracistojn-esperantistojn; al kuracistoj-esperantistoj).

6.2.1.3. Ekvivalent

Ekvivalenty jsou spojovány výrazy "nome, alinome, aŭ, tio estas" (Samuel Clemens, alinome Mark Twain, estis granda verkisto - Samuel Clemens, jinak zvaný Mark Twain, byl velký spisovatel; lia devo, t.e. lia helpo al vunditoj, estas bezonata - jeho povinnost, t.j. pomoc zraněným, je potřebná). Spojuje-li spojka Aŭ ekvivalenty, člen se neopakuje (la agrokulturo aŭ terkulturado bone prosperas - zemědělství neboli rolnictví dobře prosperuje), kdežto při použití ve vztahu vylučovacím se člen používá (ĉu vi rompis la vazon aŭ la teleron? - rozbil jsi vázu nebo talíř?). Po dvojtečce se objevuje shrnující ekvivalent, která ale neshrnuje vypočítávání jako shrnující apozice, nýbrž shrnuje definici (la plej nobla sento de la homo: la amo - nejušlechtilejší čin člověka: láska). Ekvivalenty se vždy shodují v pádě (li faris tion por homo la plej kara, nome por sia patrino - udělal to pro člověka nejdražšího, totiž pro svou matku), a to i při vyjmenovávání (mi amas ĉiujn fruktojn: pomon, ĉerizon, prunon ktp. - mám rád každé ovoce: jablko, třešni, švestku atd.). Abychom se vyhnuli těžkopádnému opakování stejného pádu při vyjmenovávání, můžeme odstranit akuzativ, když vložíme "ili estas" (mi amas ĉiujn fruktojn; ili estas: pomo, ĉerizo, pruno ktp.), můžeme jednoduše vynechat koncovku směrovou (la substantiva epiteto dividiĝas en tri partojn: apozicio, ekvivalento kaj nominacio) a předložku můžeme nechat nevyjádřenu (mi parolis pri du amikoj, Petro kaj Paŭlo - hovořil jsem o dvou přátelích, Petrovi a Pavlovi).

6.2.1.4. Nominace

Nominace existuje ve tvaru názvu (lia frato Petro - jeho bratr Petr), ve tvaru citace (la vorto "amo" - slovo "láska") nebo ve tvaru oslovení (helpu min, Petro - pomoz mi, Petře).

a) Název (nomesprimo)

Název může být bezprostředně vázán k charakterizovanému výrazu (lia filo Karlo - jeho syn Karel) nebo se může osamostatnit, být zdůrazněný (lia filo, Karlo - jeho syn, Karel). Osamostatnělý název se shoduje v pádě s charakterizovaným slovem (mi renkontis lian filon, Karlon - potkal jsem jeho syna, Karla), pokud nejedná o název neasimilovaný (mi renkontis lian filon, Charles - potkal jsem jeho syna, Charlesa). Bezprostředně vázaný název (přívlastek těsný) se může v pádech shodovat (mi renkontis lian filon Karlon), avšak v poslední době praxe dává přednost tomu, že se název neskloňuje (mi renkontis lian filon Karlo; pruntedonu al mi gazeton Starto - půjč mi časopis Starto; ili enveturis en la urbon Parizo - vjeli do města Paříže). Jestliže se název neshoduje s charakterizovaným slovem, je věta jasnější (li aĉetis la libron Libro de amo - koupil knihu Kniha lásky). V dvojnásobných názvech se objevují oba principy najednou (ŝi prezentis sian edzon, sinjoron doktoron Petro Franko - představila svého manžela, pana doktora Petra Franka). Volná nebo těsná vazba přívlastku ve tvaru názvu může způsobit změnu smyslu věty (ni estis tie jam trian tagon, lundon - byli jsme tam už třetí den, a to bylo pondělí; ni estis tie jam trian tagon lundo - byli jsme tam už třetí pondělek). Jako nominace se používají i názvy divadel, ulic a institucí (Teatro Smetana - Smetanovo divadlo; strato Žitná - Žitná ulice; universitato Humboldt - Humboldtova univerzita). Je možno pořadí slov obrátit (Smetana-teatro; Žitná-strato; Humboldt-universitato), někdy je možno dát vlastnímu jménu tvar přídavného jména (Karola universitato - Karlova univerzita), avšak nelze použít předložku DE, protože by označovala majitele budovy (teatro de Smetana divadlo patříci nějakému Smetanovi).

b) Citace (citaĵo)

Před citacemi se objevují slova "nomo, titolo, vorto" apod., avšak často jsou jsou vypouštěna (Li diris: Ne! - kaj forkuris. Ĥekl: Ne! a utekl.). Citace je vyznačena uvozovkami (neniam uzu la titolon "moŝto" - nikdy nepoužívejte titul "výsost"), odlišným písmem (la pronomo ONI - zájmeno ONI), přívlastňovací předložkou (ni ĉiuj konas la nomon de Zamenhof - všichni známe Zamenhofovo jméno), závorkami (la difinita artikolo (la) estas uzata ... - určitý člen (la) je používán ...) nebo prostě není vyznačena písemně, pouze hlasem (li akceptis titolon inĝeniero -

přijal titul inženýr). Citací může být i věta (lia aserto "ŝi estas bela" ne estas prava - jeho tvrzení "ona je krásná" neodpovídá pravdě).

c) Oslovení (vokativo)

Oslovení se vždy odděluje čárkami od ostatní věty. Má vždy tvar 1. pádu, avšak bez určitého členu (Porovnejte: Knaboj, helpu min! Chlapci, pomozte mi. - La knaboj helpu min! At' mi chlapci pomohou. - Mi amas vin, infanoj. Mám vás rád, děti. - Mi amas la infanojn Mám rád děti.). Zdůrazňovací citoslovce "ho" stojí uzavřeno mezi čárkami společně s oslovením (mi savos vin, ho mia kara - zachráním tě, ach má milá), zatímco zdůrazňující zájmeno "vi" stojí mimo (Vi, Manjo, ĉu vi amas min? Ty, Máňo, miluješ mne?)

6.2.2. Supplement

Suplementy determinují podstatná jména (knabino el Parizo - dívka z Paříže), přídavná jména (preta je ĉio - připraven ke všemu), příslovce (responde vian leteron - odpovědí na váš dopis) nebo slovesa s infinitivem (viziti najbaron - navštívit souseda) nebo slovesa ve tvaru přičestí (havanta amikon - mající přítele). U charakterizovaných podstatných jmen je nutno rozlišovat mezi slovesnými (manĝado de la kato - jení kočky; frapo sur la orelo - rána na ucho) a věcnými (domo de la pastro - dům kněze; majstro de la arto - mistr umění).

6.2.2.1. Suplementy věcných substantiv

Suplementy těchto substantiv (aĵ-substantivoj) mají tvar podstatného jména s předložkou (glaso de vino - sklenice na víno), přídavného jména (vina graso - vinná sklenice) nebo složeniny (vinglaso). Přídavné jméno nebo složenina jsou jen vnější forma, která nemění syntaktickou (skladebnou) hodnotu suplementu. Suplementy vyjadřují vlastnictví (libro de Petro - Petrova kniha; amiko de Paŭlo - Pavlův přítel; la piedo de seĝo - noha židle; filo de amiko - syn přítele; la situacio en Eŭropo - situace v Evropě; prezo de pano - cena chleba), původ (muziko de Mozart - Mozartova hudba; miraklo de arkitekturo - zázrak architektury; libro el la angla lingvo - kniha z angličtiny; akvo el putro - voda ze studny; vizitanto el Londono - návštěvník z Londýna; unu el lernantoj - jeden z žáků), složení (bukedo de floroj - kytice květů; skatolo el papero - krabice z papíru; salajro de du mil kronoj - plat dva tisíce korun; spegulo en tri pecoj rompita - zrcadlo rozbité na tři kusy; spegulo el tri pecoj farita - zrcadlo zhotovené ze tří kusů; la modo de grandaj ĉapeloj - móda velkých klobouků), vztah (drezisto de leonoj - krotitel lvů; pozicio de direktoro - pozice ředitele; libro pri lingvoj - kniha o jazycích; glasoj por vino - sklenice na víno; profesoro ĉe universitato - profesor na univerzitě), popis (kampo de batalo - bitevní pole; homo de granda talento - člověk velkého talentu; virino kun bluaj okuloj - žena s modrými očima; homo en frako - člověk ve fraku; akuzativo kun infinitivo - akuzativ s infinitivem; akuzativo sen prepozicio - akuzativ bez předložky; kuracisto malgraŭ volo - lékařem proti své vůli), místo (la arbo antaŭ la domo - strom před domkem; la batalo apud Prago - bitva u Prahy, t.j. bitva na Bílé hoře; Frankfurto sur Majno; la vojo ĝis la rivero - cesta až k řece; la trajno al Vieno - vlak na Vídeň; la vojo el Varsovio - cesta z Varšavy), čas (helpo en bona momento - pomoc v dobré chvíli; kamaradoj de mia infanaĝo - kamarádi mého dětství; la dimanĉo antaŭ novjaro - neděle před Novým rokem; tri jaroj post la milito - tři roky po válce; la tagoj ekde dimanĉo ĝis ĵaŭdo - dny od neděle do čtvrtka), míru (peco da pano - kus chleba; bukedo da rozoj - kytice růží; 600 frankoj da rento = rento de 600 frankoj - 600 franků důchodu = důchod 600 franků; parto de jaro - část roku; la metalo konsistas el du trionoj de oro kaj unu triono de arĝento - ten kov se skládá ze dvou třetin ze zlata a z jedné třetiny ze stříbra) a distribuci (trupoj po 100 soldatoj - oddíly po 100 vojácích; du premioj po cent frankoj - dvě prémie po 100 francích; kvin pecoj da drapo po tri metroj kontraŭ 20 kronoj por metro

- pět kusů sukna po třech metrech za 20 Kč za metr). Mnohé suplementy je možno přeměnit na přídavná jména (profesoro ĉe universitato = universitata profesoro - profesor na univerzité = univerzitní profesor), avšak ne všechny (la diagnozo de malsano - diagnóza nemoci; ne však: la malsana diagnozo - nemocná diagnóza).

6.2.2.2. Suplementy slovesných substantiv

Suplementy těchto podstatných jmen (ad-substantivoj) přijímají podobu podstatného jména s předložkou (edukado de infanoj - výchova dětí), se směrovou koncovkou (veturo en la urbon - jízda do města; reveno hejmen - návrat domů), přídavného jména (pastra beno - kněžské požehnání), infinitivu (deziro gajni en loterio - přání vyhrát v loterii) nebo věty (deziro, ke li gajnu en loterio - přání, aby vyhrál v loterii).

a) Předložkový suplement - nejčastěji se používá předložka DE (manĝado de la kato - jezení kočky; kondamno de la juĝisto - odsouzení soudce), avšak tento způsob neukazuje, zda se jedná o vykonavatele děje (kočka jí, soudce odsuzuje) nebo o trpitele (kočka je jezena, soudce je odsouzen). Podobný účinek mají přivlastňovací zájmena (ŝia murdo - její vražda - vraždila nebo byla zavražděna?). Vykonavatele jasněji ukazuje výraz FARE DE nebo FAR (manĝado fare de la kato, kondamno fare de la juĝisto, murdo fare de ŝi = manĝado far le kato, kondamno far la juĝisto, murdo far ŝi), avšak označit jednoznačně trpitele děje je mnohem problematičtější a třebaže se objevilo několik návrhů (manĝado la katon; mongado de la katon; manĝado per la kato apod.), žádný z nich se v praxi zatím neujal. Ale: u některých sloves je možno přímý předmět nahradit nepřímým (danki iun = dankci al iu - poděkovat někomu) a pak je výhodné používat příslušnou předložku i u podstatného jména (abono al io - předplácení něčeho; abomeno pri io - hnus z něčeho; aspiro je io - dychtění po něčem; atako kontraŭ iu - útok na někoho; eduko por iu - výchova někoho; indigno pro io - rozhořčení kvůli něčemu; konsento kun iu - souhlas s někým; frapo sur ion - úder na něco; venko super io - vítězství nad něčím atd.). Avšak tyto prostředky nejsou použitelné vždy (kondamno al juĝisto - odsouzení soudce; avšak: manĝado al la kato - jídlo pro kočku, našup pro kočku). Vykonavatele a trpitele je možno vyjádřit i zároveň (manĝado de rato far kato - jezení krysy kočkou), někdy i nástrojem (baro de korto per branĉo far la patro - zahrazení dvora větvemi, provedené otcem).

b) Akuzativní suplement je používán pro vyjádření směru (mia vojaĝo Hispanujon - má cesta do Španělska; dum la irado hejmen - cestou domů; grimpado supren - šplhání nahoru).

c) Adjektivní suplement může být bez předpony (pastra beno - kněžské požehnání; mara vojaĝo - mořská cesta) nebo s předponou (perŝipa vojaĝo - cesta lodí; porinfana literaturo - dětská literatura) nebo vytvořen jako složenina (bluokula knabino - modrooká dívka). Adjektivní suplement je výhodný při kombinaci s dalšími suplementy (risko de aeroplana fuĝo eksterlanden - riziko letadlového útěku do ciziny).

d) Infinitivní suplement se tvoří z infinitivního předmětu jiného slovesa (li ordonis ataki / lia ordono ataki - rozkázal útočit / jeho rozkaz útočit); bývá působivější než substantivní suplement (lia ordono al atako - jeho rozkaz k útoku). Také po slovesných výrazech rovnocenných s prostým slovesem (havi bezonon = bezoni - mít potřebu = potřebovat; senti la devon = devi - cítit povinnost = muset) bývá užíván infinitivní suplement (mi havas bezonon paroli kun vi - mám potřebu mluvit s vámi; mi sentas mian devon helpi al li - pocítuji svou povinnost pomoci mu). Z předložek může stát před infinitivním suplementem pouze POR (mia alveno por helpi vin - můj příchod, abych vám pomohl; estas tempo por batali - je čas bojovat), SEN (mia foriro sen helpi vin - můj odchod, aniž jsem vám pomohl), ANTAŬ OL (mia helpo antaŭ ol foriri - má pomoc, než jsem odešel), POST OL

(mia helpo post ol alveni - má pomoc poté, co jsem přišel) a ANSTATAŬ (manĝado ansgataŭ labori - jezení místo práce).

e) Větný suplement (la decido, ke oni ne akceptu virinojn - rozhodnutí, aby se nepřijímaly ženy) je v podstatě přívlastková věta vedlejší, proto bude podrobně probírána ve skladbě souvětí.

6.2.2.3. Suplementy přídavných jmen

Suplementy přídavných jmen mohou mít tvar příslovce (abisme stulta - propastně hloupý), podstatného jména (tri paŝoj distanca de mi - tři kroky vzdálen ode mě), infinitivu (kapabla muziki - schopný muzicírovat) a věty (trankvila, ke ĉio estas en ordo - klidný, že je vše v pořádku).

a) Příslovečný suplement se tvoří většinou ze substantivního kořene a vyjadřuje srovnání (horloĝe akurata - přesný jako hodinky; urse forta - silný jako medvěd), ostatní příslovce nejsou suplementy, nýbrž epiteta (brile verda - leskle zelený; tre agrabla - velmi příjemný).

b) Substantivní suplement má tvar buď akuzativní (homo du metrojn alta - člověk dva metry vysoký; parolado du horojn longa - přednáška dvě hodiny dlouhá; knabo dek jarojn aĝa - chlapec deset let starý; vilaĝo dek kilometrojn malproksima - vesnice deset kilometrů vzdálená) nebo předložkový s předložkou JE (esti pli peza je du kilogramoj - být těžší o dva kilogramy; pli alta je tuta kapo - vyšší o celou hlavu; kripla je dekstra mano - zmrzačený na pravou ruku; riĉa je herbo - bohatý na trávu; inda je honoro - hodný cti; kapabla je ĉio - schopný ke všemu; feliĉa je amo - šťastný na lásku), s předložkou AL (avida al mono - chtivý peněz; inklina al timo - náchylný ke strachu; inklina al homoj - náchylný k lidem; parenca al Petro - příbuzný s Petrem), s předložkou DE (malproksima de la urbo - vzdálený od města; pala de timo - bledý strachem), s předložkou KONTRAŬ (imuna kontraŭ infekto - imunní proti infekci), s předložkou KUN (familiara kun ĉiuj - důvěrný se všemi; identa kun la serĉata krimulo - identický s hledaným zločincem), s předložkou POR (bezonata por sportisto - potřebný pro sportovce; kara por patrino - drahý matce; necesa por soldato - nutný pro vojáka), s předložkou PRI (certa pri sukceso - jistý úspěchem; kontenta pri sia faro - spokojený svým činem). Po stejném přídavném jménu je možno použít podle významového odstínu různé předložky (aĝo responda por edziniĝo - věk na vdávání; tiuj informoj ne estas respondaj al la unuaj - tyto informace neodpovídají těm prvním; pri tio estas responda antaŭ Dio - za to je odpovědný před Bohem).

c) Infinitivní suplement se vyskytuje málokdy (ema paroli - toužící mluvit; inklina kredi - náchylný věřit; kapabla kanti - schopný zpívat; preta respondi - připraven odpovídat; feliĉa revidi siajn amikojn - šťasten, že vidí své přátele; kontenta ricevi kelkajn panpecojn - spokojen, že dostal pár kousků chleba).

d) Větný suplement se používá pro srovnání (same granda kiel Petro = same granda, kiel granda estas Petro - stejně velký jako Petr; malpli granda ol Petro - menší než Petr) nebo vysvětlení (feliĉa, ke ĉio bone finiĝis - šťasten, že vše dobře dopadlo).

6.2.2.4. Suplementy příslovčí

Mají tvar příslovce vytvořeného ze substantivního kořene (infane naive = naive kiel infano

- dětsky naivně), nebo podstatného jména v akuzativu (responde vian leteron - odpovídá na váš dopis; danke vian helpon - díky vaší pomoci) nebo podstatného jména s předložkou (responde al via letero; bruo kaŭze de ekstaro de ĉiuj studentoj - hluk způsobený povstáním všech studentů) nebo věty (ŝi kantas pli pure ol ŝia fratino = ol kantas ŝia fratino - zpívá čistěji než její sestra; same kiel li faris tion, ankaŭ mi subskribis la peticion - stejně, jako to uděl on, i já jsem podepsal tu petici).

6.2.2.5. Suplementy sloves

Jsou to v podstatě předměty infinitivu, přičestí nebo přechodníku, jsou-li použity v jiné než přísudkové funkci (viziti amikojn estas afero de ĝentileco - navštívit přátele je věcí zdvořilosti; domo, havanta tri fenestrojn - dům mající tři okna; donacinta libron al la infanoj - darovavši knihu dětem; homo fervore laboranta - člověk horlivě pracující; ne sciante, kio okazos ... - nevědouce, co se stane ...).

6.3. Větná skladba

Věta (propozicio) je způsob vyjádření nejjednodušší činnosti ducha: soud (juĝo). Vždy se skládá alespoň ze dvou prvků: podmět (subjekto), o kterém něco tvrdíme a přísudku (predikato), který vyjadřuje obsah tvrzení. Často jsou tyto prvky ve větě nevyjádřeny, ale přesto chápány: Kiu laboras? Petro (= Petro laboras) - Kdo pracuje? Petr (= Petr pracuje); Skribu (= Vi skribu) - Piš (= Ty piš); For! (= Vi iru for!) - Pryč (= Ty jdi pryč!). Dějová věta (ag-propozicio) vyjadřuje nějaký děj (li laboras - on pracuje; rigardu tien - podívej se tam; mi ne dirus tion - neřekl bych to), kvalitativní věta (ec-propozicio) přisuzuje podmětu nějakou kvalitu (li estas knabo - on je chlapec; hundo ne estas birdo - pes není pták; la patro estas sana - otec je zdrav). Ve větě se mohou objevit také předměty přímé a nepřímé (objektoj rektaj kaj nerektaj), vyjadřující to, na co je děj směřován (aĉeti libron por la patro - koupit knihu otci), dále různá příslůvečná určení (adjektoj) ukazující okolnosti děje nebo přisuzování kvality (labori vespere en la ĉambro - pracovat večer v pokoji; esti sana nun - být zdrav nyní) a konečně doplňky (predikativoj), což jsou přisuzované kvality ("sana, reĝo" ve výrazech "esti sana, esti reĝo - být zdrav, být král").

6.3.1. Podmět

Osoba nebo věc, jejíž čin, stav nebo existence je vyjadřována, se nazývá podmětem. V rodě činném je vykonavatelem (la tapiŝo kovras la plankon - koberec kryje podlahu), v trpném rodě je trpítelem (la tapiŝo estas batita - koberec je vyklepán). Podmětem může být podstatné jméno (la knabo laboras - chlapec pracuje), zájmeno ve funkci jména (ĉiu laboras - každý pracuje), zájmeno ve funkci reprezentanta (la knabo laŭboras, kiam li volas - chlapec pracuje, kdy chce), infinitiv (labori al li ne plaĉas - pracovat se mu nelíbí), různé větné prvky (multe da knaboj laboras - mnoho chlapců pracuje; ĉiu "li" havas sian "ŝi" - každé "on" má své "ona") nebo celá věta (kiu emas, laboras - komu se chce, pracuje). Má-li jeden podmět více sloves v souřadném vztahu, není nutno jej opakovat (li laboras, manĝas kaj trinkas, sed ne amas - pracuje, jí a pije, ale nemiluje), čemuž se říká elipsa. Elipsa se však nemá používat po teče (Li laboras, manĝas kaj trinkas. Sed li ne amas.). Když sloveso stojí v infinitivu, podmět zůstává nevyjádřen, avšak okolní text na něj ukazuje (mi ne scias kion fari = kion mi faru - nevím co dělat). Předmět přísudkového slovesa může být zároveň

podmětem slovesa nepřísudkového (lasu min respiri = lasu min, por ke mi respiru – nech mě vydechnout; ordonu al li purigi la ŝuojn – poruč mu vyčistit boty). Tento předmět–podmět někdy zůstává nevyjádřen (ordonu purigi la ŝuojn = ordonu al iu purigi la ŝuojn). Sloveso ve tvaru přechodníku má povinně stejný podmět jako přísudkové sloveso (laborante li kantis = dum li laboris, li kantis), zatímco přičestí se shoduje s determinovaným podstatným jménem (la aĉetanta sinjoro perdis monujon / mi atentigis la aĉetantan sinjoron pri la perdo – nakupující pán ztratil peněženku / upozornil jsem toho nakupujícího pána na ztrátu). Děj může být vyjádřen podstatným jménem, pak podmět děje má formu suplementu (mia deziro famiĝi = mi deziras, ke mi famiĝu – mé přání proslavit se; forestado de la knabo estis rimarkita = estis rimarkita, ke la knabo forestas – nepřítomnost toho chlapce byla povšimnuta; oni aŭdis kantadon = oni aŭdis, ke iu kantas – bylo slyšet něčí zpěv).

6.3.1.1. Shoda s podmětem

Esperantské sloveso není obměňováno v čísle ani osobě podle jednotlivých podmětů. Pouze přičestí ve složeném čase se shoduje s podmětem v čísle (mi estis kaptita / ni estis kaptitaj – byl jsem chycen / byli jsme chyceni).

Zvratná zájmena SI a SIA se neshodují s podmětem ani v čísle ani v pádě, avšak vždy se vztahují k podmětu, kdežto zájmena LI, ŜI, ĜI, ILI se vztahují k něčemu / někomu jinému než k podmětu (li aĉetis tion por si / li aĉetis tion por li – koupil si to pro sebe / koupil to pro něj; ŝi venis kun sia amiko ŝi venis kun ŝia amiko – přišla se svým přítelem / přišla s jejím přítelem). V první a druhé osobě se zvratná zájmena nepoužívají (mi aĉetis tion por mi, ni aĉetis tion por ni, vi aĉetis tion por vi – koupil jsem to pro sebe, koupili jsme to pro sebe, koupili jste to pro sebe). Také po kiu je osoba zachována: vi, kiu faris tion por vi mem – ty, který jsi to udělal pro sebe samého (ne por si mem). Přesto u „několika z mnoha je nutno rozlišovat: du el ni alportis siajn librojn – dva z nás přinesli své knihy (knihy patřící jen těm dvěma); du el ni alportis niajn librojn – dva z nás přinesli naše knihy (knihy nás všech). Složeniny s předponou SIN- se nemění podle osoby (mi estas singardema – jsem opatrný; via singardemo – tvá opatrnost), kdežto složeniny s předponou SIA- se shodují s osobou (mi konsentas miaflanke – souhlasím ze své strany; ni konsentas niaflanke, vi konsentas viaflanke, li konsentas siaflanke. Zvratné zájmeno nemůže být samo podmětem ani nemůže charakterizovat podmět, ale může charakterizovat suplement podmětu (Petro jak lia frato laboris).

Zvratné zájmeno se vztahuje k podmětu nejbližše vyjádřeného děje. Děj může být vyjádřen i infinitivem (la sinjoro ordonis al la servisto vesti lin – pán nařídil sluhovi obléci ho, obléci pána; la sinjoro ordonis al la servisto vesti sin – pán nařídil sluhovi obléci se, obléci sluhu), přičestím (la komponisto vidis knabon kantata lian kanton – skladatel viděl chlapce zpívat jeho píseň, píseň skladatelovu; la komponisto vidis knabon kantata sian kanton – skladatel viděl chlapce zpívat svou píseň, píseň chlapcovu) nebo slovesným podstatným jménem (Marie akceptis de Petro konfeson pri amo al ŝi – Marie přijala od Petra vyznání lásky k ní, k Marii; Maria ricevis de Petro konfeson pri amo al si - Marie dostala od Petra přiznání lásky k sobě, lásky k Petrovi). Toto pravidlo se ovšem nevztahuje na substantivní přičestí, která už nevyjadřují děj, nýbrž osobu (la verkisto petas la legantojn pri ilia atento - spisovatel prosí čtenáře o pozornost).

Vzájemnost dvou nebo více podmětů je vyjadřována výrazy "unu la alian" (ili amas unu la alian - milují jeden druhého; la popoloj batalas unu kontraŭ la aliaj - národy bojují jeden proti druhým), "sin reciproke" (ili amas sin reciproke - milují se navzájem; la popoloj batalas kontraŭ sin reciproke - národy bojují proti sobě navzájem) nebo "inter si" (la judoj geedziĝas inter si - židé se berou mezi sebou; vivis inter si harmonie - žít mezi sebou harmonicky).

6.3.1.2. Bezpodmětné věty

Bezpodmětné věty mají podmět buď pouze nevyjádřený, ale pocíťovaný (legu la libron = vi legu la libron - čti tu knihu = ty čti tu knihu; ne fumi = oni ne fumu - nekouřit = ať zde nikdo nekouří) nebo nemají podmět vůbec, protože děj nevzbuzuje představu vykonavatele (pluvas - prŝi; neĝas - sněží; hajlas - padají kroupy; fulmas - blýská se; tondras - hřmí; komencas pluvi - začíná pršet; ĉesas neĝi - přestává sněžit; tagiĝas - rozednívá se; estas bele - je hezky; necesas - je třeba; temas - jedná se o; eblas - lze atd.). Přesto některá z těchto sloves mohou mít podmět (akvo pluvis sur lian kapon - voda prŝela na jeho hlavu; la libro temas pri la muziko - kniha pojednává o hudbě; la kugloj hajlis sur la domon - kulky zasypaly dům jako krupobití; onia voĉo tondris - jeho hlas hřměl). Některá slovesa vyjadřují svůj podmět vedlejší větou (ŝajnas, ke pluvas - zdá se mi, že prŝi; plaĉas al mi, ke vi venis - líbí se mi, že jste přišel).

6.3.2. Přísudek

Přísudek vyjadřuje ve větě čin nebo stav nebo přisuzuje kvalitu.

a) Čin je nejčastěji vyjadřován slovesem (li laboras - pracuje; ne fumu - nekuřte; ne elklini sin el la fenestroj - nevyklánějte se z oken), může však být vyjádřen i jinými prostředky (ĉiti! ŝŝ! hot! ek! for! teren! la kapoj dekstren). Dějové věty často používají v otázce nebo při zvoláních infinitiv jako přísudek (Kion fari? Co dělat? Ĉu esti aŭ ne esti? Být či nebýt? Labori dimanĉe! Pracovat v neděli! Bicikli en via aĝo! Jezdit na kole ve vašem věku! Někdy vynecháváme podmět, jindy přísudek, někdy oboje (for la militon! - pryč s válkou! venis, vidis, venkis - přišel, viděl, zvítězil; ĉiu por si mem - každý sám pro sebe; multe en kapo, nenio en poŝo - mnoho v hlavě, nic v kapse; bonan tagon - dobrý den; nur ne tion! jen to ne!).

b) Přísudek kvalitativních vět se vždy skládá ze dvou částí (esti reĝo - být král; trovi bone - shledat dobrým; ŝajni saĝa - zdát se moudrým; esti de meza kresko - být středního vzrůstu): z doplňku, který vyjadřuje kvalitu (reĝo, bona, saĝa, de meza kresko), a ze sponového slovesa, což je slovesné pojítko (esti, trovi, ŝajni). Jako doplňky (predikativoj) mohou sloužit přídavná jména (la domo estas granda - dům je velký; mi trovis la vinon bona - shledal jsem to víno dobrým; li ŝajnigis sin saĝa - předváděl se moudrým; tio estas danĝera - to je nebezpečné), podstatná jména (la hundo estas besto - pes je zvíře; Petro iĝis reĝo - Petr se stal králem; tio montriĝis kiel eraro - to se ukázalo jako chyba; li estis elektita kiel prezidanto - byl zvolen jako předseda), předložkové pády (mia fratino estas de alta kresko - má sestra je velkého vzrůstu; tiu bildo estas de Rembrandt - ten obraz je od Rembrandta; ĉu tiu libro estas por mi? - je ta kniha pro mě?) nebo infinitivy (li ŝajnas heziti - zdá se, že váhá; la elekto estas por vi venki aŭ morti - máš na vybranou vyhrát nebo zemřít; loĝi en tiu vilaĝo estas kvazaŭ morti - bydlet v té vesnici je jako umřít). Zvláštním případem použití doplňku je ve složených časech přičestí (mi estas sktibanta - jsem píšící, píšu; la letero estas skribita - dopis je napsán. V bezpodmětných větách adjektivní doplňky dostávají tvar příslovce (tio estas danĝera / estas danĝere - to je nebezpečné / je nebezpečno; ĝi estas skribita / estas skribite - to je napsané / je napsáno), avšak po "ŝajnas" je možno přídavné jméno ponechat (ŝajnas stranga - ŝajnas esti stranga - zdá se divně).

Jako spona (kopulo) se nejčastěji používá "esti", avšak i jiná slovesa. Tato slovesa vyjadřují počátek nového stavu (iĝi saĝa - stát se moudrým; fariĝi instruisto - stát se učitelem, montriĝi prava - ukázat se oprávněným; troviĝi senpova - ukázat se bezmocným; esti elektita, nomita, balotita kiel prezidanto - být zvolen za předsedu), trvání ve svém stavu (resti stultulo - zůstat hlupákem; konserviĝi freŝa - uchovat se čerstvým) nebo zdání (aperi kiel mensoganto - ukázat se lhářem; aspekti malfeliĉa - vypadat nešťastný; ŝajni embarasita - zdát se na rozpacích; vidiĝi trompulo - jevit se jako podvodník; mieni kiel malsanulo - tvářit se jako nemocný). Doplněk může dvě věty spojit v jednu (ŝi estis nuda kaj dancis / ŝi dancis nuda - byla nahá a tančila / tančila

nahá).

6.3.2.1. Přisuzovací doplněk

Přisuzování (atribuado) představuje čin ne jako objektivní, nediskutabilní pravdu (la vino estas bona - víno je dobré; la knabo estas ludanta - chlapec si hraje), nýbrž jako něčí subjektivní názor nebo dojem (mi trovas la vinon bona - shledávám to víno dobrým; mi vidis la knabon ludanta - viděl jsem toho chlapce si hrát). Přisuzovací doplněk charakterizuje ne podmět, nýbrž předmět věty, proto je nazýván také předmětový doplněk. Může být buď přímý (oni elektis lin deputito - zvolili ho poslancem) nebo nepřímý (oni elektis lin kiel deputiton - zvolili ho za poslance). Předmětný doplněk se shoduje s předmětem v čísle, ovšem v pádě jen po KIEL (oni elektis lin deputito - oni elektis ilin deputitoj - oni elektis lin kiel deputiton - oni elektis ilin kiel deputitojn). Přímý předmětný doplněk stojí vždy v 1. pádě, čímž se liší od předmětného epitetu.

Předmětné epiteton ukazuje trvalou vlastnost předmětu, zatímco předmětný doplněk vyjadřuje subjektivní chvilkový dojem způsobený činem. Porovnejte: mi vidis la domon verdan - viděl jsem ten dům, který je opravdu zelený; mi vidis la domon verda - viděl jsem ten dům zelený, jako by byl zelený, zdál se mi být zelený; li pentris knabinon bluokulan - namaloval dívku modrookou (která je opravdu modrooká); li pentris la knabinon bluokula - namaloval tu dívku modrookou (na obraze má modré oči, ve skutečnosti ne); mi vidis malriĉulon almozpetantan - viděl jsem chudáka žebravého (který se živí žebráním; mi vidis la malriĉulon almozpetanta - viděl jsem toho chudáka žebrat (zrovna když žebral). Předmětné epiteton lze uzavřít mezi člen a podstatné jméno, kdežto předmětný doplněk stojí vně (mi vidas la verdan domon - mi vidas verda la domon; li pentris la bluokulan knabinon - li pentris bluokula la knabinon; mi vidis la almozpetantan malriĉulon - mi vidis almozpetanta la malriĉulon).

6.3.3. Předmět

Předmět je větný člen vyjadřující to, na co je děj nasměrován. Může být substantivní (deziri libron - přát si knihu), infinitivní (deziri kanti - přát si zpívat) nebo ve tvaru vedlejší věty (deziri, ke oni kantu - přát si, aby se zpívalo). Předměty jsou přímé (akuzativní), když děj přímo míří na předmět (marteli feron - kout kladivem železo; aĉeti libron - koupit knihu; trinki lakton - pít mléko), a nepřímé (předložkové), když se děj předmětu jen týká (paroli pri io - mluvit o něčem; diri al iu - říci někomu; akcepti de iu - přijmout od někoho). Nepřímé předměty jsou traktativní, když je pojednáváno o předmětu (paroli pri la patro - mluvit o otci; zorgi pri la infano - starat se o dítě), dativní, když je něco předáváno předmětu (diri al la patro - říci otci; aĉeti al la fratino - koupit sestře) a ablativní, když je něco oddělováno nebo odebíráno od předmětu (akcepti de iu - přijmout od někoho; preni de iu - vzít někomu). Předměty fixní se objevují povinně po některých slovesech (aparteni al iu - patřit někomu; - avšak ne: aparteni iun), zatímco předměty alternující se mohou volně střídat bez změny významu (danki iun - danki al iu - poděkovat někomu; atendi iun = atendi je iu - čekat někoho = čekat na někoho). Předměty různé (diversaj) se střídají měnící význam (kredi ion - věřit něco; kredi al iu - věřit někomu; kredi je iu - věřit v někoho). Přejodná slovesa tedy mohou být "fiksobjektaj, alternobjektaj, diversobjektaj". Slovesa jednosměrná (unudirektaj) mohou mít jen jeden předmět, přímý nebo nepřímý (ami iun - milovat někoho; zorgi pri iu starat se o někoho), slovesa dvousměrná (dudirektaj) mají jeden předmět přímý a jeden nepřímý (savi iun de iu - zachránit někoho před někým; diri ion al iu - říci někomu něco), slovesa trojsměrná (tridirektaj) mají jeden předmět přímý a dva nepřímé (kredi ion al iu pri iu - věřit někomu něco o někom). Žádné sloveso nemůže mít zároveň dva přímé předměty, proto některá dvousměrná slovesa mají dvě možnosti vyjádření téže myšlenky (instrui infanojn pri la matematiko / instrui la matematikon al infanoj - vyučovat děti o matematice / vyučovat matematiku dětem; peti najbaron pri pano / peti panon de najbaro - prosit souseda o chleba / prosit chleba od souseda; sciigi novaĵon al amiko / sciigi amikon pri novaĵo - oznámit novinku příteli / uvědomit přítele o novince). Infinitivní předmět

může sloužit jednou ve funkci přímého předmětu (mi permesis al li foriri = mi permesis al li foriron - dovolil jsem mu odejít), jindy nepřímého (mi instruis lin legi = mi instruis lin pri legado - učil jsem ho číst), konečně infinitiv sám může mít vlastní předměty (mi deziras legi libron al vi - přeji si číst vám knihu).

6.3.4. Příslowečné určení

Příslowečná určení jsou větné členy, které vyjadřují různé okolnosti děje nebo přisouzené vlastnosti. Mohou mít podobu příslovce (laŭte krii - hlasitě křičet; esti hejme - být doma; nevidate eniri - nepozorovaně vejít; kanti tage kaj nokte - zpívat ve dne v noci), akuzativu (veturi Pragon - jet do Prahy; pendigu lin kapon malsupren - pověste ho hlavou dolů; labori du horojn - pracovat dvě hodiny; esti alta du metrojn - být vysoký dva metry; veni la trian de majo - přijít třetího května), předložkového tvaru (labori de mateno ĝis vespero - pracovat od rána do večera; esti malseka de kapo ĝis piedoj - být mokrý od hlavy k patě; veni kun libro en la manoj - přijít s knihou v ruku; paŝo post paŝo li daŭrigis la laboron - krok za krokem pokračoval v práci; ili iris mano en mano - šli ruku v ruce) a infinitivu (venigi iun helpi - přivést někoho na pomoc; iru dormi - běž spát; antaŭ ol foriri adiaŭu lin - než odejdeš, rozluč se s ním; anstataŭ amuziĝi lernu - místo zábavy se uč). Druhy příslovených určení:

6.3.4.1. Příslowečné určení místa

Příslowečná určení místa (lokaj adjektoj) jsou poziční (antaŭ la domo - před domem; en la domo - v domě; apud la domo - vedle domu; hejme - doma) a pohybová (antaŭ la domon - před dům; en la domon - do domu; apud la domon - směrem vedle domu; hejmen - domů; al la domo - k domu; ĝis la domo - až k domu; tra la domo - domem; el la domo - z domu; de la domo - od domu). Pohyb je možno vyjádřit jen vzhledem k něčemu nehybnému, což může být buď pevný bod (iri al la domo) nebo pozice (iri al inter du domoj - jít do prostoru mezi dvěma domy). Pozice bývá často vyjádřena dvěma předložkami (tra inter kruroj - mezi nohama; de antaŭ la domo - z prostoru před domem; el sub la lito - zpod postele), avšak ne vždy (flugi super tegmento - letět nad střechou; kuri preter la domo laŭ la strato - běžet kolem domu ulicí). Je možno rozlišit tři druhy pohybů (demovo, almovo, tramovo), tedy pohyb od něčeho (veni de la kunveno - přijít ze schůze; eliri el la vendejo - vyjít z prodejny) k něčemu (veni al la kunveno - přijít na schůzi; eniri en la vendejon - vejít do prodejny) a skrze něco (iri tra la vendejo - projít prodejnou; flugi preter la arbaro - letět kolem lesa; marŝi laŭ la rivero - pochodovat podle řeky).

6.3.4.2. Příslowečná určení času

Příslowečná určení času (tempaj adjektoj) dělíme v esperantu na aktuální, která vyjadřují časový bod (mi naskiĝis la 6-an de marto - narodil jsem se 6. března; ĝi okazis ĉe la tagmanĝo - stalo se to při obědě; niam li faros tion - nikdy to neudělá) nebo minulost (ĝi okazis antaŭ tri semajnoj - stalo se to před třemi týdny), budoucnost (mi venos post tri tagoj - přijdu za tři dny) nebo trvání (dormi la tutan nokton - spát celou noc; en la daŭro de kelkaj minutoj - během několika minut); dále jsou příslowečná určení počátku (de nun - ode dneška; detiam - od tehdy; ekde la milito - od počátku války; de antaŭ la milito - od doby před válkou; de post la milito - od skončení války; labori de ĉirkaŭ la sesa matene - pracovat přibližně odšesti ráno), ukončení (mi ne forgesos vin ĝis la morto - nezapomenu na tebe do smrti; ĝis antaŭ du monatoj - až do doby před dvěma měsíci; ĝis post Kristnasko - až do doby po skončení vánoc; diboĉi ĝis ĉirkaŭ noktomezo - hýřit až přibližně do půlnoci) a vypočítávání (mi estis tie ĉi jam dufoje, nun mi venis triafojekaj mi esperas veni ankoraŭ

unufoje - byl jsem tam už dvakrát, nyní jsem přišel potřetí a doufám, že přijdou ještě jednou).

6.3.4.3. Příslovečná určení stavu

Příslovečná určení stavu (stataj adjektoj) charakterizují stav podmětu (li rajdis kun ĉapelo sur la kapo - jezdil s kloboukem na hlavě) nebo předmětu (li fidis ŝin kun granda hundo - viděl ji s velkým psem). Mohou mít buď formu ztotožňující (identiga subspeco) nebo vztahující (rilatiga subspeco): ŝiaj haroj pendis en pezaj plektoj - její vlasy visely v těžkých copech (vlasy a copy jsou označení téže věci, jsou totožné); li agis en granda kolero - jednal ve velkém hněvu (mezi ním a jeho hněvem je vztah, ne však totožnost). Příslovečná určení původu (originaj) vyjadřují stav před nějakou změnou (forĝi el glavo plugilon - vykovat z meče pluh; deveni el nobela familio - pocházet ze šlechtické rodiny; veki iun el dormo - probudit někoho ze spánku), zatímco příslovečná určení výsledku (rezultaj) stav po změně (nomumi iun kiel redaktoron - jmenovat někoho redaktorem; fariĝi sekretario - stát se tajemníkem; la feino ŝanĝiĝis en floron - víla se proměnilo v květinu; profundigi en legadon - pohroužit se do čtení; luli en dormon - ukolébat do spánku). Také doplňky mohou sloužit jako příslovečná určení výsledku (fariĝi kuracisto - stát se lékařem). Situační (situaciaj) příslovečná určení ukazují stav v pěti podobách: společenská (societaj) ukazují, s čím probíhá děj (mi manĝis la ovon kun pano - jedl jsem vejce s chlebem; li murdis la virinon kune kun ŝiaj infanoj - zavraždil tu ženu společně s jejími dětmi; kun ŝi li vivus feliĉe - s ní by žil šťastně), separativní (separativaj) říkají, bez čeho probíhá děj (sen fajro ne brulas eĉ pajlo - bez ohně nehoří ani sláma; ekster tiaj okazoj li vivas sola - mimo takové příležitosti žije sám; escepte de la supo al li plaĉis ĉio - s výjimkou polévky mu chutnalo všechno; li donis al mi konsilon anstataŭ helpo - dal mi radu místo pomoci; sen via helpo mi ne sukcesus - bez tvé pomoci bych neuspěl; stavová (stat-indikaj) vysvětlují, v jakém stavu se nachází podmět nebo předmět (lia biblioteko konsistas el modernaj verkoj - jeho knihovna se skládá z moderních děl; la neĝo falas en grandaj flokoj - sníh padá ve velkých vločkách; li venis kiel delegito - přišel jako delegát; en via situacio mi ne hezitus - ve tvé situaci bych neváhal; veni en akompano de iu - přijít v doprovodu někoho; pritrakti sub la titolo ... - projednat pod názvem ...; kisi iun kun senhonta vizaĝo - políbit někoho s nestydatým obličejem; ŝi dancis nuda - tancovala nahá), podmínková (kondiĉaj) ukazují, že stav ovlivňuje děj příznivě (vi, kiel prezidanto, intervenu - vy, jako předseda, zasáhněte; ĉe lia lerteco li povus ricevi pli grandan taskon - při jeho šikovnosti mohl dostat větší úkol) a přípustkové (koncedaj) oznamují, že stav ovlivňuje děj nepříznivě (kvankam kanajlo, li amas ŝin - ač darebák, miluje ji; ĉe mia plej bona volo mi ne povas alkitimiĝi - při své nejlepší vůli si nemohu zvyknout; malgraŭ viaj petegoj, li ne estus vin pardoninta - přes vaše prosby by vám nebyl odpustil; spite ĉiujn argumentojn li rifuzis - navzdory všem argumentům odmítl).

6.3.4.4. Příslovečná určení modální

Modální příslovečná určení charakterizují samotný děj: je možno rozlišit způsobová, příčinná a účelová. Způsobová (manieraj) příslovečná určení je možno dále rozdělit na: vlastní způsobová (manier-indikaj), která ukazují způsob činnosti (kuraĝe paroli - odvázně mluvit; leone batali - bojovat jako lev; paroli sen senco - mluvit beze smyslu; fermi la pordon kun bruo - zavřít dveře s rámusem; fermi la pordon sen bruo - zavřít dveře bez hluku; aperi sub alia formo - objevit se pod jinou podobou; tremi per la tuta korpo - třást se celým tělem; eltrinki per unu tiro - vypít jedním tahem; stari vizaĝo kontraŭ vizaĝo - stát tváří v tvář; atingi la celon paŝo post paŝo - dosáhnout cíle krok za krokem; krii el sia mizero - křičet ze své bídy; danci laŭ ies fajfilo - tančit podle něčí píšťaly; konduti kvazaŭ bruto - chovat se jako dobytek), dále nástrojová (instrument-indikaj), která vyjadřují určitý nástroj činnosti (bati per martelo - bít kladivem; vidi per okuloj - vidět očima; kompreni per helpo de vortaro - porozumět s pomocí slovníku; sendi leteron per servisto - poslat dopis po sluhovi; pentrigi sian portreton per fama artisto - dát si namalovat portrét slavným umělcem; la pordo fermiĝis per vento - dveře se zavřely větrem; desegni el la memoro - kreslit

zpaĉeti; esti malpermesita sub severa puno - bŭt zakazáno pod pŕisnŕm trestem; ekkoni arbon laŭ fruktoj - poznat strom podle plodŭ; kalkuli sur fingroj - poĉitat na prstech; geedziĝi pere de anonco - vzít se prostŕednictvŕm inzerátu; sukcesi dank' al ies helpo - mít ũspĉchy díky něĉí pomoci; aranĝi ion helpe de tri amikoj - zaŕidit něĉo za pomoci tří pŕatel; bati martele - tlouci kladivem; peti iun per la ĉielo - zapŕisahat něĉoho nebem), a měrová (mezur-indikaj), která vyjadŕují rŭzné míry (li kuris tridek kilometrojn - běžel třicet kilometrŭ; la prezo plialtiĝis ĝis 5 frankoj - cena se zvedla až na 5 frankŭ; vendi cigaredojn po dek - prodávat cigarety po deseti; de kapo ĝis piedoj - od hlavy k patĉ). Pŕisloveĉná urĉení pŕiĉinná (kaŭzaj) vyjadŕují pŕiĉinu nebo motiv ĉinu (svarmi de homoj - hemžit se lidmi; sveni de teruro - omdlít hrŭzou; resti hejme pro malsano - zŭstat doma pro nemoc; venĝi al iu pro io - pomstít se něĉomu za něĉo; timi pri la urbo - bát se o město; fari ion el malĝojo - udĉlat něĉo ze smutku; mi estas ĉi tie laŭ la ordono de mia estro - jsem zde podle pŕikazu svĉho vedoucího). Pŕisloveĉná urĉení ŭĉelová (celaj) vyjadŕují ŭĉel, ĉíl ĉinu (vojaĝi por plezuro - cestovat pro potĉšení; diri ion por ies laŭdo - říĉi něĉo pro něĉí chválu; riski sian vivon por duba rezulto - riskovat svŭj život pro pochybnŭ výsledek; erari por sia bono - mŭlit se pro svĉ dobro; voĉdoni por iu - hlasovat pro něĉoho; tio ne servas por uzo, sed por ornamo - to neslouží k pouŭívání, nŭbŕž k okrase; al E.V. por signo de profunda estimo - vĉnováno E.V. jako znamení hlubokĉ ŭĉty).

6.3.4.5. Pŕisloveĉná urĉení vztaŕná

Pŕisloveĉná urĉení vztaŕná (koncern-adjektoj) vyjadŕují to, co se dĉje dotŭká. Podobají se nepŕímŭm pŕedmĉtŭm a ĉásteĉně se s nimi shodují, avšak podle smyslu slovesa ukazují místo nebo zpŭsob ĉinu. Traktativní (traktativaj) pŕisloveĉná urĉení vyjadŕují, že o něĉem je pojednáváno (silenti pri io - mlĉet o něĉem; sukcesi en io - uspĉt v něĉem; partopreni en io - zŭĉastnit se něĉeho; ĉe li estas nenio certa - u něĉo není nic jisté; vidi en iu anĝelon - vidĉt v něĉom andĉla; preferi ion al io - dávat něĉemu pŕednost pŕed něĉím; en liaj okuloj tio estas peko - v jeho oĉích je to hŕích; abundi je herbo - oplŭvat trávou). Dativní (dativaj) pŕisloveĉná urĉení vyjadŕují, že něĉomu nebo něĉemu je něĉo dáváno nebo pŕisuzováno (certe okazis al li malfeliĉo - jisté se mu stalo neštĉstí; esti konata al iu - bŭt něĉomu znám; porti donacon por iu - nést dárek pro něĉoho; faru ion kontraŭ tio - udĉlej něĉo proti tomu; mi faros pri li, kiel vi ordonis - udĉlám s ním, jak jste naŕídil; paroli kun iu - mluvit s něĉým; humiliĝi antaŭ iu - pokoŕit se pŕed něĉým; efiki sur iun - pŭsobit na něĉoho). Ablativní (ablativaj) pŕisloveĉná urĉení naznaĉují, že od něĉoho nebo něĉeho je něĉo odebŕráno (tio restis el lia tuta gloro - to zŭstalo z celĉ jeho slávy; trinku el ĉi tiu vino - napij se z tohoto vŕna; elektu inter du malbonoj - vybrat mezi dvĉma zly; senigita je ĉiuj rajtoj - zbaven všĉch pŕáv; fuĝi antaŭ iu - uprchnout pŕed něĉým).

6.3.5. Víĉefunkĉnost vĉtnŭch ĉlenŭ

Jak jsme již vidĉli, hranice mezi jednotlivŭmi vĉtnŭmi ĉleny nejsou zcela ostrĉ. Napŕíklad doplŕky a pŕedmĉty mohou bŭt zároven ĉápanŭ i jako pŕisloveĉná urĉení (adjektaj predikativoj, adjektaj objektoj), protože ukazují i zpŭsob provedení ĉinu (ŝi dancas nuda - tanĉí nahá; li fariĝis heroo - stal se hrdinou; ili silentis pri lia kulpo - mlĉeli o jeho vinĉ; ni elektis lin kiel prezidanton - zvolili jsme ho za pŕedsedu). Pŕímŭ pŕedmĉt ĉasto slouží jako podmĉt dalšího slovesa (mi vidis lin labori - vidĉl jsem ho pracovat; mi vidis lin laboranta - vidĉl jsem ho pracujícího). Stejnŭ vĉtnŭ ĉlen může bŭt podle pozice ve vĉtĉ buď suplementem (skatolo el papero - krabice z papíru) nebo pŕisloveĉnŭm urĉením (oni faris la skatolon el papero - udĉlali tu krabici z papíru), buď epitetem (li havas bluajn okulojn - má modré oĉi) nebo doplŕkem (la okulojn li havas hluaj = li havas bluaj la okuloj - oĉi má modré). Podle smyslu pŕisudkovĉho slovesa může bŭt infinitiv buď pŕisloveĉnŭm urĉením (li iras promeni - jde se projít - kam jde?) nebo pŕedmĉtem (li deziras promeni - pŕeje si procházet se - co si pŕeje?). Podle pouŭití ĉlenu u charakterizovanĉho slovesa může bŭt vĉtnŭ ĉlen jednou suplementem (mi manĝis viandon kun terpomoj - jedl jsem maso s brambory - jakĉ maso?), jindy opĉt pŕisloveĉnŭm urĉením (mi manĝis la viandon kun terpomoj - jedl jsem maso s brambory -

jak jsem je jedl?) atd.

6.3.6. Druhy vět

Větné členy se spojují do vět (propozicioj), které podle hodnoty mohou být oznamovací (indikaj) (mi havas aŭtomobilon - mám automobil; kiom da laboro mi havas! - kolik mám práce!), přací (deziraj) (se nur mi havus aŭtomobilon! - kdybych jen měl automobil; se ankoraŭ vivus la patrino - kéž by ještě žila matka; se vi almenaŭ helpus al mi! - kdybys mi aspoň pomohl; ke mi nur ne malsaniĝu! - jen abych neonemocněl; se mi nur nemalsaniĝos - jen když neonemocním), rozkazovací (ordonaj) (lumigi - rozsvítit; lumigu - rozsviť; bonvolu lumigi! - rozsviťte, prosím; ne lumigu! - nerozsvěcujte!; gardu vin lumigi! - opovaž se rozsvítit!) a tázací (demandaj) (kien vi iras? - kam jdeš?; ĉu mi povas lumigi? - mohu rozsvítit?). Podle obsahu existují věty holé (primirivaj propozicioj), které se skládají jen z podmětu a přísudku (la hundo bojas - pes štěká) a věty rozvíté (komplementitaj propozicioj), mající také rozvíjející větné členy (la granda hundo avide trinkas akvon sur la korto - velký pes lačně pije voda na dvoře). Věty stažené (kuntiritaj frazoj) mají více větných členů stejného druhu, v nichž opakující se prvek byl stažen do jednoho místa (liaj vangoj kaj okuloj ardis - jeho tváře a oči žhnuly; la arbaro zumis, murmuris, flustris - les bzučel, šuměl, šeptal). Věty slité (kunfanditaj frazoj) tvoří větný člen z vedlejší věty (mi aĉetis libron verkitan de Balzac = mi aĉetis libron, kiun verkis Balzac - koupil jsem knihu napsanou Balzacement = koupil jsem knihu, kterou napsal Balzac).

6.3.7. Slovosled (vortordo)

V esperantu není slovosled pevný ani absolutně volný. Existují určité zvyklosti, souhlasné s přirozeným během myšlenek, které představují slovosled obyčejného, citově neutrálního vyjadřování. Je-li však slovosled změněn, dostává citové zabarvení, některý větný člen je zdůrazněn. Kromě toho existuje několik málo slov a situací, které vyžadují slovosled pevný, vázaný. Hlavním pravidlem je snaha o jasnost a libozvučnost.

6.3.7.1. Obyčejný slovosled

Normalizovaný slovosled je: podmět, přísudek, přímý předmět, nepřímý předmět, příslovečné určení (la patro donis libron al sia filo la pasintan lundon - otec dal knihu svému synovi minulého pondělí). Nejpevněji spojeny jsou podmět a přísudek, mezi které je možno vložit příslovečné určení, které má tvar příslovce (la hundo avide trinkas - pes lačně pije). Po přímé řeči dochází k inverzi, podmět následuje za přísudkem ("mi venos," diris la kanbo - "přijdu", řekl chlapec). Přímý předmět stává před nepřímým, kromě případů, kdy je delší (mi donis al li mian libron - dal jsem mu svou knihu; li donis al la knabo multajn interesajn librojn - dal chlapci mnohé zajímavé knihy) nebo kdyby mohlo dojít k nedorozumění (li akceptis de la viro la portreton - přijal od toho muže portrét; li akceptis la portreton de la viro - přijal portrét toho muže). Před infinitivy a příčestí ve složených časech se kladou příslovce (mi ne povas bone aŭdi - nemohu dobře slyšet; li estas ege ofendita - je strašně uražen) a zájmena ve 4. pádě (mi volus vin vidi - chtěl bych tě navštívit; se mi estus tion sciinta - kdybych to býval věděl), avšak nepovinně (mi volus viziti vin, se mi estus sciinta tion). Pokud obě slovesa mohou mít předmět (mi igis lin kapti ŝin - přiměl jsem ho chytit ji), není dobré změnit pořádek slov, ani když je vyjádřen jen jeden předmět (mi igis lin kapti - přiměl jsem ho chytat; mi igis kapti ŝin - dal jsem ji chytit). Přívlástek shodný stojí pravidelně před charakterizovaným podstatným jménem (la granda hundo trinkas freŝan akvon - velký pes pije čerstvou vodu). Přesto je i obrácený slovosled u některých ustálených výrazů (Lingvo Internacia),

při oslovení (infano mia kara - dítě moje milé) nebo když má epiteton ještě suplement (herbejo riĉa je herbo - louka bohatá na trávu).

6.3.7.2. Vázaný slovosled

Před slovy, ke kterým patří, stojí NE (mi ne faris tion - nebyl jsem to já, kdo to udělal; mi ne faris tion - neudělal jsem to; mi faris ne tion - nebylo to tohle, co jsem udělal), NUR (nur mi promenis en la parko - já jsem se jen procházel v parku; mi promenis nur en la parko - procházel jsem se jen v parku), ANKAŬ (ankaŭ mi promenis en la parko - i já jsem se procházel v parku; mi ankaŭ promenis en la parko - já jsem se v parku i procházel; mi promenis ankaŭ en la parko - procházel jsem se i v parku), JAM (jam ankaŭ li venis hieraŭ - už i on přišel včera; ankaŭ li venis jam hieraŭ - i on přišel už včera); EĈ (eĉ li venis al mi - dokonce i on přišel za mnou; li eĉ venis al mi - on dokonce i přišel; li venis eĉ al mi - přišel dokonce i za mnou), ANKORAŬ (ankoraŭ mi skribos leteron - ještě já napíšu dopis; mi ankoraŭ skribos leteron - ještě napíšu dopis; mi skribos ankoraŭ leteron - napíšu ještě dopis) a ALMENAŬ (almenaŭ ili aprobis la proponon - alespoň oni podpořili návrh; ili almenaŭ aprobis la proponon - oni alespoň podpořili návrh; ili aprobis almenaŭ la proponon - podpořili alespoň návrh). Naopak, MEM stojí vždy za slovem, které zdůrazňuje (mi mem volas inviti vin - já sám vás chci pozvat; mi volas inviti vin mem - chci vás pozvat samotného). Po KIES (ies, ties, ĉies, nenies) se bezprostředně klade určované slovo (tio estas krimo, kies viktimo li estis - to je zločin, jehož obětí byl; ies libron oni trovis - něčí knihu našli). Obvykle NENION PLU stojí pohromadě (ĉu vi deziras nenion plu? ne, nenion plu mi deziras - nepřeješ si nic dalšího? ne, nic dalšího si nepřeju).

6.3.7.3. Zvýrazňující slovosled (reliefiga vortordo)

Přísudek zvýrazníme, když jej položíme před podmět (kuregis la knabo per sia tuta forto - uháněl chlapec ze všech sil). Předmět, doplněk a příslovecné určení jsou zdůrazněny postavením na začátku věty (la bildon li pentris en Parizo - obraz namaloval v Paříži; en Parizo le pentris la bildon - v Paříži maloval ten obraz; granda estis mia ĝojo - velká byla moje radost). Epiteta obvykle zvýrazníme tím, že je dáme až za podstatné jméno (li estis homo bona kaj inteligenta - byl člověk dobrý a inteligentní; vi havis sukceson grandiozan - měl jste úspěch velkolepý). Podmět je také možno zdůraznit a to větou s ESTAS (estis Petro, kiu pentris la bildon - byl to Petr, kdo namaloval ten obraz) nebo příslovcem MEM (Petro mem pentris la bildon - Petr sám namaloval ten obraz). Pokud pomět a přísudek jsou od sebe vzdáleny, je vhodné oddělit vsuvku čárkami (fine mi, post multaj malfacilaĵoj, sukcesis - nakonec, po mnoha potížích, jsem uspěl).

6.4. Skladba souvětí (fraz-sinakso)

Souvětí (kompleksa frazo) sjednocuje v sobě dvě nebo více vět (propozicioj), tedy členy souvětí (membroj de frazo). Členové souvětí mohou být jednoduše postaveny vedle sebe nebo jeden je podřízen druhému. Věty postavené vedle sebe sice svázané jsou, ale nezávisí jedna na druhé (la patro iris en la teatron, kaj mi restis hejme - otec šel do divadla a já jsem zůstal doma), jsou to věty souřadné (kunorditaj). Věta vedlejší (subordita propozicio, zkráceně subpropozicio) v podřadném souvětí nahrazuje některý větný člen věty hlavní (ĉefpropozicio), je proto na ní závislá (li diris tion / li diris, ke li venos - řekl to / řekl, že přijde). Jedna hlavní věta může mít více podřadných vět, které mohou být mezi sebou ve vztahu souřadném (mi aŭdas, ke li edziĝis kaj havas du infanojn - slyším, že se oženil a má dvě děti) nebo mohou být na sobě nezávislé a podřízeny obě přímo hlavní větě (kiam mi venis, mi vidis, ke nin vizitis la bopatrino - když jsem přišel, viděl jsem, že nás navštívila tchyně) nebo jedna může být podřízena druhé, která jí slouží jako věta hlavní (mi postulis, ke li redonu la libron, kiun mi pruntis al li - žádal jsem, aby vrátil knihu, kterou jsem mu půjčil). Takové větě se říká vedlejší věta druhého stupně (duagrada subpropozicio).

6.4.1 Souřadné souvětí

Podle vztahu mezi větami můžeme rozlišit různé druhy souřadných vět: slučovací (kopulaj), vylučovací (alternativaj), odporovací (adversaj), důsledkové (konkludaj), důvodové (klarigaj), zdánlivě vedlejší věty (pseŭdo-subpropozicioj) a přímá řeč (rekta parolo).

6.4.1.1. Slučovací souvětí

Věty v slučovacím souvětí jsou jednoduše svázány spojkou (li eksidis k a j manĝis - posadil se a jedl; venis unu gastro, venos a n k a ŭ aliaj - přišel jeden host, přijdou také ostatní; donu la monon, k i e l a n k a ŭ mi donas - dej peníze, jakož i já dávám; ne iru tien, c e t e r e i l i ne estas hejme - nechod' tam, ostatně nejsou doma; li fuĝis, mi s a m e - uprchl, já též; li longe hezitis, f i n e li decidiĝis - dlouho váhal, nakonec se rozhodl; la hundido ne manĝis n e k trinkis - štěně nejedlo ani nepilo; li povas labori, e ĉ ŝofori li scias - může pracovat, dokonce i šoférovat umí) nebo dvojitou souřadící spojkou (kaj frostas kaj neĝas - jak mrzne, tak sněží; i mrzne i sněží; li parte konsentis, parte ne konsentis - částečně souhlasil, částečně nesouhlasil; kiel vi kondutas al mi, tiel ankaŭ mi kondutas al vi / tiel same mi kondutas al vi - jak se ty chováš ke mně, tak se také já budu chovat k tobě; la hundo mek manĝis nek trinkis - pes nejedl ani nepil; li ne nur mensogas, sed ankaŭ ŝtelas - on nejen lže, nýbrž i krade; li ne sole helpis, sed eĉ pruntis monon - nejen pomohl, ale dokonce půjčil peníze) nebo jsou postaveny vedle sebe bez spojky (li sidis, manĝis, silentis - seděl, jedl, mlčel).

6.4.1.2. Vylučovací souvětí

Věty ve vylučovacím vztahu označují různé možnosti, z nichž se uskuteční jen jedna (aŭ mi iros teatron aŭ mi restos hejme - buď půjdu do divadla nebo zůstanu doma; eble mi iros teatron, eble mi restos hejme - možná půjdu do divadla, možná zůstanu doma; ĉu bone, ĉu malbone, mi faris tion - ať už je to dobře, ať špatně, já to udělal; jen li skias, jen li sledas, sed ne lernas; jednou lyžuje, jednou bruslí, ale neučí se; li estas tridekjara aŭ pli ĝuste tridekunujara - je mu třicet či přesněji jednařicet; helpu al li aŭ prefere faru tion mem - pomoz mu nebo to raději udělej sám).

6.4.1.3. Odporovací souvětí

Věty v odporovacím vztahu odporují jedna druhé (multaj laboras, multaj parazitias - mnozí pracují, mnozí se přiživují; ni ĉiuj klopodas, kaj li kuŝas - my všichni se snažíme a on leží; vi volas iri al koncerto, mi miavice restos hejme - vy chcete jít na koncert, já ze své strany zůstanu doma; vi estas fripono, dum via frato heroo - ty jsi darebák, zatímco tvůj bratr hrdina; vi dormis, kaj dume ili ŝtelis - ty jsi spal a oni zatím kradli; vi tion asertas, sed mi ne kredas al vi - ty to tvrdíš, ale já ti nevěřím; ili promesis nenion, tamen ili venis - nic neslíbili, přesto přišli; li promesis ĉion, sed tamen li faris nenion - slíbil všechno, ale přesto neudělal nic; vi ja multe klopodis, sed rezulto estas nenia - hodně ses snažil, ale výsledek není žádný). Zvláštním druhem odporovacího souvětí jsou věty protestní (protestaj), které vyjadřují odpor zesíleně (li ne nur ne helpis al vundito, sed eĉ priŝtelis lin - nejenže nepomohl zraněnému, ale dokonce ho okradl).

6.4.1.4. Důsledkové souvětí

Druhá věta důsledkového souvětí vyjadřuje to, co vyplývá z věty předcházející (li estas stultulo, diru al li nenion - je to hlupák, nic mu neříkej; nokte neĝis, tial mi iros skii - v noci sněžilo,

proto pŭjdu lyŭzovat; vi tion fuŝe kuiris, sekve vi manĝos sola - špatně jsi to uvařila, tak si to sama sníš; la trajno forveturos post unu horo, do ni havas tempon, kaj pro tio mi iras en kafejon - vlak odjíždí až za hodinu, máme tedy čas, a proto jdu do kavárny).

6.4.1.5. Důvodové souvětí

Druhá věta důvodového souvětí vysvětluje a motivuje obsah věty předcházející (prenu novan veston, ĉar nur tiel vi plaĉos al ŝi - vezmi si nový oděv, protože jen tak se jí budeš líbit; li havas du hundojn, nome pudelon kaj melhundon - má dva psy, totiž pudla a jezevčíka; li alportis iom da manĝo, tio estas panon kaj botelon da lakto - přinesl trochu jídla to je chléb a láhev mléka; kuraĝe iru al li, li ja estas bonulo - směle jdi za ním, vždyť je to dobrák; li certe helpos al vi, des pli, ke li amas infanojn - jistě vám pomůže, tím spíše, že má rád děti; mi ne bezonis la libron aĉeti - fakte mi posedas ĝin jam de longe - nepotřeboval jsem tu knihu kupovat - vždyť ji vlastním už dlouho; ne diru tion al li - li sen tio jam furiozas - neříkej mu to - už beztoho zuří). Existují také souvětí důvodová-odporová (klarigaj-adversaj), v nichž druhá věta motivuje obsah první věty tím, že ukazuje, co by se stalo v opačném případě (mi devas labori, alie mi ne sukcesos fini mian taskon - musím pracovat, jinak se mi nepodaří dokončit svůj úkol; obeu, ĉar male oni batos vin - poslechni, neboť v opačném případě tě zbijí).

6.4.1.6. Zdánlivé vedlejší věty

Zdánlivé vedlejší věty jsou uvedeny zájmenem KIO (což), vypadají tedy jako vedlejší věty vztažné, ale nenahrazují žádný větný člen věty hlavní. Můžeme je přeměnit v hlavní věty ve vztahu slučovací (ŝi scias bele danci, kio al mi tre plaĉas - umí krásně tančit, což se mi velmi líbí; ŝi scias bele danci kaj tio al mi tre plaĉas - umí krásně tančit a to se mi velmi líbí).

6.4.1.7. Přímá řeč

Přímá řeč je přesná citace něčích slov (Petro diris: "Mi venos morgaŭ." - Petr řekl "Přijdu zítra.") Sestává z věty citované (citata frazo) a věty uvozovací (citanta frazo). Citovanou větu ukládáme do uvozovek nebo pomlček (- Mi venos morgaŭ, - diris Petro). Uvozovací věta stává před přímou řečí nebo za ní nebo je do ní vložena (antaŭmetita, postmetita, intermetita). Předchází-li, odděluje se dvojtečkou, v ostatních případech čárkami ("Mi venos morgaŭ," diris Petro, "kaj helpos vin." - "Přijdu zítra," řekl Petr, "a pomohu vám.").

6.4.2. Podřadné souvětí

Každá vedlejší věta je doplňující částí hlavní věty, tedy větným členem vyjádřeným ve formě věty. Protože existují vedlejší věty podmětné (ŝajnas, ke li venos - zdá se, že přijde; kdo co se zdá?), předmětné (li promesis, ke li venos - slíbil, že přijde; koho co slíbil?), doplňkové (lia feliĉo estas, ke li venis - jeho štěstí je, že přišel; co je jeho štěstí?), přívlastkové (lian promeson, ke li venos, mi ne kredas - jeho slibu, že přijde, nevěří; jakému slibu?) a příslověčné (mi skribis la leteron, post kiam mi venis hejmen - napsal jsem ten dopis, když jsem přišel domů; kdy jsem napsal dopis?). V esperantu se vedlejší věty podmětné (subjektaj), předmětné (objektaj) a doplňkové (predikativaj) nazývají společným názvem kompletiva (kompletivoj).

Vedlejší věta může předcházet větu hlavní (post kiam li venis, li manĝis la viandon - když přišel, jedl maso) nebo může být postavena za ní (li manĝis la viandon, post kiam li venis) nebo může být do hlavní věty vložena (li manĝis, post kiam li venis, la viandon).

Podle formy můžeme vedlejší věty rozdělit na vztažné (rilataj), vyjadřující zájmeny KIO, KIU, KIA, KIES vztah k nahrazenému větnému členu, který může být reprezentován zájmeny TIO,

TIU, TIA, TIES (faru, kion vi promesis = faru tion, kion vi promesis - udělej, co jsi slíbil), a věty spojkové, které jsou uvozeny spojkami. V esperantu se tento pojem nepoužívá, zato se spojkové věty třídí na několik dalších skupin: výkladové věty (eksplikaj) rozvíjejí spojkou KE obsah větného členu (mi scias, ke li venos - vím, že přijde; ŝajnas, ke li pravas - zdá se, že má pravdu); tázací věty (demandaj) se tvoří z otázek postavených do závislosti na hlavní větě (ĉu li venos? mi ne scias, ĉu li venos - přijde? nevím, zda přijde); implikované zapletené (implikaj) vedlejší věty přesouvají své tázací zájmeno do věty hlavní (vi volas, ke mi faru kion? = kion vi volas, ke mi faru? - chceš, abych udělal co? = co chceš, abych udělal?).

Podle slovesného způsobu rozdělujeme vedlejší věty na oznamovací (indikaj) (mi vidas, ke li foriris - vidím, že odešel; vi vidos, ke mi lernos - uvidíš, že se budu učit; kedu, ke mi helpos vin - věř, že ti pomůžu), účelové (celaj) (mi volas, ke vi foriru - chci, abys odešel; li meditas, ĉu li lernu - přemýšlí, zda se má učit; mi bezonas, ke oni min helpu - potřebuji, aby mi pomohli) a doměnkové (supozaj) (mi scias, ke li forirus - vím, že by odešel; diru, ĉu li lernus kun mi? - řekni, zda by se učil se mnou?; estas certe, ke oni vin helpu - je jisté, že by vám pomohli).

6.4.2.1. Věty podmětné

Podmětná věta vyjadřuje podmět věty hlavní. Může být výkladová (ŝajnas, ke li venos - zdá se, že přijde; estas necese, ke vi parolu - je nutné, abyste mluvili; ĉu plaĉus al vi, se mi vizitus vin? - líbilo by se vám, kdybych vás navštívil?), vztažná (tiu, kiu diris tion, devas esti kanajlo - ten, kdo to řekl, musí být lump; kiuj emas, laboras - kterým se chce, pracují; kion vi diris, al mi ne plaĉas - co jsi řekl, se mi nelíbí; tiu, kies libron vi legas, estas mia preferata aŭtoro - ten, jehož knihu čtete, je můj oblíbený autor) nebo nepřímou tázací (ne estas certa, pro kio li mortis - není jisté, na co zemřel; ne estas dirite, kien ni iru - není řečeno, kam máme jít; estas dube, ĉu li povus helpi al mi - je pochybné, zda by mi mohl pomoci).

6.4.2.2. Věty předmětné

Předmětná věta nahrazuje obvykle přímý předmět věty hlavní. Může být výkladová (mi vidis, ke li manĝas - viděl jsem, že jí; li sciigis al mi, ke mi venu - oznámil mi, abych přišel; mi kredas, ke plaĉus al vi, se mi venus - věřím, že by se ti líbilo, kdybych přišel), vztažná (faru, kio plaĉas al vi - dělej, co se ti líbí; li elkalkulis, kiel longe daŭros la filmo - vypočítal, jak dlouho potrvá film; li demandis, kie mi restis tiel longe - ptal se, kde jsem zůstal tak dlouho; mi ne scias, ĉu mi restu aŭ foriru - nevím, zda mám zůstat nebo odejít; mi ne komprenas, kial li kolerus - nechápu, proč by se zlobil). Druhem předmětné vedlejší věty je nepřímá řeč (nerekta parolo), tvořící se z řeči přímé (li diris: mi skribas / li diris, ke li skribas - řekl: píšu (řekl, že píše). V nepřímé řeči se zachovává vždy ten slovesný čas, který je v řeči přímé (li diras, ke li skribas - říká, že píše; li diros, ke li skribas - řekne, že píše; li dirus, ke li skribas - řekl by, že píše; li diru, ke li skribas - ať řekne, že píše). Předmětná věta může vyjadřovat i nepřímý předmět věty hlavní. Též může být výkladová (li dankas sian riĉecon al tio, ke li heredis grandan posedaĵon - vděčí za své bohatství tomu, že zdědil velký majetek; neni sciis pri tio, ke vi venos - nikdo nevěděl o tom, že přijdeš; mi konsentas pri tio, ke vi vizitis min = mi konsentas, ke vi vizitis min - souhlasím, že jsi mne navštívil; ŝi ne kutimiĝis al tio, ke oni ŝin suspektu - nezvykla si na to, aby ji podezřivali; mi sciigis lin pri tio, ke mi helpus al li - uvědomil jsem ho o tom, že bych mu pomohl), vztažné (donu la libron al tiu, kiu meritis ĝin - dej tu knihu tomu, kdo si ji zaslouží) a nepřímou tázací (li informis min, kial prosperas la entrepreno - informoval mne, jak podnik prosperuje; li demandis ŝin, ĉu li ŝin akompanu - zeptal se jí, zda ji má doprovodit; mi sciigis lin, kion mi tiuokaze farus - oznámil jsem mu, co bych v takovém případě udělal).

6.4.2.3. Věty doplňkové

Věta doplňková vyjadřuje doplněk věty hlavní ve tvaru výkladovém (lia feliĉo estas tio, ke li helpis min - jeho štěstí je, že mi pomohl; lia ordono estas, ke ni batalu - jeho rozkaz je, abychom bojovali; lia aserto estas, ke li neniam cedus - jeho tvrzení je, že by nikdy neustoupil), vztažném (li estas tiu, kiu min savis - on je tím, kdo mne zachránil; tio estis, kio kaŭzis la skandalon - to bylo to, že způsobilo skandál) nebo nepřímou tázací (la demando estas, ĉu li vivas aŭ mortis - otázkou je, zda žije nebo umřel; la problemo estas, kiam ni komencu la eksperimenton - problém je, kdy máme začít s experimentem; ĉu esti aŭ ne esti, jen la demando - být či nebýt, to je otázka).

6.4.2.4. Věty přívlastkové

Přívlastková věta (epiteta propozicio) vyjadřuje přívlastek některého substantivního větného členu. Může být přímá (vi ne foriros sen respondo, kiun mi preparis por vi - neodejdeš bez odpovědi, kterou jsem připravil pro tebe) nebo nepřímá (vi ne foriros sen respondo pri tio, pri kio ni diskutis - neodejdeš bez odpovědi na to, o čem jsme diskutovali; kiu tro multe promesas, ties parolon ne kredu - kdo příliš slibuje, toho řeči nevěř; mi ne komprenas vian koleron pri tio, ke oni diris al vi la veron - nechápu tvůj hněv na to, že ti řekli pravdu). Přímá přívlastková věta může být vztažná (la homo, kiu vin vizitis, estas mia amiko - člověk, který vás navštívil, je můj přítel; mi vizitis la sinjoron, kies aŭto al vi tiom plaĉis - navštívil jsem pána, jehož auto se ti tolik líbilo; la sola infano de mia amiko, kiun infanon vi vidis ĉe mi antaŭ nelonge, mortis hieraŭ - jediné dítě mého přítele, kterého dítě jsi viděl nedávno u mě, včera zemřelo; mi vidis juvelon, kiun volonte mi aĉetus - viděl jsem klenot, který bych ochotně koupil; la aŭtoro, kies granda fervoro estu laŭdata, amasigis en sia libro multegan materialon - autor, jehož velká houževnatost budiž pochválena, shromáždil ve své knize obrovský materiál; ĉu ekzistas saĝa homo, kiu komprenus tion? - existuje moudrý člověk, který by to pochopil?) výkladová (la stato, ke mi devas vane atendi, ne daŭros longe - stav, že musím zbytečně čekat, nepotrvá dlouho; mi ricevis depeŝon, ke mi tuj iru - obdržel jsem depeši, abych hned šel; mi havas plenan certecon, ke li ne rifuzus min - mám úplnou jistotu, že by mne neodmítl) nebo nepřímou tázací (la demando, ĉu Esperanto povas havi poezion, ne estas plu diskutebla - otázka, zda esperanto může mít poezii, už není diskutabilní; mi ne ricevis ordonon, kiam mi revenu - nedostal jsem rozkaz, kdy se mám vrátit; mi ne ricevis respondon, kiam li komencis labori - nedostal jsem odpověď, kdy začal pracovat).

6.4.2.5. Věty příslovečné

Příslovečné věty (adjektaj subpropozicioj) vyjadřují příslovečné určení věty hlavní, a proto se dělí stejně jako příslovečná určení. Příslovečné věty místa ukazují pozici (li sidis tie, kie mi volis sidi - seděl tam, kde jsem já chtěl sedět) nebo pohyb (mi iras tien, de kie vi revenas - jdu tam, odkud ty se vracíš; vi rapidas, kien ankaŭ mi volas kuri - spěcháš, kam i já chci běžet; vi staras tie, tra kie mi volas ĵeti mian pilkon - stojíš tam, kudy chci hodit svůj míč). Příslovečné věty času vyjadřují současnost (kiam venis la ŝtelistoj, mi dormis - když přišli zloději, spal jsem; ĉu vi mem ĉiam helpas, kiam ni petos? - zdalipak vy sám vždy pomůžete, když budeme prosit?; dum vi skribos la leteron, mi legos - zatímco budeš psát ten dopis, já budu číst; kiam mi skribis la leteron, li envenis - když jsem psal ten dopis, vešel), předčasnost (post kiam mi revenis, mi komencis labori - poté, co jsem se vrátil, začal jsem pracovat; post ol la prezidanto malfermis la kunsidon, oni komencis la tagordon - poté, co předseda otevřel zasedání, začal denní řád; kiam mi estis skribinta la leteron, mi sigelis ĝin - jakmile jsem napsal ten dopis, zapečetil jsem ho; la kuracisto venis, kiam la malsanulo jam mortis - lékař přišel, když už nemocný zemřel; tuj, kiam li ekaŭdis la krimon, li alkuris - hned, jak uslyšel křik, přiběhl), následnost (antaŭ ol li foriris, li adiaŭis ĉiujn = antaŭ ol foriri, li adiaŭis ĉiujn - než odešel, rozloučil se se všemi; kiam la kuracisto alvenis, la malsanulo jam mortis - když lékař přišel, nemocný už umřel), začátek (li studas ĉiutage, de kiam li iĝis studento - studuje každý den od chvíle, co se stal studentem), konec (longa tempo pasis, ĝis oni konstruis la domon - dlouhá doba uplynula, než postavili ten dům; mi silentos, ĝis oni ne plu bruos - budu mlčet, dokud

nepřestanou hlučet) a trvání (dum mi skribos, vi legos - zatímco budu psát, ty budeš číst; kiel longe vi konstruos la domon, tiel longe mi helpos vin - jak dlouho budeš stavět dům, tak dlouho ti pomohu). Přísllovečné věty stavové vyjadřují původ (la miskompreno devenis de tio, ke li fuŝe esprimis sin / de tio, kion li fuŝe esprimis - nedorozumění pošlo z toho, že se špatně vyjádřil / z toho co špatně vyjádřil), výsledek (mi ŝanĝis mian decidon je tio, ke mi restos hejme / je tio, kion oni konsilis al mi antaŭe - změnil jsem své rozhodnutí na to, že zůstanu doma / na to, co mi radili dřív) a situaci; situační přísllovečné věty mohou být společenské (mia permeso estas ligita kun tio, ke vi restos hejme - moje povolení je vázáno na to, že zůstaneš doma), separativní (vi ne foriros sen tio, ke vi plenumis vian devon - neodejdeš bez toho, abys splnil svou povinnost; li nenion faras krom manĝi - nic nedělá kromě jezení), stavové (mi surprizis lin ĉe tio, ke li kuŝis anstataŭ labori - přistihl jsem ho při tom, že ležel, místo, aby pracoval), podmínkové (ĉar vi bone faris vian taskon, mi rekompencos vin - protože jste dobře udělal svůj úkol, odměním se vám; kiam vi mensogis, oni rajte vin punis - když jsi lhal, právem tě potrestali; se vi faris vian taskon, mi vin rekompencos - pokud jsi udělal svůj úkol, odměním tě; se vi estus farinta vian taskon, mi vin rekompencus - kdybys byl udělal svůj úkol, odměnil bych tě) a přípustkové (mi rekompencos vin, kvankam vi faris vian taskon nur parte - odměním tě, ačkoliv jsi splnil svůj úkol jen částečně; eĉ se vi ne faris ĉion, mi rekompencos vin - i když jsi neudělal vše, odměním tě; ĉu li konsentas, ĉu li malprobas, la afero estas farita - ať už souhlasí, ať už nesouhlasí, věc je udělána). Modální věty jsou příčinné (la bonon mi faris nur tial, ĉar mi ne povis agi alie - dobrý skutek jsem udělal jen proto, že jsem nemohl jednat jinak; scianta pri la danĝero, mi gardos min = ĉar mi scias ... - věda o nebezpečí, budu na sebe dávat pozor = protože vím ...), účelové (ili faris ĉion eblan, por ke li sentu sin hejmece - udělali všechno možné, aby se cítil jako doma; mi venis por helpi vin - přišel jsem vám pomoci; ŝi tro amas la infanojn, por ke ŝi povus ilin ĝuste eduki - příliš děti miluje, aby je mohla správně vychovávat) a způsobová, konkrétně označující způsob (la laboro estas farita tiamaniere, ke ĉiu faris sian taskon aparte - práce je udělána tím způsobem, že každý udělal svůj úkol zvlášť; laŭ tio, kion mi aŭdis, li mortis - podle toho, co jsem slyšel, zemřel), srovnávací (mi amas vin tiel, kiel vi amas min - miluji vás tak, jak vy mne; li naĝas kiel fiŝo = kiel fiŝo naĝas - plave jako ryba), nástrojová (li multe helpis min per tio, ke li lerte asistis - hodně mi pomohl tím, že zručně asistoval) a důsledková (la nokto estis tiel malluma, ke mi nenion povis vidi - noc byla tak tmavá, že jsem nic nemohl vidět).

6.4.2.6. Slovesné tvary ve vedlejších větách

Slovesné tvary jsou buď absolutní (absolutaj), když slovesa ve větě hlavní i vedlejší mají stejný čas (li kuris, kiel li povis - běžel, jak mohl, li kuras, kiel li povas - běží, jak může; ki kuros, kiel li povos - poběží, jak bude moci; li kurus, kiel li povus - běžel by, jak by mohl) nebo relativní (relativaj), když slovesný čas vedlejší věty ukazuje současnost, předčasnost nebo následnost ve srovnání s časem věty hlavní (ŝi diris, ke li laboras - řekla, že pracuje; ŝi diris, ke li laboris - řekla, že pracoval - řekla, že pracoval; ŝi diris, ke li laboros - řekla, že bude pracovat; ŝi diris, ke li laborus - řekla, že by pracoval; ŝi diris, ke li laboru - řekla, aby pracoval). Relativní časy se objevují ve větách podmětných (ŝajnas, ke li laboras - zdá se, že pracuje), předmětných (mi vidis, ke li laboras - viděl jsem, že pracuje), doplňkových (mia decido estis, ke mi laboros - moje rozhodnutí bylo, že budu pracovat), přívlastkové výkladové (ŝi havis opinion, ke li laboros - měla názor, že on bude pracovat), ve všech nepřímých otázkách (mi dubas, ĉu li venos - pochybuji, zda přijde a ve větách vyjadřujících nepřímý předmět (mi ĝojis, ke vi venos = mi ĝojis pri tio, ke vi venos - těšil jsem se z toho, že přijdete). Ve vedlejších větách účelových se po POR KE objevuje vždy rozkazovací způsob (mi skribis al vi tion, por ke vi ĉion komprenu - napsal jsem vám to, abyste všechno pochopil). Ve všech ostatních případech jsou používány časy absolutní. Předčasnost, současnost i následnost je nutno vyjádřit jinými prostředky (kiam mi venis, li jam estis laborinta - když jsem přišel, měl už po práci; kiam mi venis, li ĝuste laboris - když jsem přišel, právě pracoval; kiam mi venis, li ĝuste estis laboronta - když jsem přišel, právě se chystal pracovat; li komencis labori, antaŭ ol mi venis; li komencis labori, post kiam mi venis - začal pracovat poté, co jsem přišel atd.). Přesto existují tři výjimky: absolutní čas zůstává i ve větách podmětných po slovese OKAZI (okazis, ke li bankrotis - stalo se, že zbankrotoval), dále, existuje-li mezi hlavní a vedlejší větou nějaký příčinný vztah (la

bruo kaŭzis, ke li eraris - hluk způsobil, že se spletl; tio rezultigis, ke li venkis - to mělo za následek, že zvítězil) nebo vyjadřuje-li hlavní věta ohodnocení faktu obsaženého ve větě vedlejší (estis bone, ke ne pluvis - bylo dobře, že nepršelo; estis utile, ke vi restis hejme - bylo dobře, že jste zůstal doma; estas bone, ke ne pluvis kaj ke vi ne restis hejme - je dobře, že nepršelo a že jste nezůstal doma). V budoucím čase a v podmiňovacím způsobu se používá SE místo KE (estos bone, se ne pluvos - bude dobře, nebude-li pršet; estos utile, se vi restos hejme - bude užitečné, zůstanete-li doma; estus bone, se ne pluvus - bylo by dobře, kdyby nepršelo; estus utile, se vi restus hejme - bylo by užitečné, kdybyste zůstal doma). Absolutní i relativní tvary se mohou objevit současně v jednom souvětí (kiam mi revenis, mi vidis, ke la fratino skribas leteron - když jsem se vrátil, viděl jsem, že sestra píše dopis).

7. Slovní zásoba (Vortprovizo)

7.1. Lexikální základ

V esperantu existují slovní kořeny (vortradikoj: tabl, bel, kur), koncovky (finaĵoj: -o, -a, -is atd.), kořená slova (radikvortoj: tablo, bela, kuri), afixy (afiksoj), které dělíme na předpony (prefiksoj: bo-, ek-) a přípony (sufiksoj: -et, -in), slovní kmeny (vortbazoj, radikaloj: junulin, surtablig, belec, kurad), odvozeniny (derivajoj: junulino, surtabligi, belecto, kuradi), složeniny (kunmetoj, kunmetaĵoj: belvidejo, kuratingi) a sousloví (vortgrupoj: kompleksaj tempoj, dufera trioksido, dudirekta kobertilo, egaligo de kunkudroj - složené časy, oxid železitý, dvousměrný převodník, vyrovnávání švů).

7.1.1. Slovní kořeny

Slovní kořeny v esperantu můžeme rozdělit do čtyř kategorií:

a) oficiální (oficialaj) - jsou to slovní kořeny, které se objevily ve Fundamento de Esperanto, schváleném v roce 1905 během prvního esperantského kongresu v Boulogne-sur-Mer ve Francii (cca 2640 kořenů včetně koncovek a afixů),

b) oficializovaná (oficialigitaj) - slovní kořeny, které zařadila do oficiální slovní zásoby esperanta Esperantská akademie svými doplňky k Fundamentu,

c) neoficiální neboli novotvary, neologizmy (neoficialaj, neologismoj) - výrazy, které se pokusili zavést většinou jednotliví autoři ve svých dílech (knihy, časopisy) a které teprve bojují za to, aby se vžily a aby získaly oficiální schválení,

d) odborné (fakaj) - slova, která byla zavedena pro potřeby odborného stylu různých vědeckých, technických, uměleckých a sportovních odvětví. Většina těchto výrazů nebude nikdy přijata do oficiální slovní zásoby, ale přesto je nemůžeme považovat ani za neologizmy. Mají speciální postavení v jazyce, nazývají se termíny (terminoj) nebo se z nich termíny tvoří a každý jazyk jich má daleko více než slov z běžného obecného stylu. Naproti tomu několik termínů je už i ve Fundamentu (hiskiamo - blín).

Největší slovník esperanta, tzv. Plena Ilustrita Vortaro (PIV) obsahuje kolem 15.000 slovních kořenů. Mezi nimi jsou vlastní jména (Rembranto, Renato, Romo, Eŭropo), odborná slova (glicerino, vulkanizi, ŝafto - hřídel), poetizmy (stalono - hřebec, oř, mava - zlý) a slova obecného jazyka. Mnohé neologizmy jsou používány desítky let (kurta - krátký), aniž byly oficializovány, jiné jsou nové (sputniko). Je možno vytvořit kolem 100.000 odvozenin a nepočítaně sousloví. Při

porovnání slovní zásoby esperanta s jinými jazyky je nutno brát do úvahy, že například jednomu anglickému slovu (work) odpovídají tři esperantská (laboro, labora, labori - práce, pracovní, pracovat), která však také můžeme počítat jako jeden slovní kořen nebo kmen. Údaje o rozsahu slovní zásoby esperanta se proto mohou značně lišit podle toho, zda jsou počítány slovní kořeny, slovní kmeny i všechna jednotlivá slova, zda se počítá jen oficiální slovní zásoba nebo i neoficiální a odborná.

7.2. Schematismus a naturalismus

V esperantu proti sobě bojují dvě protichůdné tendence:

a) schematismus (shemismo) - esperanto přebírá z mezinárodních slov většinou jen základní výrazy (kořeny, případně kmeny), dává jim esperantský fonetický pravopis, přidává své koncovky a pomocí svých předpon a přípon odvozuje další slova (kvalit - kvalito, kvalita. mezkvalita, plikvalitigi, malkvalitigi, senkvalitiĝi atd.). Slova takto utvořená by bylo možno uspořádat do tabulky, je to tedy snaha o schematické uspořádání slovní zásoby.

b) naturalismus (naturalismo) - je to tendence zachovat naopak tradiční podobu slov mezinárodních. Naturalistické projekty mezinárodního jazyka (occidental, interlingua) se snaží zachovat i tradiční historický pravopis, koncovky i nepravidelnosti v odvozeninách (orthographia, qualitation, responder - responsa), aby vypadaly na první pohled přirozeně, naturalisticky. Také esperanto často přebírá mezinárodně známé nepravidelné odvozeniny, ale dává jim svůj pravopis i své koncovky a manipuluje s nimi dále pravidelně, jako by to byly samostatné slovní kořeny (agi - aganto - akto - aktiva - reakcio). Někdy dochází u druhého nepravidelného kořene k významovému posunu (respondi, respondo - odpovídat, odpověď; responsi, responso - zodpovídat, zodpovědnost).

Často vznikají skupiny synonymních slov, z nichž jedna jsou výsledkem tendence naturalistické a druhá schematické (reformatoro - reformisto; toreadoro - toreisto; agrokulturo - terkulturado; micetologio - mikologio - fungoscienco). Tyto výrazy mezi sebou bojují o existenční právo v esperantu, ale často se i navzájem i doplňují (ĉi tiu toreadoro apartenas al niaj plej bonaj toreistoj - tento toreador patří k našim nejlepším zápasníkům s býky). Ne vždy jsou podobné výrazy zcela synonymní (prezidento - prezident; prezidanto - předseda; studento - student; studanto - studující, který právě něco studuje).

U synonymních výrazů lze říci, že beletrie dává přednost slovům schematickým, zatímco slova naturalistická nacházejí uplatnění hlavně v odborné literatuře, ačkoliv i v ní je silná tendence ke schematismu, který umožňuje logičtější uspořádání názvosloví. Problémy jsou hlavně u termínů pocházejících z angličtiny a francouzštiny, které mají výslovnost odlišnou od pravopisu. Některé výrazy přešly do esperanta podle formy pravopisné (relajso - relé, z francouzského "relais"), jiné podle formy výslovnostní (uesto - západ, podle francouzského "ouest" a anglického "west").

7.3. Prameny esperanta

Tři čtvrtiny slovní zásoby esperanta jsou původu latinského, především prostřednictvím francouzštiny. Svoji výslovností se však esperanto více podobá italštině nebo španělštině. Zamenhof zavedl i mnoho slov německých (hundo, knabo, ŝranko). Ostatní jazyky světa přispěly k pokladu mezinárodních slov hlavně názvy národních specialit (knedlikoj, samovaro, gulaŝo, karateo, turbano, bumerango, vigvamo atd.). Čeština ovlivnila esperantský pravopis (ĉ, ŝ, ŭ - č, š, ů) a obohatila slovní zásobu o několik slov (Husano - husita; Purkinje - Purkyně; Komenio - Komenský; roboto - robot; knedliko - knedlík; haŭbizo - houfnice; pistolo - pistole, z českého "píšťala"),

ačkoliv sama převzala kořeny některých z těchto výrazů z jiných jazyků (houf - ze staroněmeckého "húfe"; knedlík - z německého "Knödel").

8. Stylistika

8.1. Stylistické roviny

Základním stylem je styl hovorový (komunua), kterým se běžně mluví a který obsahuje základní slovní zásobu, Nižší hrubší formou hovorového jazyka je slang (slango), přecházející někdy do vulgarity, zvláště u kriminálních žvlů, jejichž mluva se nazývá argot (argoto). Nejdokonalejší rozvinutí hovorového stylu najdeme ve stylu uměleckém (beletra), který má s hovorovým společné vyprávění, avšak používá bohatší slovník a dbá na estetickou stránku projevu. Styl publicistický (publicista) stojí v půli cesty mezi styly uměleckým a odborným, protože se většinou snaží živě a poutavě vyprávět o odborných námětech. O nejpřesnější vyjádření bez estetického účinku usiluje styl odborný (faka), pro který je charakteristické normalizování odborných názvů čili termínů. Zvláštním druhem odborného stylu je styl administrativní (administracia), který prosazuje vůli některé autority. Všechny styly dohromady tvoří jeden jazyk, jeho různé stylistické roviny. Pro každou rovinu vyhovují jiné požadavky, často protichůdné. Uměleckému stylu vyhovují četná synonyma bez přesného významu, styl odborný se snaží synonyma vymýtit a každý termín jednoznačně definovat. Splnění potřeb jedné roviny jazyka nebrání splnění potřeb druhého stylu.

8.2. Bezpříznakové a příznakové vyjadřování

Při použití prostých slov v běžném, neutrálním vyjádření (na stole svítila lampa), jedná se o vyjádření bezpříznakové. Jakmile však použijeme oživené, neobvyklé vyjádření (na stole mrkala lampa), jedná se o vyjádření příznakové. Nejčastějším způsobem příznakového vyjádření je použití prvků slangových (kup mlíko) nebo nářečových (nebuď hlópe), použití zdvořilých (nechtěla by panička mrkvičku?). Příznakové vyjadřování představuje subjektivní postoje a city vypravěče. Každé citové, emocionální (emocia) vyjádření (ach, má milá) je příznakové, ale ne každé příznakové vyjádření musí být citové. Bezpříznakové vyjadřování je charakteristické pro styl odborný, příznakové pro styl umělecký.

8.3 Stylistické figury

Pro zesílení účinku slov se používají četné stylistické figury, většinou s příznakovým charakterem. Vynechávají se slova, která by se zbytečně opakovala (moje kniha a tvoje = moje kniha a tvoje kniha), jindy se úmyslně opakují pro větší důraz (dávno, dávno tomu), obrací se pořádek slov (člověka poctivého pomluvili), kladou se k sobě výrazy opačného významu (šíleně moudrý, strašlivě hezká), srovnávání (bil se jako lev) se někdy mění přímo v metafory (to byl boj lva se psy), využívá se ironie (ten náš rodinný génus), časté je použití příbuzného slova místo přesného (má pěknou ruku = má pěkné písmo; seběhla se celá ves = seběhli se všichni vesničané). Stejná věc se dá vyjádřit zmírněně (babička zesnula) nebo zhoršeně (babizna chcipla), oboje i obrazně (stařenka se odebrala do krajů, z nichž není návratu – bábrle natáhla bačkory). Velmi časté je stupňování (byl to člověk ušlechtilý duchem, velkými myšlenkami a geniální intuicí) či přehánění (má sílu jako slon, vždyť je to chlap jako hora). Na řečnickou otázku si řečník sám odpovídá (Čím to bylo způsobeno? Ničím jiným než jeho lajdáctvím!). Figur je velmi mnoho, mají různé názvy (elipsa, hyperbola, metafora, metonymie, eufemizmy apod.).

8.4. Frazeologizmy

Při psaní a mluvení se často používají ustálená spojení slov, především přísloví, rčení, obraty, idiomy apod. (vzít nohy na ramena, udeřit hřebík na hlavičku, srovnat se zemí, nezůstal kámen na kameni, komu se nelení, tomu se zelení). V esperantu vytvořili a zachytili řadu frazeologizmů Zamenhof (Proverbaro) a Kolocsay (6000 frazeologiaj esprimoj). Frazeologizmy se dostávají do esperanta hlavně skrze překlady beletrie. Několik příkladů: Hodiaŭ al mi, morgaŭ al vi. Ne moku mizeron de alia, ĉar baldaŭ venos via. Fareblan hodiaŭ ĝis morgaŭ ne prokrastu. Manĝitan en merkredo ne serĉu en vendredo. Vivi nur por la tago kuranta. De unu tago al alia.

8.5. Stylistické rozdíly mezi češtinou a esperantem

a) Esperanto využívá mnohem více infinitivy sloves: Mi invitis amikon por tagmanĝi. Pozval jsem přítele na oběd. Li foriris sen adiaŭi min. Odešel bez rozloučení (se mnou). Antaŭ ol foriri mi pagis. Před odchodem jsem zaplatil. Infinitivní tvary jsou živější než substantivní (mi invitis amikon por tagmanĝo. Li foriris sen adiaŭo. Antaŭ la foriro mi pagis).

b) Esperanto více tvoří a využívá příslovce: Mi venis vizite al vi. Přišel jsem k tobě na návštěvu. - Li alnajlis la tabulon martele. Přibil tabulku kladivem. - Mi iradis tien ĉiutage. Chodil jsem tam denně. - Li iras urben. Jde do města. - Surstrate promenas multaj homoj. Na ulici se prochází mnoho lidí.

c) Esperanto často vyjadřuje pohyb směrem k něčemu jedním slovem: surmurigi – upevnit na zdi; surtablighi – položit na stůl; enpoŝigi- strčit do kapsy; albordiĝi – přistát u břehu; surteriĝi – přistát na zemi.

d) V esperantu se mnohem častěji tvoří slovesa z podstatných a přídavných jmen: marteli – tlouci kladivem; eleganti – být elegantní, kontenti – být spokojen, libovat si; abundi – oplývat; disporĉi ĉambregon – otevřít dveře pokoje dokořán; li harpagonas – lakotí jako Harpagon (lakomec z Moliérovky komedie).

e) Čeština má velice ráda zdobněliny (Dám si kafičko a šlofička. Kdepak má pejsánek pánečka a paničku? Slepíčka snesla vajíčko. Pusinku, večeřinku a jdeme spát!) Ostatní jazyky takové zdobňování neznají, je nevhodné i v esperantu. Větu „La kokineto demetis oveton“ by většina esperantistů pochopila tak, že malá slepice snesla nenormálně malé vejce. Je proto nutno překládat prostě: La kokino demetis ovon. Chceme-li se vyjádřit příznakově, je třeba použít jiné vyjadřovací prostředky: La aminda kokino demetis belan ovon. Jiný příklad: dám si kafičko a šlofička – nun mi eltrinkos mian amatan kafon kaj poste mi ĝuos dormon; nun mi frandos kafon kaj poste ankaŭ dormon.

f) V češtině není tolik na obtíž opakování slovesa BÝT, protože má v různých osobách a časech odlišné tvary, které jsou většinou jednoslabičné a tudíž nenápadné (jesem, je, není, byl, bude), zatímco dvojslabičné tvary slovesa ESTI jsou si navzájem velmi podobné (mi estas, li estas, li estis, li estos) a proto nápadnější. Z těchto důvodů je třeba dávat pozor, aby se tvary tohoto slovesa neopakovaly příliš často. Je možno je nahradit výstižnějším slovesem (ĝis nun mi ne estis en preĝejo = ĝis nun mi ne vizitis preĝejon – dosud jsem nebyl v kostele = dosud jsem nenavštívil kostel) nebo slovesem vytvořeným z přídavného nebo podstatného jména (li estis kontenta – li kontentis; li estas profesoro – li profesoras).

8.6. Zásady překladu

Překladatel nemá dílo vylepšovat ani měnit, má předvést čtenářům autora, nikoliv sebe samého. Nemá překládat pouze slova, ale spíše účinek slov s jejich významovými nuancemi a stylistickým použitím. Pokud v překladovém jazyce nejsou některé vyjadřovací prostředky, musí překladatel hledat vhodnou kompenzaci, jiné vyjadřovací prostředky se stejným nebo alespoň podobným účinkem. Například nahrazení jedné slovní hříčky jinou, poetická slova se dají nahradit obráceným slovosledem (vrany oř – kůň vrany) nebo přidáním rýmů (kůň vrany jako malovaný), někdy je jedno slovo originálu nutno přeložit několika slovy nebo frazeologismem v překladu. Překladatel si musí uvědomit, jaké výrazové prostředky autor použil, co jimi chtěl dosáhnout, které z těchto prostředků má i překladový jazyk a které bude nutno kompenzovat. Zkrátka musí si najít překladatelský klíč. Je třeba vědět, že konkrétnější a přesnější slova vyvolávají živější obraz než slova abstraktní a obecná (na jabloni se čepeřil vrabec a cvrlikal – na stromě seděl pták a zpíval). Spisovatelé proto používají slova přesná, šťavnatá, kdežto překladatelé tíhnou ke slovům obecnějším, když si nemohou na přesnější slovo vzpomenout, a tím zeslabují umělecký obraz (na jabloni seděl vrabec a zpíval). Jindy si překladatel všimne, že autor používá slang (tak jsem prolítnul z matematiky u našeho třídního), a naopak vše v překladu přežene (tak jsem rupnul z matiky u našeho třídního). Často překladatel nepochopí, proč se autor vyjádřil nepřesně, proč použil uměleckou zkratku, a snaží se v překladu vyjádření upřesnit, čímž ale ruší sílu uměleckého obrazu. Zobecnování, přehánění a zjasňování jsou nejčastější překladatelské chyby. Nová neobvyklá slova mohou jazyk obohatit, ale přitahují na sebe čtenářovu pozornost, čímž opět narušují umělecký účín, takže i s tvorbou nových, odvážných slov je nutno postupovat uváženě. V každém obrazu má být jen tolik síly, kolik do něj patří. Pro stylistu je nejdůležitější cit pro přiměřenost.

O B S A H

1. Jazykový vývoj
 - 1.1. Snadnost jazyka
 - 1.2. Dokonalost
 - 1.3. Přirozenost a umělost
 - 1.4. Univerzálnost a mezinárodnost
 - 1.5. Fundamento de Esperanto a Akademie
 - 1.6. Pravidelnost
2. Fonetika
 - 2.1. Fonologie a fonetika
 - 2.2. Fonémy, alfony a hlásky
 - 2.3. Zvukový systém esperanta

- 2.4. Samohlásky
- 2.5. Polohláska a dvojhlásky
- 2.6. Délka samohlásek
- 2.7. Hiát
- 2.8. Souhlásky
- 2.9. Asimilace
- 2.10. Zdvojené souhlásky
- 2.11. Přízvuk
- 2.12. Vliv mateřštiny na výslovnost
- 3. Pravopis
 - 3.1. Pravopis
 - 3.2. Graféma
 - 3.3. Abeceda
 - 3.4. Hláskování (literumado)
 - 3.5. Zkratky (mallongigoj)
 - 3.6. Velká písmena
 - 3.7. Asimilace vlastních jmen
 - 3.8. Interpunkce
 - 3.8.1 Tečka (punkto)
 - 3.8.2 Čárka (komo)
 - 3.8.3 Středník (punktokomo)
 - 3.8.4 Dvojtečka (dupunkto)
 - 3.8.5 Vykřičník a otazník (krisigno, demandsigno)
 - 3.8.6 Tři tečky (tripunkto)
 - 3.8.7 Pomlčka (haltostreko)
 - 3.8.8 Rozdělovací znaménko (dividstreko)

- 3.8.9. Lomítko (oblikva streko)
- 3.8.10. Apostrof neboli odsuvník (apostrofo)
- 3.8.11. Uvozovky (citoloj)
- 3.8.12. Závorky (krampoj)
- 3.8.13. Hvězdička (steleto, asterisko)
- 4. Tvorba slov
- 4.1. Tvoření slov
- 4.2. Analýza, syntéza, polysyntéza
- 4.3. Morfémy lexikální a gramatické
- 4.4. Aglutinace a flexe
- 4.5. Slovní kategorie
- 4.6. Charaktery kořenů
- 4.7. Vlastní a nevlastní funkce koncovek
- 4.8. Substantivní kořeny
- 4.9. Adjektivní kořeny
- 4.10. Slovesné kořeny
- 4.11. Skládání slov
- 4.12. Substantivní složeniny
- 4.13. Adjektivní složeniny
- 4.14. Slovesné složeniny
- 4.15. Příslovečné složeniny
- 4.16. Odvozování
- 4.17. Právě afixy
- 4.18. Afixoidy
- 4.19. Cizí afixy
- 4.20. Slova používaná ve funkci afixů

- 4.21. Odborné afixy
- 4.22. Víceprvkové složeniny (odvozeniny)
- 4.23. Obrácený (invertní) slovní účin
- 4.24. Sousedství (vortgrupoj)
- 4.25. Zkratky a zkratková slova
- 4.26. Změna slovního významu
- 4.27. Cizí slova
- 4.28. Principy tvorby odborného názvosloví
- 4.29. Pravidlo nutnosti a dostatečnosti
- 5. Morfologie
 - 5.1 Slovní druhy
 - 5.2. Podstatné jméno
 - 5.2.1. Jména obecná a vlastní
 - 5.2.2. Rod a pohlaví
 - 5.2.3. Číslo (nombro)
 - 5.2.4. Skloňování
 - 5.2.5. Člen (artikolo)
 - 5.2.5.1. Člen se užívá
 - 5.2.5.2. Člen se nepoužívá
 - 5.3. Přídavné jméno
 - 5.3.1. Skloňování a číslo
 - 5.3.2. Druhy přídavných jmen
 - 5.3.3. Stupňování (komparacio)
 - 5.3.3.1. Stupňování relativní
 - 5.3.3.2. Stupňování absolutní
 - 5.3.4. Použití přídavných jmen ve funkci podstatných

- 5.4. Zájmeno
 - 5.4.1. Osobní zájmena
 - 5.4.2. Zájmena přivlastňovací
 - 5.4.3. Korelativa (tabulková slova)
- 5.5. Číslovka
 - 5.5.1. Základní číslovky
 - 5.5.2. Řadové číslovky
 - 5.5.3. Násobné číslovky
 - 5.5.4. Zlomky
 - 5.5.5. Hromadné číslovky
 - 5.5.6. Podílení
 - 5.5.7. Kelkaj a pluraj
 - 5.5.8. Matematické formulace
 - 5.5.9. Několik matematických výrazů
 - 5.5.10. Několik významů s číslovkami
- 5.6. Sloveso
 - 5.6.1. Rozdělení sloves
 - 5.6.1.1. Podle způsobu děje
 - 5.6.1.2. Podle přechodnosti
 - 5.6.1.3. Podle vidů
 - 5.6.2. Časování - (konjugacio)
 - 5.6.3. Neurčitek (infinitivo)
 - 5.6.4. Oznamovací způsob (indikativo)
 - 5.6.4.1. Přítomný čas (prezenco)
 - 5.6.4.2. Minulý čas (preterito)
 - 5.6.4.3. Budoucí čas

- 5.6.5. Podmiňovací způsob (kondicionalo)
- 5.6.6. Rozkazovací způsob (volitivo)
- 5.6.7. Způsobová slovesa (modaj helpverboj)
- 5.6.8. Příčestí (participoj)
- 5.6.9. Složené časy (kompleksaj tempoj)
- 5.6.10. Slovesné rody (verbaj voĉoj)
- 5.6.11. Některé slovesné tvary
- 5.7. Příslovce
 - 5.7.1. Tabulková příslovce
 - 5.7.2. Příslovce zakončená na -aŭ
 - 5.7.3. Jednoslabičná (nesymetrická) příslovce
 - 5.7.4. Odvozená příslovce
- 5.8. Předložka
 - 5.8.1. Společné vlastnosti předložek
 - 5.8.2. Zvláštnosti některých předložek
- 5.9. Spojka
 - 5.9.1. Spojky souřadící
 - 5.9.2. Spojky podřadící
- 5.10. Citoslovce
- 6. Skladba
 - 6.1. Skladba (sintakso)
 - 6.2. Slovní skladba
 - 6.2.1. Epiteton
 - 6.2.1.1. Adjektivní epiteton
 - 6.2.1.2. Apozice (přístavek)
 - 6.2.1.3. Ekvivalent

- 6.2.1.4. Nominace
- 6.2.2. Suplement
- 6.2.2.1. Suplementy věcných substantiv
- 6.2.2.2. Suplementy slovesných substantiv
- 6.2.2.3. Suplementy přídavných jmen
- 6.2.2.4. Suplementy příslovcí
- 6.2.2.5. Suplementy sloves
- 6.3. Větná skladba
- 6.3.1. Podmět
- 6.3.1.1. Shoda s podmětem
- 6.3.1.2. Bezpodmětné věty
- 6.3.2. Přísudek
- 6.3.2.1. Přisuzovací doplněk
- 6.3.3. Předmět
- 6.3.4. Příslovečné určení
- 6.3.4.1. Příslovečné určení místa
- 6.3.4.2. Příslovečné určení času
- 6.3.4.3. Příslovečná určení stavu
- 6.3.4.4. Příslovečná určení modální
- 6.3.4.5. Příslovečná určení vztahná
- 6.3.5. Vícefunkčnost větných členů
- 6.3.6. Druhy vět
- 6.3.7. Slovosled (vortordo)
- 6.3.7.1. Obyčejný slovosled